mtatkki
Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az Europeana felhasználói szabályzatát.

MAGYAR VILÁGOK

SZERKESZTETTE
KOVÁCS NÓRA

TANULMÁNYOK A DIASZPÓRÁRÓL

GONDOLAT KIADÓ
MTA ETNIKAI-NEMZETI KISEBBSÉGKUTATÓ INTÉZET

TANULMÁNYOK A DIASZPÓRÁRÓL

MAGYAR VILÁGOK

I.

Sorozatszerkesztõ
Bakó Boglárka
Kovács Nóra

TANULMÁNYOK A DIASZPÓRÁRÓL

SZERKESZTETTE

Kovács Nóra

Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet
Budapest, 2005

A kötet megjelenését az Arany János Közalapítvány támogatta.

Minden jog fenntartva.
Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó-rendszerben való tárolás
a kiadó elõzetes írásbeli engedélyéhez van kötve.

© Szerzõk, 2005
Szerkesztés © Kovács Nóra, 2005
© MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005

www.gondolatkiado.hu
A kiadásért felel Bácskai István és Szarka László
A szöveget gondozta Boros Erika
Olvasószerkesztõ Koltai Mária
Mûszaki szerkesztõ Pintér László
Tördelõ Szikszainé Unyi Krisztina
A nyomdai elõkészítés és sokszorosítás a Books in Print munkája

ISBN 963 9567 70 1
ISSN 1786-5603

TARTALOM

Elõszó 7

Diaszpóra és az „amerikai magyarok” – háttér egy fogalom alkalmazhatóságához 9
Fejős Zoltán

A diaszpórakutatás korlátai és lehetõségei 25
Szabó Mátyás

Helyváltoztatások és a habitus 30
Péter Zoltán

Magyar identitás Ausztriában 41
Cserján Károly

A diaszpóra nyelvi változásai kicsiben és nagyban 49
Zelliger Erzsébet

A toledói magyarok nyelve. Nem standard nyelvhasználat vagy a nyelvkontaktus hatása? 58
Fenyvesi Anna

Az ausztráliai magyarok nyelvvesztése: a kódváltás és nyelvváltás összefüggései 74
Kovács Magdolna

Nagyváros, politika és reprezentáció a Berlinben élõ magyarok etnicitásának tükrében 87
Járosi Katalin

Baráti kapcsolatok hálózatában. Magyar zsidó bevándorlók elsõ és második generációja Buenos Airesben: integrációs stratégiák és identifikáció 96
Kovács Nóra

„Járható ösvény." Magyar zsidó fiatalok az izraeli ortodox társadalomban 122
Papp Richárd

A magyar bevándorlók szerepe a Dominikai Köztársaság iparosításában 139
Lilón Domingo

A brazíliai magyar közösségek és az ottani külképviseleteink viszonya ifj. Horthy Miklós követi mûködése idején (1939–1942) 150
Szilágyi Ágnes Judit

Katonalevelek – nyelvtudás, identitástudat. Amerikai magyarok második generációja az amerikai hadseregben a második világháború idején[1] 157
Kovács Ilona

ELÕSZÓ

A *Tanulmányok a diaszpóráról* válogatást nyújt a Kárpát-medencén kívül élõ magyar közösségeket vizsgáló társadalomtudományi kutatásokból. A kutatási eredmények 2002. október 17–18-án elõadás formájában hangzottak el a *Magyarok a nagyvilágban – diaszpórakutatás az ezredfordulón* címû konferencián az MTA Kisebbségkutató Intézetében.

A kötetet tematikus és diszciplináris sokszínûség jellemzi. A magyar diaszpóra kutatásának fogalmi kereteirõl gondolkodik Fejõs Zoltán Diaszpóra és amerikai magyarok címû dolgozatában. Szabó Mátyás cikke a nyugati magyar diaszpóra hangját és szempontjait szólaltatja meg.

A történettudomány módszerével és forrásaiból építkezik Domingo Lilón tanulmánya, amely a magyar mérnökök szerepét és mûködését elemzi a Dominikai Köztársaságban. Ugyancsak történeti források elemzésére épül Szilágyi Ágnes Judit írása ifjabb Horthy Miklós nagykövetí mûködésérõl Brazíliában. Kovács Ilona katonai szolgálatukat töltõ második generációs magyarok identitását vizsgálja az általuk írott levelek alapján.

Zelliger Erzsébet, Fenyvesi Anna és Kovács Magdolna a szociolingvisztika módszerét alkalmazva a nyugaton élõ magyarok között gyûjtött élõ nyelvi anyagot elemzik. Írásaik a nyelvcsere, a nyelvkontaktus és a kétnyelvûség jelenségeit mutatják be ausztriai, észak-amerikai és ausztráliai környezetben. Gazdag anyag és következetesen alkalmazott kutatási és elemzési módszerek jellemzik ezeket a tanulmányokat, és a terepen gyûjtött recens adatok felhasználásával kapcsolódnak a kötet kulturális antropológiai tanulmányaihoz, Járosi Katalin a berlini magyarok etnicitásáról készült elõadásához, Papp Richárd elemzéséhez az Izraelbe vándorolt pesti zsidó fiatalokról, valamint Kovács Nóra tanulmányához a második generációs Buenos Aires-i magyar zsidó bevándorlókról. E három szerzõ a helyszínen végzett antropológiai terepmunka során gyûjtötte adatait, és szövegeikben a nyugaton élõ magyar közösségek tagjai meg is szólalnak.

A konferencia szerzõit az a szándék vezérelte, hogy áttekintést nyújtsanak a nyugati magyarok körében végzett legújabb tudományos kutatásokról. Hát átfogó képet nem is, valamiféle bepillantást reményeink szerint kínál majd az olvasóknak.

A szerkesztő

DIASZPÓRA ÉS AZ „AMERIKAI MAGYAROK” – HÁTTÉR EGY FOGALOM ALKALMAZHATÓSÁGÁHOZ

Fejős Zoltán

I.

A „diaszpóra” görög kifejezés, szó szerint szétszóródást jelent, s hagyományosan leginkább népességszórványok megnevezésére használatos. Eredetileg és tudományos fogalomként is legszorosabb értelemben a zsidóság szétrajzására vonatkozik, azokat a zsidó közösségeket jelenti, amelyek élete nem „az országban” (*erec*ben), vagyis nem Izrael földjén zajlik. A zsidóság történeti szétszóródása, közösségeinek sorsa, s ennek alapján a diaszpóralét jellemzése, értelmezése – mely korántsem egysíkú, hanem változatos és változékony – alapozza meg a társadalmi élet ilyen speciális eseteinek körülhatárolását, jóllehet az alapmintától minden más eset többé-kevésbé különbözik.[1] A tágabb s lazább szóhasználat szerint diaszpórának szokás tekinteni más, földrajzilag széttagolt népeket, népcsoportokat, vallási közösségeket, szülõhelyükrõl elvándoroltak vagy menekültek telepeit, speciális foglalkozást ûzõ munkások közösségeit, és így tovább.

Az elmúlt két évtizedben a „diaszpóra” kifejezetten divatos kifejezéssé vált. Hirtelen nagy karriert futott be a multietnikus államok etnikai viszonyait, az etnicitást és a posztmodernnek tekintett korszak népességmozgásait, új identitásait taglaló diskurzusban. Bár ebben a vonatkozásban meghatározó, központi kategóriává vált, továbbra is gyakorta elõfordul, hogy reflektálatlanul, egy-egy népességet, népességtöredéket pusztán megnevezõ vagy leíró „morfológiai” eszközként használják. Ez a mód lényegében nem vesz tudomást arról, hogy milyen nagy mértékben megváltozott a szóban forgó kifejezés jelentése és ezáltal használhatóságának a módja, ami természetesen összefügg a jelenlegi diaszpórák, illetve a történeti minták közötti különbségekkel. Arra is utalhatunk, hogy a diaszpórát olykor már eddig is ideológiai, etikai s a zsidóság esetében teológiai értelemben[2] fogták fel, ami eleve többet jelentett, mint a szétszóródás vagy a szórványlét puszta megnevezését, leírását. De ennél is fontosabb, hogy a „diaszpóra” egyre inkább olyan tudatosan alkalmazott elméleti fogalommá – vagy sokkal inkább meghatározott interpretációs irányt kifejezõ metaforává – vált, amely az etnikai létformák és a térbeli mobilitás értelmezé-

[1] A diaszpóra héber megfelelõje a *galut,* mely azonban a ’fogság’ jelentést is tartalmazza. A zsidó hagyomány diaszpórafelfogását és a zsidó diaszpóra jellemzõit behatóan tárgyalja Komoróczy 1992, 230–304.; Médam 1993; Tölölyan 1996, 9–12.; Cohen 1997, 1–29.; Bauman 2000.

[2] Lásd például a „számûzetés teológiája” fogalmát Avinerinél (1994, 17.).

sének új útjait egyengette. Az általa ajánlott, követett perspektíva határozottan felnagyítja az ily módon diaszporikusként megnevezett állapotok, az államhatárokon átnyúló társadalmi s kulturális terek, a nem egynemû és részleges azonosságformák jelentõségét, bizonyos metaforikus értelmet társítva így hozzájuk. Amikor 1991-ben az új diaszpórakutatások fõ fórumaként a *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* címû folyóirat útjára indult, az alapító szerkesztõ, az amerikai örmény társadalomkutató, Khachig Tölölyan az elsõ szám bevezetõjében a következõképpen fogalmazott: „A »diaszpórát« átmenetileg arra használjuk, hogy jelezzük azon meggyõzõdésünket, miszerint az egykor a zsidók, görögök és örmények szétszóródását leíró kifejezés jelentése ma azon tágabb szemantikai mezõvel osztozik, mely olyan szavakat foglal magában, mint a bevándorló, a külföldi *(expatriate),* a menekült, a vendégmunkás, a számûzött közösség, a tengerentúli közösség, az etnikai közösség. Ez a transznacionalizmus szótára, amelynek bármelyik kifejezését több rovatban is figyelembe lehet venni."[3] Idõközben az új szemléleti perspektívát felkínáló diaszpóratanulmányokban megfigyelhetõ, hogy nem csupán megerõsödött a fogalmi-elméleti elemzések irányzata, hanem megfogalmazódnak a túlzottan általánosított vagy egyoldalú felfogások kritikái is.[4]

A diaszpórák iránti növekvõ érdeklõdés hátterében alapvetõen két mozgatórugót lehet érzékelni. Ez egyrészt nyilvánvalóan összefügg a globalizáció jegyében érvényesülõ, azt kiteljesítõ mai migrációs és etnikai folyamatokkal, a posztkolonializmus, a posztkommunizmus fejleményeivel, amelyek eredményeként világszerte új diaszpórák jönnek létre, a régiek jellege, szerepe gyakran átalakul, a hagyományosabb, adott helyhez kötött etnikai, nemzeti identitásformák viszont megkérdõjelezõdnek, s a lojalitások, kollektív és egyéni identitások újabb típusai figyelhetõk meg. A svéd antropológus, Ulf Björklund a globalizáció mai körülményei paradoxonának tartja, hogy „a nemzetállamok milyen sebezhetõvé válnak a földrajzi határokon keresztülfolyó mozgások miatt, miközben a »transznacionális« nemzetek virágzanak az ilyen forgalom eredményeként. Méghozzá az állam segítsége nélkül prosperálnak, amelyre máskülönben úgy szokás hivatkozni, mint a nemzetek hatásos alakítójára és fenntartójára."[5] Szerinte az új kommunikációs technológiák fejlõdése és a térbeli kötõdések, „közelségek" gyengülése váltja ki ezt az ellentétes változást. Az ennek köszönhetõen kialakuló új diaszpórák példái és tapasztalatai befolyásolták a történelem- és társadalomtudományok újabb kutatásait, ahol – s másrészt ezt szükséges kiemelni – nagy teret nyert a nemzet, az etnikai közösségek, illetve identitások kialakulásának, „megkonstruálásának" és folytonos változásának, átértelmezésének mechanizmusait elõtérbe állító, valamint azt

[3] Tölölyan 1991, 4–5.

[4] Az alább idézett irodalmon kívül az újabb fejlemények fõként a *Diaspora* hasábjain követhetõk nyomon, de másutt is egyre sûrûbben jelennek meg a témába vágó írások. Áttekintõ jelleggel lásd Cohn 1977; Anthias 1998; Werbner 2000, 2002; Levy 2000; Butler 2001; Krings 2003.

[5] Björklund 2003, 352.

ilyen értelemben vizsgáló ún. konstrukcionista irányzat. Az újabb diaszpóratanulmányok ennek a törekvésnek az egyik ágát jelentik, ráirányítva a figyelmet a különbözõ államkereteken átnyúló, transznacionális léptékben kibontakozó társadalmi jelenségekre, valamint az idegen környezetbe került népességcsoportok szervezõdésének, „konstrukciójának" folyamataira.

Ezt a kettõsséget az idézett folyóirat szerkesztõje, Khachig Tölölyan egy újabb írásában egy további fontos tényezõvel egészítette ki, s ez részben módosítja is a „diaszpóra" konjunktúrájának magyarázatait. Az elmúlt három évtizedben lezajlott társadalmi, politikai, ideológiai – „ténybeli" – fejlemények olyan diszkurzív változásokkal jártak együtt, amelyekben Tölölyan szerint a humaniórák, a szépirodalom, a mûvészetek, a kulturális kommentárok, valamint az egyetemi világ közvélemény-formáló személyiségei játszottak nagy szerepet. A nyelvi fordulatért leginkább a volt gyarmatokról származó írók, egyetemi oktatók, közéleti szereplõk a felelõsek. Saját tapasztalataik alapján a népesség mindenféle szétszóródását és az etnikai szórványokat õk kezdték elõszeretettel diaszpórának nevezni s egyúttal rendszerint pozitív mintaként értelmezni. Mindez természetesen nem semleges eljárás; nem az a tudományos, intellektuális közegben, mert az ilyen felfogás a tények megítélésében egyértelmûen szemléletváltást jelent. A nyelvi meghatározás és reprezentáció sokféle ok miatt végbemenõ változása ugyanakkor a „való" világban is hatással van arra, hogy ki miként „vélekedik önmagáról, és hogyan »reprezentálja« magát önmagának és másoknak".[6]

A magyarországi diskurzust többnyire a „diaszpóra" reflektálatlan használata jellemzi. A magyarországi el- és bevándorlások történetét, mai folyamatait vizsgáló kutatásokban vagy a kisebbségek tanulmányozása során érdemben még alig merült fel, hogy a diaszpóra fogalmának milyen analitikai értéke van, s milyen lehetõségekkel kecsegtet a magyar etnikum létformáinak leírása terén és az újabb társadalmi-kulturális mozgások jobb megértése szempontjából.[7] Kezdõ lépésként a továbbiakban elõször néhány, a diaszpórák fõ ismérveit rögzítõ gondolatot foglalok össze az újabb irodalom alapján, majd ennek fényében fogalmazok meg négy kérdéscsoportot az „amerikai magyarok" mint az „anyaországtól" távoli magyar népesség legjelentõsebb csoportja kutatásának aktuális problémáit illetõen.

II.

Az újabb diaszpórafelfogások egyik kezdeményezõje John Amstrong, aki egy 1976-os tanulmányában a diaszpóráknak különbözõ típusait különböztette meg. A cári Oroszország német és zsidó közösségeit tanulmányozva, és né-

[6] Tölölyan 1996, 16.

[7] Kivételt jelent Sík (2000) és az amerikai magyarok vonatkozásában Fejõs (1995; 2002). A fogalom eredetét, a zsidó hagyományban játszott szerepét Komoróczy Géza elemezte sokoldalúan, megmutatva ezzel is az etnikai csoportszervezõdés több általános alapkérdését: Komoróczy 1992, 230–304.

hány más történeti példára is hivatkozva Amstrong a „diaszpóra” kifejezést az olyan „etnikai kollektivitásokra” tartotta alkalmazhatónak, amelyeknek „egy adott államközösségen belül nincs területi bázisuk”. Más szóval diaszpórának az olyan „kicsiny kisebbségeket” tarthatjuk, amelyek „egy állam minden szegletében” megtalálhatók, tehát szórványban élnek. Attól függõen, hogy a diaszpórák milyen viszonyban vannak, milyen interakcióban állnak azzal a multietnikus állammal, amely területén megtelepedtek, Amstrong megkülönböztet úgynevezett *proletár* és *mobilizációs* diaszpórákat.[8] Míg az elõbbi emberek hátrányos helyzetû, marginális csoportjaira utal, mint például a 19–20. század fordulóján a tengerentúlra vándorolt európai parasztok, szakképzetlen munkások tömegei, addig az utóbbi az olyan tudatos, jól szervezett közösségeket jelenti, amelyek „magasabb fokú civilizációval”, továbbá különféle speciális foglalkozásbeli, kommunikációs stb. készségekkel bírván képesek arra, hogy befolyásolják az õket befogadó államok mûködését, gazdaságát, sõt az ország külföldi kapcsolatait. Ez utóbbira példaként a szerzõ az Oszmán Birodalomban élt görögöket, zsidókat, örményeket említette, valamint a cári birodalom német közösségeit. Az aktivitás ilyen két szintjét másként a kezdeti és a kifejlõdött vagy az alvó és az aktív diaszpórák megnevezéssel is meg lehet különböztetni.[9] A mobilizációs diaszpórákat Amstrong további két típusra osztotta. Az egyik a diaszpóra *archetipikus* változata, amely nem más, mint a zsidó diaszpórák modellje; ezt – a szerzõ szavaival élve – a „diaszpórahelyzet teljessége és tartóssága” jellemzi. Ezzel szemben beszélhetünk *helyzeti (situational)* diaszpórákról – ilyenek például a századok során többé-kevésbé beolvadt kelet-európai német közösségek –, amelyek részlegesek, és amelyek léte idõben korlátozott. A két utóbbi típus abból a szempontból is különbözik egymástól, hogy e diaszpórákban élõ népességcsoportok a valóságos vagy a számukra már csak mitikus emlékképként élõ óhazához nem azonos módon, nem azonos mértékû intenzitással kötõdnek.[10]

A diaszpóra és az óhaza közötti viszony problémája, valamint a nemzetközi konfliktusok természetének átalakulása miatt a diaszpórák a nemzetközi kapcsolatok elméletében és politikai elemzéseiben is elõtérbe kerültek. A diaszpórák politikai aktivitása, illetve az anyaországok diaszpórapolitikája nemzetközivé teszi az etnikai problémákat, fõként a konfliktusokat, de kezelési módjaikat is. Amerikai, izraeli, francia, brit kutatók elsõsorban a diaszpóráknak az államközi kapcsolatokban s újabban a nemzetközi terrorizmusban betöltött szerepét, „geopolitikáját” kísérik figyelemmel.[11] Ezek a megközelítések elsõsorban a politikailag legaktívabb – a leginkább mobilizált – diaszpórákra irányították a figyelmet. A politikai elemzések ugyanakkor szociológiai, kulturális antropológiai szempontból is fontos tanulságokkal járnak. Egy jelentõs,

[8] Amstrong 1976, 393.

[9] Ez utóbbi elnevezést Alain Médam (1993) alkalmazza.

[10] Amstrong 1976, 394.

[11] Sheffer ed. 1986; Géopolitique 1989; Esman 1990; Sheffer 1994; Shain 1994–95; Anderson 1995 stb.

mintát adó, még az 1980-as évek derekán végzett amerikai–izraeli közös kutatási program a különbözõ etnikai csoportok és diaszpórák által mûködtetett, államhatárokon átnyúló – politikai, gazdasági, társadalmi – kapcsolatrendszereket vizsgálta. E hálózatoknak a nemzetközi politikára gyakorolt hatását az óhaza, a befogadó ország és a diaszpóra közötti kölcsönhatások hárompólusú fogalmi keretében elemezték. Ebben az összefüggésben, összehasonlító tanulmányok alapján, a diaszpórát a következõképpen definiálták: „A modern diaszpórák olyan migrációs eredetû etnikai kisebbségi csoportok, amelyek idegen befogadó országokban tartózkodnak és tevékenykednek, de erõs érzelmi és gyakorlati kapcsolatokat tartanak fenn származási országukkal – óhazájukkal."[12] Ez a megfogalmazás azt hangsúlyozza, hogy a diaszpóraközösségek vándorlások, migrációs népességmozgások eredményeként jönnek létre, továbbá azt, hogy a diaszpóra tagjai tudatosan tartanak fenn valamilyen kapcsolatot elszármazási helyükkel. Ahhoz, hogy egy népcsoportot joggal diaszpórának tartsunk, ez a két tényezõ látszik meghatározó szerepûnek. Következésképp nem minden szórványhelyzetû kisebbségi csoport, etnikai enklávé tekinthetõ valódi diaszpórának. Nem szerencsés tehát minden idegen környezetbe vetõdött népességcsoportot magától értetõdõen diaszpórának nevezni. Más megfogalmazásban: azt kell látnunk, hogy diaszpórának lenni mást, többet (is) jelent, mint elvándorolni, elmenekülni vagy valamilyen egyéb ok miatt a szülõföldtõl távol élni. Ezt a sajátos érzést, érzelmi és tudati állapotot fogalmazzák meg s általánosítják a diaszpórát értelmezõ gondolkodók szövegei, miközben a diaszpóra mint a társadalom sajátos szervezõdési módját a tudományos megközelítések próbálják leírni és magyarázni.

Két francia szerzõ, Gérard Chaliand és Jean-Pierre Rageau *A diaszpórák atlasza* címû munkájában a klasszikus és a jelentõsebb diaszpórák történetét, mai demográfiai helyzetét, illetve kulturális jegyeit foglalta össze. Ebben szemléletes térképekkel ismertetik a zsidók, cigányok, örmények, görögök, libanoniak, írek, az amerikai kontinensre hurcolt afrikaiak, a kínaiak, indiaiak, palesztinok és a vietnamiak, koreaiak szétszóródását, valamint fõbb diaszpóraközösségeit. A szerzõk szerint négy kritérium – ezek kombinációja vagy valamelyikük meghatározó jellege – alapján lehet meghatározni, hogy mely szórványnépességet tekintsük diaszpórának. Ezek a következõk:[13]

1. Egy vallási vagy etnikai csoport *kollektív szétszóródását rendszerint – gyakran politikai természetű – kataklizma idézi elő*. A szempont teljességgel érvényes a zsidók, az örmények s bizonyos megszorítással az Afrikából elhurcolt rabszolgák leszármazottai esetében. Az írek, kínaiak, indiaiak tömeges múlt

[12] Sheffer ed. 1986, 3.

[13] Chaliand–Rageau 1991, XII–XVII. Bevezetõjükben a szerzõk az atlaszban tárgyalt csoportok mellett szólnak kisebb létszámú, kevésbé jelentõs diaszpórákról is, s többé-kevésbé rájuk érvényesen használják a „féldiaszpóra" *(sémi-diapora)* fogalmát. Ez a terminus arra a helyzetre utal, amikor az adott etnikumhoz tartozók többsége saját államban és nem szórványban él. Ez a kisebbek mellett például a kínaiakra, indiaiakra is érvényes.

századi elvándorlását nem politikai üldöztetés, hanem az ínség, a nagy nyomor váltotta ki, s ebbõl a szempontból lehet a szétszóródás motivációjaként széles tömegeket érintõ súlyos megpróbáltatásról, valóságos katasztrófáról beszélni. Ebbõl következik – fûzhetõ tovább a gondolatmenet –, hogy a diaszpórák „migrációs eredete" még az önkéntes elvándorlások többsége esetében sem vezethetõ le valamilyen pozitív elõjelû, illetve célú helyváltoztatásból. A diaszpóra és a trauma a történelem tanúsága szerint nem véletlenszerûen kapcsolódnak össze.

2. Egy diaszpórát a *kollektív emlékezet* összetartó ereje is meghatároz. Ez részben a szétszóródást elõidézõ történeti események ismeretének, a traumatikus élmények narratíváinak továbbadását szolgálja, részben, tágabb értelemben, kulturális örökséget jelent, amely gyakran vallási jellegû. A szerzõk hangsúlyozzák, hogy ez a kollektív emlékezet fõként a megrázó csapásokat átélt népeknél erõs: az örményeknél, a zsidóknál, a palesztinoknál. Figyelmet érdemelnek az afrikai amerikaiak körében jelentkezõ „visszatérési" s más Afrika-tudatot kidolgozó ideológiák. A negatív példa a cigányok esete, akik a genocídium emlékét csak korlátozott mértékben õrzik, bár – tehetjük hozzá – ezen a téren újabban jelentõsen változik a helyzet. A környezettõl elkülönítõ vallási hagyomány – például az örmény nemzeti vallás vagy a kis asszír (ajszori) diaszpóra esetében a káldeus kereszténység[14] – az idegenbe került individuumok közötti fokozottabb összetartást segít(het)i.

3. A diaszpórákat az *identitás megőrzésének, az örökség továbbadásának szándéka* jellemzi, bármilyen legyen is egyébként a befogadó társadalomban való integráltságuk foka. Egy diaszpóra jellegét – térbeli kiterjedésén túl – leginkább ez, az „örökség átadásán alapuló, kisebbségi csoportként való fennmaradás akarata" határozza meg. Ez a szempont nagymértékben összefügg az elõzõ, s részben a következõ, a negyedik kritériummal. A lényeg a kollektív identitás alakításának, fenntartásának tudatossága, amely rendszerint széles körû és hatékony egyesületi, szervezeti és kommunikációs hálózatok kiépülésével jár együtt. Ezt rendszerint a vallás is elõnyösen befolyásolja, bár ennek szerepe nem minden csoportnál azonos: így például alapvetõ a zsidóságnál, fontos a nem keresztény környezetbe került örményeknél, de elhanyagolható a cigányok esetében, akik mindenütt átveszik környezetük vallását, s elkülönülésük elsõsorban az életmódon, helyenként a nyelven alapszik. A diaszpóraközösségek fennmaradása a csoport nagyságától, a szórványnépesség létszámától, demográfiai összetételétõl is függ.

4. A történeti tapasztalatok azt mutatják, hogy a diaszpóralét egyik legfontosabb kritériuma az *idő*. A diaszpórák az idegenben élés tartósságát jelentik, így csak hosszabb idõ elteltével derül ki, hogy egy-egy szülõhelyérõl kirajzott, elûzött népcsoport több generáción keresztül megõrzi-e fennmaradásának vágyát (ami természetesen nem azonos a változatlansággal). Így a szerzõk szerint csak hosszabb távon mérhetõ fel, hogy a vietnamiaknak az 1970-es évek

[14] E példát Komoróczy Géza (1992, 310., 333.) is kiemeli; mai helyzetükhöz lásd Yacoub 1994.

közepétõl megindult elvándorlása milyen tartós diaszpóraközösségek kialakulását eredményezi. További példák szintén kézenfekvõek. Ugyanakkor a diaszpórák hosszabb-rövidebb virágzás után meg is szûnhetnek. Ez lett a sorsa például az olyan nagy múltú városi-kereskedõ diaszpórának, mint az erõszakkal elûzött törökországi görögök vagy a Franciaországba vándorolt olaszok, lengyelek kolóniáinak. Az idõdimenziót más, a szerzõk által nem érintett szempontból is tekintetbe kell venni, mégpedig abban a vonatkozásban, hogy más társadalmi, kulturális karaktere van egy kiformálódó, folyamatos utánpótlással feltöltõdõ és egy szervezetileg meggyengült, létszámában fogyatkozó, felmorzsálódó diaszpórának. Itt részben a már említett proletár és mobilizációs típus különbségének egy lehetséges szociológiai összefüggését ismerhetjük föl.

A felsorolt kritériumok – bár elsõsorban a földrajzi áttekintés, az atlasz praktikus céljait szolgálták – a diaszpórahelyzet alapvetõ ismérveit határozzák meg. Fontos még a diaszpóraközösségek egymás közötti kapcsolatainak intenzív ápolása és az óhazával való kontaktus fenntartása.[15] Ezeken kívül a fogalmi értelmezés szempontjából újabb jegyek jószerivel alig merülnek fel, s az egyes szerzõk többnyire ezeket kombinálják. Egy másik francia munka szerkesztõje, Michel Bruneau a diaszpóra szervezettsége, strukturáltsága, az államhoz fûzõdõ viszonya és a világban való elterjedés alapján igyekszik a diaszpórák különbségeit körülhatárolni, típusait megkülönböztetni. Úgy látja, hogy ezek a jegyek a vallás, a politika és a gazdasági tevékenység terén érvényesülnek elsõsorban. Aszerint, hogy melyik az adott csoport fõ fókuszpontja, „óvatos” tipológiaként megkülönböztethetjük a vállalkozói–kereskedõi, a vallási és a politikai diaszpórát, amelyek között nem kizártak az átfedések sem.[16] Részben hasonló eredményre jut Robin Cohen, aki a bevett és legáltalánosabb „áldozat” *(victim)* típusú diaszpórák – zsidók, afrikaiak, örmények, írek, palesztinok – mellett négy továbbit különböztet meg: 1. a gyarmatosító/kolonialista diaszpóra (például az ókori görögök, a britek, az oroszok), 2. a munkás/szolgáltatói diaszpóra (a szerzõdéses indiai, kínai munkások, a szikhek, a török és olasz vendégmunkások), 3. a kereskedõi/pénzügyi/professzionális diaszpóra (velenceiek, libanoniak vagy a mai indiaiak, japánok magasan képzett csoportjai), 4. a kulturális/hibrid/posztmodern diaszpóra (karibiak, mai kínaiak, indiaiak).[17] A szerzõ ugyanakkor három rokon, de mégis különbözõ emberi társulást is megnevez, amelyektõl a diaszpórákat el kell különíteni. Így nem alkotnak önmagukban diaszpórát a világvallások világszerte szétszóródott tömegei, a határvidékek mentén kialakuló kultúrák képviselõi és a standard kisebbségek.

[15] Tölölyan 1996, 14. (a hagyományos diaszpórák kapcsán); 28–29. (a mai viszonyok között). Vö. Safran 1991; Cohen 1997, 26. – a szerzõ a fentebb felsorolt vonások alaposabb differenciálásával kilenc jegyet sorol fel a diaszpórák jellemzõ vonásaiként. Butler, 2001, 190–192.

[16] Bruneau 1995, 19–20.

[17] Cohen 1997, 178–187. Jellemzésül a szerzõ „kertészeti” metaforákat használ, ezzel fejezve ki az egyes típusok meghatározó jegyét: gyomtalanítás (áldozati), magvetés (gyarmatosító), áttelepítés (munkás), dugványozás (kereskedõi), beporzás (hibrid). Uo. 178.

Gyakori, hogy közülük különbözõ csoportok diaszpórikus helyzetbe kerülnek, sajátos jellemvonásaik pedig kifejezetten elõsegítik az ilyen körülmények közötti fennmaradásukat, de egészében nem alkotnak diaszpórákat.[18]

A formális tipológiák, bármilyen hasznosak is, csak kiindulópontot jelenthetnek a mai diaszpórák, diaszpórai azonosságok egyedi, de egyben paradigmatikus jellemzõ jegyeinek kimutatásához vagy funkcióik, mûködésük leírásához, összehasonlító elemzéséhez. Ezek fõ aspektusaira inkább az újabb interpretációs irányok, elemzési módok derítenek fényt. Így az egyik fontos – már említett – kérdés a diaszpórák „migrációs eredete", amelyet William Safran vett tüzetesebb vizsgálat alá. Szerinte szoros megfogalmazásban diaszpórának a „számûzött kisebbségi közösségeket"[19] tekinthetjük. Ezzel a fordulattal a szerzõ azt hangsúlyozza, hogy a diaszpórák nem önkéntes, hanem *erőszakos* migráció – a lakosság elûzése, kitelepítése, üldöztetése stb. – következtében jönnek létre. Ennek alapján a gazdasági okok miatt elvándorolt munkások közösségeit többnyire nem jogosult diaszpórának tekinteni. (Erre alább még visszatérek.) Bár a szerzõ a kényszervándorlás elsõdlegességét vallja, szerepét mégsem abszolutizálja. Így diaszpórának tartja a mai Franciaország portugál és maghrebi bevándorlóit, valamint a németországi török vendégmunkásokat. A szerzõ ugyanis úgy véli, hogy ezekben az esetekben nagyobb szerepe van a csoportok kollektív identitásának vagy „óhazatudatának", mint a diaszpórai léthez vezetõ kiváltó okoknak, a migrációnak. A közösségi szolidaritás, amely az óhaza iránti elkötelezettségben nyeri el legfõbb értelmét, nem korlátozódik tehát az erõszakkal elüldözött csoportokra. De valószínû, hogy ezekben az esetekben az a faktor játszik még döntõ szerepet, amelyet más összefüggésben a szerzõ is említ: a bevándoroltak azt tapasztalják, hogy nem sikerül egészben betörniük a befogadó társadalomba – többnyire annak ellenséges attitûdjei miatt –, s ezért elidegenedettnek érzik magukat. Ez erõsíti befelé fordulásukat, az egymás közötti szolidaritás tudatos és intézmények által is jól szervezett, karbantartott formáit.

William Safran azt is aláhúzza, hogy a szülõföldtõl való elszakadás nem minden esetben vezet a diaszpórára jellemzõ körülmények kialakulásához, miként a népesség szétszóródása sem okvetlenül eredményezi ezt. Véleménye szerint míg például az 1830-as lengyel nemesi felkelés bukása után Franciaországba távozott lengyel emigránsok vagy a második világháború következtében elmenekültek valódi diaszpóraközösségeket alakítottak ki, addig a 19–20. századi, az Egyesült Államokba irányuló lengyel paraszti kivándorlás nem járt ilyen eredménnyel. A szerzõvel ellentétben felvethetõ azonban, hogy az ilyen amerikai lengyel közösségekben is kifejlõdött az óhaza, a lengyel nemzeti érdekek – olykor határozottan felerõsödött – tudata, s a kivándorlók egy része az önkéntes elvándorlás ellenére haláláig nem adta fel a visszatérés vágyát. Az „örök visszatérés mítosza" pedig a diaszpórák jellemzõ vonása, miként ezt a szerzõ írása lényegeként kifejtette. Az persze igaz, hogy a lengyel és más pa-

[18] Robin 1997, 187–194.
[19] Safran 1991, 83.

raszti bevándorlók kollektív fellépéssel csak alkalmanként tanúsítottak határozott elkötelezettséget kibocsátó országuk iránt. Más szavakkal: kifejezetten diaszpórajelleget csak idõlegesen és részlegesen öltöttek.

A kivándorlás, a migráció (nemritkán a számûzetés) és a diaszpóra tehát szorosan összetartozó jelenségek. Ezúttal csak utalok arra, hogy olykor diaszpórának tekintenek a migrációtól független más típusú kisebbségeket, etnikai csoportokat is, s nem csupán metaforikus értelemben. Richard Marienstras például úgy véli, hogy a kifejezéssel olyan kisebbségi csoportok is leírhatók, „amelyek identitásának tudatát egy »másutt« – területileg velük nem összefüggõen – elhelyezkedõ csoporttal kapcsolatban határozzák meg”.[20] Érvelését a Brüsszelben élõ etnikai csoportok keveredésével támasztja alá. A fõváros nyújtotta munkaalkalmak vonzereje annyira megnövelte az ország francia nyelvû területérõl érkezõ bevándorlók számát, hogy egyre többen voltak kénytelenek a 19 kétnyelvû brüsszeli kommunán kívül megtelepedni. A szerzõ szerint 1977 elõtt ezek a bevándorlók diaszpórát alkottak, mert kívül estek az azonos nyelven beszélõk központi területén. Ekkor közigazgatásilag a kétnyelvû kommunák területéhez kapcsolták õket, s ezzel lehetõvé vált, hogy a szóban forgó frankofon lakosság „szimbolikusan és jogilag kikerüljön” ebbõl a diaszpórahelyzetbõl. Itt tehát nem arról van szó, hogy diaszpórának lehetne tartani az egymás mellett élõ flamand vagy vallon kisebbségeket. Nem is az adott csoport migrációs eredete a lényeges, hanem az, hogy ez egy olyan állapot sajátos esete, amely lényegében minden diaszpóra helyzetre érvényes: a szórvány periferikus helyzete a „centrummal”, a tényleges vagy mitikus óhazával szemben. Nem ennek a tanulmánynak a feladata végiggondolni, hogy hasonló megfontolások miatt milyen hozadéka lenne annak, ha a „határon túli magyarok” helyzetének változó és állandó elemeit – identitásképletét, orientációs mintáit, vándorlási potenciálját – a diaszpórakoncepció alapján próbálnánk elemezni.[21]

Már eddig is érzékelhettük: a diaszpórával kapcsolatos felfogások és interpretációk nagy hányada többé-kevésbé egységesen azt állítja – de legalábbis azt sugallja –, hogy a diaszpóra távolról sem ideális élethelyzet. Még az aktív, a határozott célokért küzdõ mobilizációs diaszpórák sem tekinthetõk kivételnek. A diaszpóra a veszteség, a kiszolgáltatottság világa. Az eredet traumája, az idegenben élés, a „központtól” való elszakítottság távolról sem irigylésre méltó sors. Ez természetesen nem meglepõ, hiszen a történeti példák az erõszak, a kiközösítés és az idegenben élést súlyosan megterhelõ repressziók és szimbolikus kizárási mechanizmusok számtalan esetét jelzik. Ezért is olyan erõs a Cohen által „áldozati” típusnak nevezett hagyomány. A „diaszpóra” szónak az európai nyelvekben – mint Komoróczy Géza megjegyzi – „némi lekicsinylõ

[20] Marienstras 1989, 120.

[21] Ezt annak ellenére fontosnak tartanám, hogy egy kutatás tanúsága szerint (Sík 2000) a mai kisebbségpolitikusok zöme magát az ilyen kérdésfeltevést is abszurdnak tartotta – bizonyára a fogalom köznapi értelme alapján. A státustörvény transznacionális keretben való elemzéséhez lásd Stewart 2003.

árnyalata” van. Párhuzamos ez a héber szóhasználattal, amelyben az *erec* ellentétét kifejezõ, „fogság” jelentésû *galut* Komoróczy véleménye szerint a zsidó hagyományban „mindig és mindenütt egy kicsit a babiloni »fogság«”.[22]

Ezzel szemben újabban egy másféle beszédmód is teret nyert. A diaszpóra jelenségének meglehetõsen eltérõ víziója kristályosodik ki napjaink kiterjedt migrációs folyamatai és a globális kommunikációs kapcsolatok, a megkönnyebbedett helyváltoztatás lehetõségei nyomán, azok politikai, társadalmi és kulturális hatására. A „régiekhez” képest a valóságban is másfélék egyes mai diaszpórák, nem csak az értelmezést tekintve. Elsõsorban a posztkolonializmus, a globalizáció elméletei, humanista víziói, szociológiai, antropológiai elemzései vetették fel azt a nézetet, hogy a diaszpórát jellemzõ körülmények nem (vagy nem csupán) romboló hatásúak, hanem kedvezõ lehetõséget teremtenek új identitások kidolgozására. Erre persze elsõsorban a demokratikus berendezkedésû, a pluralizmust elismerõ és támogató befogadó országokban nyílik lehetõség. Az ilyen azonosságok nem – vagy nem csak – a számûzetés, a kiátkozás által elszenvedett veszteségek ellensúlyának, „feldolgozásának” sajátos formáit jelentik, bár a nosztalgia, az érzelmesség például ma is jelentékeny szerepet játszik. A lényeg azonban az, hogy a diaszpóra új, a bevett uralmi formákat támadó, felszámoló élet- és azonosságstratégiák reményével kecsegtet. A nélkülözés, a múlt elvesztése, úgy tûnik, többé nem magától értetõdõ és kizárólagos jellegzetessége a diaszpórák létrejöttének. Még a számûzöttek, menekültek diaszpórái is – olvashatjuk egy, az etiópiaiak esetét elemzõ tanulmányban – „olyan termékeny térnek felelnek meg, ahol a tapasztalatok rendezésének új formáit és módjait dolgozzák ki, ahol az új identitások elõhívása érdekében az emberek új kapcsolatokat, társulásokat és közösségeket alkotnak”.[23] Különösképpen pedig azoknak, akik számára megadatik az óhazába való idõnkénti, rendszeres (vagy akár végleges) visszatérés valóságos és nem mitikus vagy csak vágyott lehetõsége, a diaszpóra az otthonnal és a tágabb világgal való együttes kapcsolat nagy lehetõségét teremti meg. Itt is szó van azért bizonyos marginalitásról, az „otthon”, az „úton levés” folyamatos személyes és kollektív értékelésének, revideálásának követelményérõl. „Indiainak lenni [a mai brit] társadalomban – írja Salman Rushdie az *Elképzelt szülőföldek* címû nevezetes esszéjében – annyi, mint mindennap szembenézni a meghatározás nehézségeivel. Mit jelent indiainak lenni Indián kívül? Hogyan lehet a kultúrát úgy megtartani, hogy ne kövesedjen meg? Vajon hogyan kell beszélnünk az önmagunkat és közösségünket illetõ változás szükségességérõl úgy, hogy közben ne játsszunk fajunk ellenségeinek kezére?”[24]

Az újabb fejlemények és elemzési szempontok egyik nagy hatású kommentárjában az antropológus James Clifford úgy vélekedik, hogy a bevett diaszpóradiskurzust általában jellemzõ „veszteség és túlélés” motívumai elõzetesen

[22] Komoróczy 1992, 234–235.
[23] Sorenson 1992, 201.
[24] Rushdie 1996, 28. Íróként ezt a helyzetet Rushdie egyértelmûen termékeny vidéknek tartja. Uo. 26.

megbéklyózzák gondolkodásunkat.[25] Az újabb diaszpóraszíntereknek szentelt mûvek viszont azért fontosak, mert az etnikumhoz tartozásnak az egyenes vonalú asszimilációs modelltõl eltérõ lehetõségeit állítják elõtérbe, az újabb felfogású történeti munkák pedig azért, mert „a kozmopolita élet nem nyugati vagy nem csak nyugati modelljeinek újrafelfedezéséröl szólnak". Ezek jelentõsége abban áll, hogy a posztkolonializmus történeti elõzményeit mutatják meg. Ebbõl láthatjuk ugyanakkor, hogy a nemzetállamokban mûködõ, az azokkal, valamint a globális technológiákkal és piacokkal szemben fellépõ transznacionalisták az együttélés új formáit testesítik meg.[26]

Sok szempontból hasonló jellegû áttekintésében Khachig Tölölyan – mint már említettem – a diszkurzív fordulatról ír. A diaszpóra „kedveltségének" egyik hozadéka az, hogy az egyéni azonosságképletek sokféleségére és az „állam nélküli hatalom" új formáira terelte a figyelmet. Fenntartással él azonban fõként az elõzõvel szemben, mert nem egyértelmû, hogy szerencsés volt-e a kifejezés ilyen értelmû nagyfokú térnyerése. A mobilitást, a rugalmas és sokrétû azonosságokat ünneplõ szubjektív megközelítés leszûkíti a diaszpóra jelentését, fõként akkor, ha – mint írja – „az elmélet vezérelte szövegelemzések teremtette azonosság- és szubjektivitásideákat a diaszpóralét *társadalmi* szövegére vetítik ki".[27] Szociológiai értelemben ugyanis a diaszpóra kollektivitás, nem egyszerûen térben szétszóródott kreatív egyének halmaza. A diaszpórikus állapottal kapcsolatos elvárások, imaginációk pedig nem törvényszerûen vágnak egybe a diaszpórák valóságos létébõl származó csoporttapasztalatokkal. A „mi a jelentése a diaszpórának mint életmódnak"[28] kérdésére empirikus, szociológiai jellegû választ kell adni, amelyben a fantáziák és képzetvilágok szerepe nem lényegtelen, ám kizárólagosnak sem tekinthetõ. „A diaszpórára jellemzõ kultúra – fogalmaz egy másik, az intellektuális kreativitás és a szociológiai realitás, a politikai cselekvés között egyensúlyt teremteni kívánó szerzõ – mindig materiálisan bevésett és szervezetileg testet öltött. Olyan transznacionális morális tettekben fejezi ki magát, mint a filantrópia, a politikai lobbizás, illetve a rokonság, a házasság családi kapcsolatai, avagy a gazdasági befektetés. Ezek teszik kézzelfoghatóvá a diaszpórákat mint a közös múlt/jövõ elképzelt eszméiben lehorgonyzott *egymásért való felelősség (co-responsability)* transznacionális közösségeit."[29]

Nyilvánvaló, a felvillantott szempontok jóval tágabb érvényességûek, mint akár a világban szétszóródott magyarok, akár a szorosabban vett „amerikai magyarok" kérdésköre. Ezek kapcsán gyakran beszélünk diaszpóráról, ám

[25] Az új, „globális" diaszpórákról Cohn 1977 érdemel figyelmet.

[26] Clifford 1994, 328. Clifford írása rövidítve és nem túl jó fordításban magyarul is hozzáférhetõ: Clifford 2001. Kim Butler úgy látja, hogy a diaszpórát nem annyira etnikai kategóriának kell tartani, hanem olyan sajátos értelmezési keretnek, „amelyben egy specifikus közösségformálódási folyamatot" lehet tanulmányozni (Butler 2001, 194).

[27] Tölölyan 1996, 29–30. Vö. Levy 2000; Krings 2003, 131–132.

[28] Björklund 2003, 352.

[29] Werbner 2000, 7. Lásd még Werbner 2002.

nem hagyható figyelmen kívül, hogy a fogalom használata milyen sokrétûvé, bonyolulttá vált. Ha diaszpórát mondunk, tisztában kell lenni azzal, hogy ennek szemantikai tartalma jelentõsen átalakult az utóbbi idõben, amely valószínûleg a szorosabban vett magyar glóbusz szemszögébõl is elõsegítheti új problémák megfogalmazását, eddig másként magyarázott, avagy az újabban jelentkezõ tények fölismerését és értelmezését.

III.

Van-e értelme tehát a diaszpórafogalom használatának az „amerikai magyarok" tanulmányozása során? Mennyiben lehetséges segítségével korábbi ismereteinket bõvíteni, illetve mennyiben sikerül a mai folyamatokat megfelelõ módon – s nem valamilyen korábbi állapothoz igazodó felfogásban – értelmezni? Végsõ soron van-e lényeges változás az „amerikai magyarok" helyzetét, életviszonyait, identitását illetõen az elvándorlás és az azt követõ idõszakokhoz képest? A válasz monográfiát igényelne, itt néhány végiggondolandó szempont tézisszerû megfogalmazására van lehetõség.

1. Az a kérdés, hogy diaszpórát alkotnak-e az „amerikai magyarok", látszólag felesleges, hiszen esetükben tisztán a migráció következményérõl van szó. Mikor máskor, mint az „amerikai magyarság" kapcsán lenne leginkább jogosult diaszpóráról beszélni? Megfelel ez Walter Connor nyitott, laza meghatározásának, amely szerint a diaszpóra „egy népnek az óhazán kívül élõ része".[30] Az elmondottak alapján azonban korántsem vehetjük magától értetõdõnek ezt az azonosítást. Ezért a feltett kérdést inkább úgy kell módosítani, hogy milyen összefüggésekben, milyen módon vethetõ föl az „amerikai magyarok" diaszpórajellege. A reflektálatlan, egyszerû megnevezõ és leíró szóhasználatot tehát a szorosabb értelmû kategóriával kellene felváltani. Az más kérdés, hogy a morfológiai leírás milyen komplexitású, így kiterjed-e a jellegzetes diaszpórikus viszonyulások és pozíciók számbavételére, nevezetesen például a tudati koncepciókra, a kibocsátó és befogadó közösséghez való kötõdésre, az adott csoportnál nagyobb diaszpórikus térben mozgó individuumok közötti hálózatokra stb.

2. Diaszpóra-e az „amerikai magyarok" elnevezéssel illetett, szociológiai és kulturális értelemben meglehetõsen vegyes konglomerátum *egésze?* Ez a kérdés az etnikai csoport és a diaszpóra közötti különbség problémája, amely nehezen határozható meg, különösen, ha ez utóbbira olyan viszonylag tág értelemben tekintünk, mint például az imént idézett Walter Connor-féle gondolat jegyében. Tölölyan szerint az etnikai meghatározottságot elismerõ államokban, mint amilyen az Egyesült Államok, a diaszpórák az etnikai csoportok alegységei. Vagyis minden diaszpóra etnikai csoport, de nem minden etnikai csoport képez diaszpórát. Más körülmények között nehezebb a megkülönböztetés. De a kettõ közötti határok nem mindig egyértelmûek, „komplex dinami-

[30] Connor 1986, 16.

ka szerint változnak”.[31] Ezt a kapcsolódást a magyar kutatás még érdemben nem vizsgálta. Migrációs hullámok egymás közötti viszonyáról, az egyes hullámokhoz tartozó szociológiai csoportok összetételének változásáról ugyan már volt szó, de ez nem meríti ki a szóban forgó kérdést. Ez a szempont az elit és a migráns tömegekre összpontosító kutatások egymástól eléggé független pályán futó megközelítéseit is közelebb hozhatja egymáshoz. Elsõsorban az utóbbiak kapcsán az sem feledhetõ, hogy a külföldi, bevándorolt munkaerõ a befogadó országban az osztály és a nemzeti integráció kontextusába kerül, ami behatárolja életfeltételeit, tevékenységrendszerét és szociális, kulturális állapotát. A nagy gazdasági kivándorlás migránsai az amerikai munkásosztály tömegeit gyarapították. Sajátos szervezeteik, óhazai kötelékeik és a jelentékeny hányaduk által dédelgetett „örök visszatérés mítosza” fenntartotta etnikai-nemzeti származásuk emlékét s részben kapcsolatrendszerét, miközben bevándorlóként alkalmazkodniuk kellett az új realitásokhoz. A bevándoroltak „proletár diaszpóráit” tehát teljes mértékig sem osztályhelyzetük, sem etnikai kötõdésük nem határozta meg, viszont messzemenõen meg kellett küzdeniük a beilleszkedés, az új életkörülmények kialakításának nehézségeivel.[32] Akik az „amerikai magyarok” számszerû tömegét adták, mára az utódnemzedékek kategóriájába esnek, õket aligha tekinthetjük a magyar etnikum „óhazán kívül élõ részének”. Õket legfeljebb a szimbolikus etnicitás alkalmi, helyzeti és tudati jellegû etnikai kötõdései jellemzik, ami erõsen különbözik a diaszpóraként létezõ csoportok *közösség*formálódásának sajátos folyamatától és elkötelezettségétõl. De azt is látni kell, hogy a diaszpórikus jellegû társadalomszervezõdés a késõbbi középosztályból származó bevándoroltak vagy politikai menekültek és az õ utódaik esetében sem érvényesül magától értetõdõ módon.

3. Milyen nyelvi eszközökkel fejezõdnek ki a kollektív és a társadalmilag típusos egyéni azonosságok? Nagy szükség lenne a diszkurzív megközelítésre, az önkifejezés meghatározásainak elemzésére. Kérdések egész sorozata merül fel. Mióta és milyen összefüggésben jelent meg a „diaszpóra” mint nyelvi kifejezés a magyar beszédmódban? Milyen analógiák, hasonló megnevezések voltak használatban? Nem derítettük még föl például a magyar és az ír kivándorlások vagy menekülthullámok értelmezésbeli párhuzamát, a szétszóródott zsidóság mintájára való hivatkozásokat, ami megtalálható már Kossuthnál, majd jóval késõbb például az ’56-osok által alapított Magyar Baráti Közösség egyes törekvéseiben az 1960–70-es években. Bizonyára más esetek is voltak. Egy további példaként hivatkozhatunk Kerényi Károlyra, akirõl tudjuk, hogy az ’56-os diákok elõtt többször élt a görög szigetvilág analógiájával, s ugyanakkor „diaszpóráról” nem beszélt.[33] Azt is számba kell venni, hogy milyen „támadások” érték s érik a nemzeti retorikát uraló, bevett egyirányú asszimilációs mintát. Kérdés, hogy az önkifejezés, illetve a reprezentáció el tud-e szabadulni

[31] Tölölyan 1996, 34.; idézet: 17.
[32] Vö. Gabaccia–Ottanelli 1997.
[33] Várallyai 1992, 124–125. Kerényi szigetfelfogását igen tanulságos lenne a posztmodern diaszpóradiskurzusokkal összevetve behatóan elemezni.

az öröklött modellektõl, s a mai kommunikációs és mobilitási lehetõségek mellett az „óhaza–diaszpóra” viszony megváltozott politikai körülményei között milyen változások tapasztalhatók. Az ilyen és hasonló problémákat elõtérbe állító diszkurzív szempontok az irodalomkritika és a többpólusú magyar irodalom képzetét valló felfogások, valamint a kivándorlás-, illetve migrációtörténet szintén külön mederben folyó kutatásai között teremthetne-e termékeny kapcsolatokat.

4. Milyen diaszpóraidentitást fenntartó kötelékek formálják meg az államhatárokon átívelõ mai társadalmi kapcsolatokat? A diaszpóra – de az önmagukat etnikailag definiáló egyének csoportjainak – szövete szociológiailag és kulturálisan is sokkal több szálon szövõdik, mint az óhazai politikai berendezkedéssel kapcsolatos meggyõzõdés, ami látszólag a legerõteljesebb mobilizációs tényezõ. Kétségtelenül fontos tudati elem volt ez a hidegháború korszakában, de a nemzethez mint szociológiai és kulturális csoporthoz való tartozás ennél sokkal szélesebb skálán érvényesült. Ma melyek az „egymásért érzett felelõsség” artikulált elemei? Hogyan alakul a Trianon-szindróma jegyében fogant „áldozat” típusú kollektív képzetek sorsa, s milyen alternatívák alakulnak ki a nyelvi-kulturális tagoltság kifejezésére? A diaszpóra anyagiságát tudati vonatkozások mellett az emberi kapcsolatok, a rokonsági szálak, a kisebb-nagyobb szervezetek, közösségek nagy távolságokon átívelõ hálózatai is formálják. A kommunikáció egykori módjai mára jelentõsen átalakultak. A hagyományos családi levelezés, a kivándoroltak sajtófórumai mellett (sõt helyett) a hálózatok fenntartása a mai technológia adottságainak köszönhetõen bõvül, ami az óhazai kapcsolatokat is átalakítja. A diaszpórát – mint szó volt róla – leginkább az emlékezet tartja fenn, de ennek mai lehetõségeit az információs technológia sokszorosan megkönnyíti. Legalábbis elvileg. Elvezet-e ez esetenként, meghatározott körülmények között a transznacionális hálózatok újraéledéséhez, s mobilizálódik-e, és ha igen, milyen értelemben egy „alvó” diaszpóra, ha nincs szó például az óhaza állami függetlenségének kivívásáról?[34] A jelek nem túl biztatóak, hiszen az intézmények sorvadásáról, a népességszám csökkenésérõl, a magyarul beszélõk számának visszaeséséről vannak adataink. Azonban épp az ilyen tények miatt lenne szükség arra, hogy jobban lássuk az elmúlt két évtizedben kialakult interkontinentális viszonyulásokat, továbbá azt, milyen szerepet töltenek be az „amerikai magyarok” egy államhatároktól függetlenül megrajzolható transznacionális magyar szociokulturális térben. A „diaszpóra” fogalma mindenképpen elõsegíti, hogy a társadalomszervezõdés mai mintáiról, változatairól pontosabb képet nyerjünk.

[34] Ez utóbbira lásd a horvát esetet: Winland 2002; vö. Anderson 1992. Azt az általános mai tapasztalatot is figyelembe kell venni, hogy a diaszpóráknak is megvannak a maguk „sovinisztái és kozmopolitái” (Björklund 2003, 352.), ami jól kifejezi, hogy a késõ modernitás korában „a diaszpórák etnikailag kötöttek *(etnic-parochial) és* kozmopoliták” (Werbner 2002, 2.).

Bibliográfia

Anderson, Benedict 1992. *Long-Distance Nationalism. World Capitalism and the Rise of Identity Politics*. Amsterdam, Centre for Asian Studies Amsterdam.

Anthias, Floya 1998. Evaluating 'Diaspora': Beyond Ethnicity? *Sociology,* 32, 3: 557–580.

Armstrong, John A. 1976. Mobilized and Proletarian Diasporas. *American Political Science Review,* 70, 2: 393–408.

Avineri, Shlomo 1994. *A modern cionizmus kialakulása*. Budapest, Osiris.

Bauman, Martin 2000. Diaspora: Genealogies of Semantics and Transcultural Comparison. *Numen,* 47, 313–337.

Björklund, Ulf 2003. Armenians of Athens and Istambul: the Armenian diaspora and the 'transnational' nation. *Global Networks,* 3, 3: 337–354.

Bruneau, Michel 1995. Espaces et territoires de diasporas. In Bruneau, Michel (ed.): *Diasporas*. Montpellier, GIP Reclus, 5–23.

Butler, Kim D. 2001. Defining Diaspora, Refining a Discourse. *Diaspora,* 10, 2: 189–219.

Chaliand, Gérard – Rageau, Jean-Pierre 1991. *Atlas des diasporas*. Paris, Éditions Odile Jacob.

Clifford, James 1994. Diasporas. *Cultural Anthropology,* 9, 3: 302–338.

Clifford, James 2000–2001. Diaszpóra. *Magyar Lettre Internationale,* 39, 12–17.

Cohen, Robin 1997. *Global Diasporas. An Introduction.* London, UCL Press.

Connor, Walter 1986. In Sheffer, Gabriel (ed.): *Modern diasporas in international politics*. London–Sydney, Croom Helm, 16–46.

Encel, Frédéric 1994. *Eretz Israel*. Du précepte biblique aux contingences géopolitiques. *Hérodote,* No. 74–75. 159–195.

Esman, J. Milton 1990. Ethnic Pluralism and International Relations. *Canadian Review of Studies in Nationalism,* 17, 1–2: 83–93.

Fejõs Zoltán 1995. Diaspora: Validity of a Concept for Ethnic Studies. In Krupa András – Eperjessy Ernõ – Barna Gábor (szerk.): *Kultúrák találkozása – kultúrák konfliktusai*. (Az V. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia elõadásai. Békéscsaba, 1993. október 7–8–9.) Békéscsaba–Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 467–472.

Fejõs Zoltán 2002. Az etnicitás változatai. Identitások az amerikai magyar diaszpórában. In A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antropológiája (Hofer Tamás köszöntése)*. Budapest, Új Mandátum, 145–159.

Gabaccia, Donna R. – Ottanelli, Fraser 1997. Diaspora or International Proletariat? Italian Labor, Labor Migration, and the Making of Multiethnic States, 1815–1939. *Diaspora,* 6, 1: 61–84.

Géopolitique 1989. Géopolitique des diasporas. *Hérodote,* No. 53.

Komoróczy Géza 1992. *Bezárkózás a nemzeti hagyományba*. Budapest, Századvég.

Krings, Matthias 2003. Diaspora: Historische Erfahrung oder wissenschaftliches Konzept? Zur Konjunktur eines Begriffs in den Sozialwissenschaften. *Paideuma,* 49, 137–156.

Levy, André 2000. Diasporas through Anthoropological Lenses: Contexts of Postmodernity. *Diaspora,* 9, 1: 137–157.

Marienstras, Richard 1989. On the Notion of Diaspora. In Chaliand, Gérard (ed.): *Minority Peoples in the Age of Nation-States*. London, Pluto Press, 119–125.

Médam, Alain 1993. Diaspora/Diasporas. Archétype et typologie. *Revue Européenne des Migrations Internationales,* 9, 1: 59–66.

Rushdie, Salman 1996. Elképzelt szülõföldek. *Pompeji,* 7, 3–4: 20–31.

Safran, William 1991. Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return. *Diaspora,* 1, 1: 83–99.
Shain, Yossi 1994–95. Ethnic Diasporas and U. S. Foreign Policy. *Political Science Quarterly,* 109, 5: 811–841.
Sheffer, Gabriel ed. 1986. *Modern diasporas in international politics*. London–Sydney, Croom Helm.
Sheffer, Gabriel 1994. Ethno-national Diasporas and Security. *Survival,* 36, 70–94.
Sik Endre 2000. Kezdetleges gondolatok a diaszpóra fogalmáról és hevenyészett megfigyelések a diaszpórakoncepció magyar nézõpontból való alkalmazhatóságáról. In Sik Endre – Tóth Judit (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. Budapest, Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, 157–184.
Sorenson, John 1992. Essence and Contingency in the Construction of Nationhood: Transformations of Identity in Ethiopia and its Diasporas. *Diaspora,* 2, 2: 201–228.
Stewart, Michael 2003. The Hungarian Status Law: A New European Form of Transnational Politics? *Diaspora,* 12, 1: 67–101.
Tölölyan, Khachig 1991. The Nation-State and Its Others: In Lieu of a Preface. *Diaspora,* 1, 1: 3–7.
Tölölyan, Khachig 1996. Rethinking Diaspora(s): Stateless Power in the Transnational Moment. *Diaspora,* 5, 1: 3–36.
Várallyay Gyula 1992. *„Tanulmányúton". Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után*. Budapest, Századvég – 56-os Intézet.
Werbner, Pnima 2000. Introduction: The Materiality of Diaspora–Between Aesthetic and 'Real' Politics. *Diaspora,* 9, 1: 5–20.
Werbner, Pnima 2002. The place which is diaspora: citizenship, religion and gender in the making of chaordic transnationalism. *Journal of Ethnic and Migration Studies,* 28, 1: 119–133.
Winland, Daphne 2002. The Politics of Desire and Disdain: Croation Identity between „Home" and „Homeland". *American Ethnologist,* 29, 3: 693–718.
Yacoub, Joseph 1994. Les assyro-chaldéens, une minorité dispersée. *Hommes & Migrations,* No. 1172–1173: 37–41.

A DIASZPÓRAKUTATÁS KORLÁTAI ÉS LEHETÕSÉGEI

Szabó Mátyás

A nemzetközi migráció mint a második világháború utáni legfontosabb társadalmi jelenség alapjaiban megváltoztatta Európa etnikai és demográfiai térképét. A migráció ugyanakkor jelentõs különbségeket eredményezett az õslakosság és a bevándorlók alapvetõ jogaiban. A többségi társadalom rendelkezik minden állampolgári – gazdasági, politikai és kulturális – joggal, míg a nem honosított bevándorlók e jogoknak csak bizonyos részeiben részesülhetnek. A legnagyobb probléma az, hogy a bevándorlókat megilletõ formai jogokat nem kombinálták olyan intézkedésekkel, amelyek biztosították volna e jogok gyakorlását. Az a veszély fenyeget, hogy amennyiben ez az állapot fennmarad, az európai demokratikus értékek fellazulnak, és így a mainál sokkal nagyobb politikai, illetõleg szociális konfliktusok keletkezhetnek. Ezek a problémák sokkal nagyobbak Európában – ahol ezen a téren az egyes országok különböznek egymástól –, mint a hagyományos, az ún. befogadó országokban: elsõsorban az USA-ban, Kanadában és Ausztráliában. Megállapíthatjuk, hogy Európa konzervatív és nehezen lebontható akadályokat emel a bevándorlók elé, nehogy olyan pozíciókat foglaljanak el a társadalomban, amelyek hagyományosan a helyi elit számára vannak fenntartva. Ennek a mentális magatartásnak az a magyarázata, hogy lassan érlelõdött meg a célországokban a bevándorlás következményeinek a felismerése, nevezetesen: a bevándorlók azért jöttek, hogy végleg ott maradjanak. Az UNESCO Kultúra és Fejlõdés Világbizottsága pár évvel ezelõtt rávilágított ezekre a problémákra, és felhívta a tagországok figyelmét, hogy szorgalmazzák a diaszpórában élõ kultúrák megértését, mások kultúrájának tiszteletét és a társadalmi párbeszéden keresztül a mássággal szemben való türelmet. Az USA-ban az utóbbi idõben többek között azzal vitalizálódott a multikulturális párbeszéd, hogy ezt a vitát összekapcsolták az amerikai történelemoktatással. Európai viszonylatban a migrációs szakértõk jelentõs része az elõítéletek és a bevándorlókról alkotott torz képek revideálását tûzi ki feladatául, hogy ezzel elejét vegyék az idegenellenesség és az idegengyûlölet terjedésének.

A következõkben a diaszpóra tárgyáról, a migránsról és az európai diaszpóra természetrajzáról mint kutatási témáról adnék rövid eszmefuttatást kutatásaim, élményeim és tapasztalataim alapján. A diaszpóra alapvonása, hogy a benne élõk nem saját kultúrájuk elõl, hanem a hazájukban uralkodó nehézségek miatt hagyták el hazájukat, és egy olyan országot választottak, ahol életü-

ket saját értékrendszerük szerint gondolták folytatni. Itt találkozunk az elsõ konfliktussal! Tudjuk, hogy nagyon sok bevándorló kénytelen saját elképzeléseitõl, eszményeitõl eltérõ módon élni. Azok az értékek, amelyeket a migráns tiszteletben tart, nem mindig egyeztethetõk össze az új ország normáival és életszemléletével. A saját kultúra tulajdonságai akkor tudatosulnak és válnak világossá, ha ezek az etnikai határok fölött más kultúrákkal konfrontálódnak. A diaszpórában az emberek pontosan akkor „rekednek meg" saját kultúrájukban, amikor éppen abból ki akarnak törni. A kultúra ugyanis nemcsak valami belsõ útmutató, hanem az ítélõbíró szerepét is betölti, akinek véleményét nem lehet figyelmen kívül hagyni. A haza más hazára való cserélése olyan nagy erõket hoz mozgásba, amelyek következményeit nem lehet elõre felmérni. Ebbõl adódik a kudarcok sorozata! A befogadó társadalommal való kapcsolatot általában az jellemzi, hogy a migráns nem elsõsorban az ott élõ emberekkel, hanem inkább azon a jóléti és biztonsági intézmények iránt érez lojalitást, amelyeket a befogadó ország biztosít számára. Az igazi nehézségek akkor lépnek fel, mikor a magával hozott tartalékok már kimerültek, és nem töltõdtek fel új energiaforrásokkal. Ebben igen fontos szerepe van az adminisztratív kompetencia hiányának.

Nemcsak a jelen problémái jelentenek nehézségeket, hanem a múlthoz való viszonyuk és ennek feldolgozása is. Kivétel nélkül minden diaszpórában találkozunk a haza elhagyása igazolásának igényével. A tér- és az idõérzék eltérõ dimenziót kap a diaszpórában. Az új idõszámítás a kivándorlással kezdõdik, amely az elsõ generáció számára az életet kétfelé választja: elõtte és utána. Az anyaország elhagyásának, a kivándorlásnak ára van, amelyet a diaszpórában meg kell fizetnie. Meg kell tanulni a lemondás mûvészetét olyasmirõl, amely a korábbi életnek egykor szerves része volt. Ha egy bevándorló sikerekre törekszik az új társadalomban, jobban meg kell dolgoznia ezért, mint egy õshonosnak: két világot kell egyensúlyban összetartania a benne foglalt ambíciókkal és identitásokkal együtt. A görög származású, ismert svéd író, Teodor Kallifatides ezt a folyamatot így jellemzi: „A bevándorlóélet igen komplikált és megerõltetõ. A migránsnak képességei csúcspontján kell állnia. A diaszpóra mindent próbára tesz: az intelligenciát, a lelkierõt és a fizikai képességeket. Bevándorlóként élni állandó fáradságot jelent." Idetartozik még sokak számára egy életre szóló fájdalomfeldolgozás azon értékek elvesztése miatt, amelyet a migráció okozott.

A lehetõségek kihasználásának függvénye az, hogyan alakul a bevándorlók sorsa új hazájukban. Az egyéni kibontakozás lehetõsége ugyanis adott, de korlátozott. Sokat hangoztatott felfogás például az, hogy a nyugat-európai ipari proletariátus csökkenésével és felszámolásával egyidejûleg megjelenõ bevándorlók elfoglalják a proletariátus helyét.

Áttérve tulajdonképpeni témámra, a diaszpóra kutatására: mi ennek szükségessége, célkitûzése, korlátai és lehetõségei? A nyugat-európai célországokban minden kutató egyetért azzal, miszerint óriási az igény a migrációval kapcsolatos ismeretanyagra annak érdekében, hogy a befogadó társadalom képes legyen helyesen kezelni a migrációs problémák tömegét. Néha azt is lehet hallani, hogy

a diaszpórakutatásban anyagi támogatással mindig lehet számolni. A hiány inkább a kutatásra érdemes, jó és megvalósítható gondolatokban rejlik.

Azokban a tudományos körökben, ahol magam is migrációs kutatásokkal foglalkoztam, általános az a felfogás, hogy a bevándorlók történetét úgy kell tekinteni, mint az illetõ ország társadalomtörténetének és az általános társadalmi fejlõdésnek fontos aspektusát. A migrációtörténelem perspektíva kérdése, amelynek ideológiai jelentõsége van az egész befogadó társadalomra. A legtöbb nyugat-európai és természetesen észak-amerikai ország modern kori történelme és társadalma bizonyos tekintetben a bevándorlás és a nemzetközi cserekapcsolatok terméke. Ennek ellenére a migrációs kutatás a legtöbb európai országban viszonylag kései tudományág, amelynek nincs is mindig önálló státusa, hanem más tudományágakon belül dolgozik, vagy ezekkel karöltve végzi munkáját.

Mi a teendõ, és mi a kutatás elsõdleges célja? A legfontosabb kérdés az, hogy miként változtatja meg a nemzetközi migráció az életfelfogást a kivándorlók esetében. Megmarad-e a magával hozott értékrendszer, vagy egy bizonyos idõ után megváltozik? A nyugati világban lezajló, hiányosan ismert migrációs folyamatokat „néma forradalomnak” is lehet nevezni.

Elvileg két fejlõdési tendencia képzelhetõ el:

1. Az értékrendszer, az életfelfogás és az identitás nagy általánosságban rezidens, és túléli a migrációt. Ennek nagy hatása lenne mind a bevándorlók, mind a befogadó társadalom számára.
2. Az értékrendszer csak abban az esetben marad meg stabilnak, ha az alapvetõ szociális bázis és a vele kapcsolatos folyamatok mûködésben maradnak. Azaz a migráns olyan személyekkel van kapcsolatban, akikkel meg tudja osztani saját életfelfogását. Amennyiben ez a struktúra megrendül, komoly változások lépnek fel az individuum életében, amelyek egy új életfelfogás létrejöttét eredményezik.

A fenti két modell nem azt jelenti, hogy a stabilitás vagy a változás egyformán érinti az individuum értékrendszerének valamennyi összetevõjét. Bizonyos teoretikus elemek az életszemléletben valóban megmaradnak stabilnak (például a valóság alapvetõ tényeirõl való felfogás), míg mások változnak. Keveset tudunk többek között arról, hogy a hittel és a vallási szemlélettel kapcsolatos felfogások miként alakulnak.

A kutatás egyik nehézsége minden diaszpóránál az, hogy egyik csoport sem homogén. A legnagyobb különbség természetesen az egyes nemzetiségek/etnikumok között van. Kérdés az, ezek miként viszonyulnak a többségi társadalomhoz. Érdemes megfigyelni, hogy miképpen értékelik az egyes csoportok a jóléti társadalom juttatásait: lakáskultúrát (finnek), a munkalehetõségeket, a munkához való viszonyt, képzési lehetõségeket (észtek, magyarok), a politikai életben való részvételi lehetõségeket (dél-amerikaiak) stb. Ennek ellenére minden csoporton belül találunk bizonyos közös vonásokat is. A fõ választóvonal a modernizáció hívei és a tradicionalisták között húzódik. Eltérõen alakul

egy csoport sorsa a célországba való érkezés idejétõl, a fogadtatástól (amelyre fõleg az ott uralkodó bevándorlási törvények vannak hatással), a vallási hovatartozástól (a kanadai katolikus és református magyarok nem szívesen házasodtak egymással), a képzéstõl, az ideológiától és sok mástól függõen. Vannak azonban magából a migrációból fakadó tényezõk is: az elzártság, a már említett adminisztratív kompetencia nélkülözése (a hatóságokkal való hiányos kapcsolat és az ebbõl fakadó hátrányok), a sokszor szinte neurotikus kisebbségi komplexusok, személyi sérelmek és megbántódások, mind a múlttal, mind a jelennel kapcsolatos fel nem dolgozott érzések és indulatok. A diaszpórában élõ magyarok is ugyanilyen változatos képet mutatnak a maguk csoportján belül. Itt is már korán kikristályosodott egy nemzeti jellegû és egy liberális/kozmopolita csoportosulás. Szinte kivétel nélkül minden etnikumban erõsen munkálkodik az önreprezentációs igény: mi is vagyunk, lássanak és halljanak bennünket! Ennek manifesztálása különféle formában jelentkezik a beilleszkedés egyes fázisainak függvényeként.

Miképpen magyar jellegû a magyar élet a diaszpórában? Elõször is le kell szögeznünk, hogy egy valamiféle magyar „bevándorlókultúráról" Európában (ellentétben Észak-Amerikával) nem beszélhetünk. Európában van ugyanakkor észt, finn, kurd, török, chilei, iráni és sok más bevándorlókultúra, ezek valamilyen megfogható jellemzõjével: kommunikációs rendszer kialakítása, etnikus manifesztációk, aktív és célirányos egyesületi élet, kiterjedt *ethnicbusiness*-hálózat, a lehetõségek szerint mind az anyaországgal, mind más országok diaszpórájával való együttmûködés stb. Hasonló jellegû magyar kultúrának nem voltak meg a lehetõségei Európában. Egy kultúra létrejöttének több feltétele van, például mennyiségi – közel 50 ezer személyre volna szükség, akik élén egy olyan megfelelõ vezetõ áll, akivel fizikai közelségben élnek. Jellemzõ a magyar diaszpórára az évtizedekig tartó elhagyatottság. Az egykori pártállam nem törõdött a külföldön élõ honfitársakkal. Amit rólunk írtak és hangoztattak, az igaztalan és torz volt, negatív történésekkel és hamis arányokkal. Más nemzetiségek számára az anyaországgal való kapcsolat éltetõ elem volt (görögök, olaszok, franciák, perzsák stb.). A menekülteket kibocsátó országok is számon tartották külföldön élõ állampolgáraikat. A magyarázat többek között az lehet, hogy kelet-európai viszonylatban ezekben az évtizedekben csak két politikai elit vette komolyan a nemzeti diskurzust kirekesztõ internacionalizmust: az NDK és a kádári magyar vezetés. Máshol a nemzeti érzés, ha bújtatottan is, de mindig jelen volt.

A magyar diaszpóra kutatásának – más csoportokéhoz hasonlóan – is nemzeti jelleg és az identitás kérdése a központi témája. Mára már kialakult az a felfogás, hogy a nemzeti identitás alapvetõ összetevõi nemcsak az ideológia és a politika függvényei, hanem egy olyan érzésvilágé, amely a mindennapi élet tapasztalataiban és élményeiben gyökerezik. Amennyiben az egész életvitelt veszi célba a kutatás, választ kapunk arra a második fontos célkitûzést érintõ kérdésre is, amely az új hazába való beilleszkedés, az integráció gyakorlatát érinti. Az elõbbiekben említettem, hogy az integráció részben strukturális, részben egyéni vállalkozás. Ebbõl adódik az individuumnak a korábbinál köz-

pontibb szerepe (életsorskutatások a mélyinterjúk keretében). A diaszpórakutatásban mindig kiemelt helyet kapott és kap a nyelv szerepe (anyanyelv, nyelvhasználat stb.), így a második nyelv (a célországé) elsajátítása és ennek szerepe az integrációban. Az a meglátásom, hogy az utóbbi idõben egyre több kutató a kultúrára teszi a hangsúlyt, hangoztatva, hogy a tapasztalat szerint ma inkább az eltérõ kultúra és az ebbõl adódó magatartás – és nem mindig a hiányos nyelvtudás – jelenti az akadályt a munkaerõpiacon belüli konkurenciában.

Befejezésül a kutatás feltételeirõl ejtenék egy-két szót. Egyik az adatbázisok fontossága, ezek létesítése és mindenekelõtt a meglévõk számbavétele. A másik feltétel az együttmûködés. Ki a felelõs a kutatásért, és kit illet meg a kutatás joga? Hol van a probléma megfogalmazásának a joga? Az eddigi gyakorlat szerint a diaszpóra kutatása a célországok kutatógárdájának – ideszámítva magyar származásúakat is – napi feladata. Magyar viszonylatban csak a rendszerváltás után alakult ki az a gyakorlat, hogy magyarországi kutatók mûködnek a magyar diaszpórában. Azelõtt – más országokkal összevetve – erre alig volt példa.

Bibliográfia

1994. *An Agenda for Peace and Equitable Development*. London, UNESCO.

Daun, Åke – Jansson, Sören (eds.) 1999. *Europeans. Essays on Culture and Identity*. Lund.

Hamberg, Eva M. 2000. *En studie av sverieungrarna. Livs& #229; stock&# 229; dningar, religion, och värderingar i en invandrargrupp*. Stockholm.

Inglehart, Ronald 1977. *The Silent Revolution. Changing and Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton.

Kallifatides, Theodor 1985. *I främmande land*. Stockholm.

Svensson, Anders 1992. *Ungarie i folkhemmet. Svensk flyktingpolitik i det krigets skugga*. Lund.

Szabó, Mátyás 1999. *Vägen mot medborgarskap. Studier i medborgarskap. Sudier i medborgarskap och integration*. Stockholm.

Tabajdi Csaba 1998. *Az önazonosság labirintusa. A magyar kül- és kisebbségpolitika rendszerváltása*. Budapest.

HELYVÁLTOZTATÁSOK ÉS A HABITUS

A 20. századi magyar emigráns kulturális „mezõk” Bécsben. Egy átfogó felmérés alapterve

Péter Zoltán

A világ tartalmaz és átfog engem, mint egy pontot, de én értem őt. (Pascal)

A szociális világ átfog engem, mint egy pontot. De ez a pont egy álláspont, egy nézőpont princípiuma, amelyhez az ember a szociális tér egy bizonyos pontjából érkezik, egy perspektíva, amely formája és tartalma szerint attól az objektív pozíciótól függ, amelyről az ember ehhez érkezik. (P. Bourdieu)

Egy konferencián való részvétel legalább két hasonló *struktúra* találkozását feltételezi: egy mezõét és egy ágensét. Az itt közzétett szöveg pedig egyrészt a mezõn belül legitimált témák, másrészt a szerzõ a mezõ hierarchiájában elfoglalt pozíciójának függvénye; valamint annak, hogy helyzete – explicit vagy implicit – ismeretében miként pozicionálja témáját.

A következõkben egy olyan, a Bourdieu-féle *mezőelmélettel* kombinált her- meneutikai metódus bemutatására kerül sor, amely különféle diskurzusok elemzésére nyújthat lehetõséget. A modellt az *Egy tartós helyváltoztatás hatása*[1] címû tanulmányomban alkalmaztam a migrációs témára elõször. Itt ennek a vázlata, illetve néhány, a téma további kutatásához szükséges hipotézis fogalmazódik meg.

A tervezett kutatás tárgyát a 20. század folyamán Bécsbe menekült magyar emigránsok intellektuális, kulturális és irodalmi diskurzusai alkotják. A felmérés központjában olyan szervezetek és személyek állnak, akik egy bizonyos, az anyaországban elsajátított „diszpozícióval” (Bourdieu), tehát *felnőttként* hagyták el Magyarországot.

Bourdieu elméletének két kulcsfogalma – a „mezõ” és a „habitus” – lehetõvé teszi a kivándorlók „osztályozási rendszerében” (Bourdieu) bekövetkezett (vagy elmaradt) változások rekonstrukcióját. Egy *látásmódbeli* változást, mely elsõ, általános megközelítésre egy ország elhagyására, illetve egy másik országba – *a* térbõl a *b* térbe – való átköltözésre vezethetõ vissza.[2]

Mivel a mezõelmélet konceptusában sem az egyén mint tértõl és idõtõl független identitás, sem a társadalom mint sajátos hely, amely a hozzátartozó

[1] Az elõadás alapját a Bécs város támogatásával készült tanulmányom képezi: Z. Péter: *Wirkung eines dauerhaften Ortswechsels. (Intellektuelle und literarische Felder ungarischer Migranten in Wien im Laufe des 20. Jahrhunderts.)*. [Egy tartós helyváltoztatás hatása.] Bécs, 04. 2002. Lényegében ugyanez a modell az alapja a Jörg Haider második könyvét elemzõ könyvemnek is. Vö. P. Z. 2002. *Invarianten zur Person (Lächeln über eigene Stellungnahmen)*. Bécs, Passagen.

[2] Minden bizonnyal az *idő* is egy meghatározó faktor.

ágensek életét – eltérõ módon ugyan, de – valamilyen közös vonal mentén leírhatná, nem létezik, ki kell lépnünk azon kérdés szociológiai vizsgálata alól, hogy például mit jelent Magyarországról Ausztráliába kivándorolni.

Azt, amit általában *társadalom*nak nevezünk, Bourdieu elméletében a „szociális" vagy „társadalmi" tér fogalma váltja fel. Egy tér, amely nem osztályokból, nem rendszerekbõl, mikro- vagy makrokozmoszokból áll, hanem mezõkre és almezõkre oszlik.

ELMÉLETI KERET

Bourdieu elmélete alapján abból indulunk ki, hogy a „kultúrtermékek" megértéséhez nem elgendõ sem egy termék belsõ szerkezetét vizsgáló, úgynevezett *immanens* módszer alkalmazása, sem egy, minden ilyen terméket valamely általános társadalmi kontextusnak (például politikai, gazdasági helyzetnek vagy akár származásnak) alárendelõ metódus alkalmazása.[3]

Ezen elmélet kapcsán elõször is egy bizonyos *társadalom-szétesésből* kell kiindulni. Abból, hogy egy *modern* össztársadalmi struktúra különbözõ „szociális terekbõl" áll. Mezõkbõl, melyek különbözõ funkcióval, illetve specifikus struktúrával rendelkeznek, és ebbõl kifolyólag egymás struktúrájára csak részben vezethetõk vissza. Ezért egy-egy szöveg vagy egy program mögött egyrészt mindig egy bizonyos mezõ által, specifikus módon strukturált ágens (habitus) áll. Ugyanakkor ezek mindegyike *fölött* vagy *körül* (beleértve még a mûvészi mezõt is) van egy „hatalmi mezõ",[4] amely ezen *almezők* „mûködését" és struktúráját – az idõk folyamán kiharcolt autonómiájuk szintjétõl függõen – kisebb vagy nagyobb mértékben befolyásolja. Ebben a hatalmi térben (az egészet leegyszerûsítve) két, egymással teljesen ellentétes érdek ütközik egymással. Azon anyagiakban vagy kulturálisan „leggazdagabb" ágensek törekvésével vagyunk konfrontálódva, akik mindenek mellett abban érdekeltek, hogy azt a javat, amibõl nekik jóval több van, mint másnak, az egész szociális térben elismertté és kívánatossá tegyék. Amíg az egyik csoport (például a nagyiparosok) arra törekszik, hogy a PÉNZT vagy HATALMAT minél szélesebb körben elismert jóként fogadtassa el, addig a másik, az értelmiségi csoport, a MÛVÉSZET vagy a KULTÚRA létjogosultságáért folytat „harcot".[5] A harc tétje a „tõkeszortimentek között fennálló *váltóegység* megõrzésére vagy megváltoztatására és ezzel együtt a bürokratikus hatóságok fölötti hatalom megszerzésére irányul (…)".[6] Az államra, amely mint „egyfajta metatõke-tulajdonos" (például katonaság, iskola stb.) mûködik, s ezáltal egy olyan hatalommal rendelkezik, amellyel képes más tõkeszortimentek és ezek tulajdonosai fölött uralkodni. „Így az állam konstruálása kéz a kézben halad a hatalmi mezõ

[3] Bourdieu 1998, 59.
[4] Bourdieu 1998, 101.
[5] Bourdieu 1991, 116.
[6] Bourdieu 1991, 116.

konstruálásával, értve ezen egy játékteret, amelyben a (különféle) tõketulajdonosok *elsősorban* az állam fölötti hatalomért szállnak harcba, vagyis az állami tõkéért, amely hatalmat szolgáltat a különbözõ tõkeszortimentek és ezek reprodukálása (fõképp az iskolarendszer) fölött."[7]

Az egyes mezõk „alapdinamikája", a különféle változások az ágensek között fennálló konkurenciából vagy harcból adódnak. Attól függõen, hogy az ágensek a pozíciók hierarchiájában felül („ortodox") vagy alul („heretikus", azaz „eretnek") pozícióban helyezkednek el, egymástól teljesen eltérõ „érdekekkel" rendelkeznek (ami nem feltétlenül céltudatos érdeket jelent). Míg az *ortodoxok* alapvetõ *érdeke* a már megszerzett pozíciók megtartása, addig az *eretnekek* ezek megreformálására vagy egyszerûen lerombolására törekednek.[8]

Ahhoz, hogy egy ágens (vagy egy csoport) habitusát adekvát módon be tudjuk határolni, legalább három „tér" összetételét kellene ismernünk: az adott „termelési" mezõ struktúráját (pozíciók, témák, konkurenciahelyzet stb.), a kutatott ágens benne elfoglalt *objektív* pozícióját, valamint ebbõl a pozícióból kifejtett „állásfoglalásait" (például mûvészi, politikai vagy egyéb más állásfoglalásokat).

A Bourdieu-féle habitusfogalom többek között a társadalom–egyén dichotómia meghaladását célozza meg. Egyebek mellett olyan „princípiumot" jelent, amely az ágens különféle, (logikusan) sokszor egymásnak ellentmondó cselekedeteit egy bizonyos egységesség felé irányítja. Egy princípiumot képez, amely egy pozíció „belsõ – a pozícióval járó – és relacionális ismertetõjegyeibõl egy egységes életstílust formál".[9] A habitus fogalma „egy ágens vagy egy ágensosztály gyakorlatai és javai között fennálló" hasonlóságra ad választ.[10] A habitus lényegében nem más, mint egyik vagy másik mezõ immanens struktúráit elsajátított és azt ugyanakkor mozgató, rutinszerû cselekvésmód. „Biztosítja a múlt tapasztalatainak aktív jelenlétét, amelyek – lerakódva az összes szervben az észlelés, a felfogás és a cselekvés formáiként – biztosabban, mint az összes formális szabály és az összes explicit norma, tendálnak a gyakorlatok konformitásának garantálására és idõbeli állandóságuk fenntartására."[11]

A KUTATÁS TÁRGYA – HIPOTÉZISEK

A kutatás tárgyait a 20. század folyamán Bécsben letelepedett magyar emigránsok kulturális termékei képezik, pontosabban: a kulturális mezõk, maguk az alkotók, valamint termékeik.

A *kulturális mező* fogalmát – ahhoz, hogy a kitûzött téma elemzésére alkalmassá tegyük – különbözõ *almezőkre* kell osztanunk, így mûvészi és irodalmi,

[7] Bourdieu 1998, 21. Magyar változat: Z. P.
[8] Bourdieu 1998, 64.
[9] Bourdieu 1998, 21.
[10] Bourdieu 1998, 101. Magyar változat: Z. P.
[11] Vö. Bourdieu Pokol Béla nyomán. 1997.

képzõ vagy mûvelõ, tudományos és intellektuális mezõkre. Az *intellektuális mezőn* (mint a hatalmi mezõ – a „gazdasági” mezõvel ellentétes – fõ ága) itt egy olyan teret kell érteni, amelyben például közismert írók, tudósok vagy egyházi emberek mozognak; azokat a befolyásos ágenseket, akik a saját szakmájuk mellett egyéb más kulturális-társadalmi munkákban is aktívan részt vesznek. A fogalom olyan ágensekre utal, akik nagy „szimbolikus” tõkéjüknek köszönhetõen akár az állami intézmények struktúráját is módosíthatják.

A mezõelmélet értelmében a kulturális alkotások „jelentése” (vagy „értelme”) nem önmagukban keresendõ. A kultúra termékeinek nem szubsztanciális, hanem „relacionális” (Bourdieu), vagyis különbségekbõl fakadó „jelentéseik” vannak.[12]

A *modern* tudományos és a mûvészi mezõk egyik fõ jellemvonása az ágensek autonómiára való törekvésében nyilvánul meg, ugyanakkor (és ezzel szemben) az intellektuális mezõ ágensei inkább egy „heteronóm” princípiumot követnek: vagyis egy *külső,* a mezõ *belső,* autonómiára hajló „játékszabályain” túlmutató, a hatalmi struktúrák ágenseire jellemzõ osztályozási rendszer irányába tendálnak.[13]

A FELMÉRÉS METÓDUSÁNAK FÕBB SZINTJEI

A közvetlen „termelési vagy alkotási mezõt” – azt a teret, mely autonómiájától függõen a hatalmi mezõ közvetett befolyása alatt áll – és ebben az alkotók pozícióját kellene rekonstruálni ahhoz, hogy a habitus, egy mû vagy bármilyen szellemi alkotás „jelentéséig” eljussunk. Ahhoz viszont, hogy ezen autonómia nagyságát meghatározzuk, a hatalmi mezõ struktúráját is rekonstruálnunk kell.

A felmérés *1. szint*je a fõbb, Magyarországról Nyugatra tartó emigrációs hullámok történelmi hátterével és a periódusonként elhagyott, illetve a befogadó ország hatalmi mezejének (re)konstruálásával foglalkozik.
A *2. szint* azon mezõk alapstruktúráját vizsgálja, amelyeket a ma (már) többé-kevésbé közismert ágensek elhagytak, illetve amelyeket alkottak, és melyekhez csatlakoztak.

A *3. szint* az összehasonlítás szintje: ki milyen mezõt és azon belül milyen pozíciót hagyott el, illetve az új országban milyenhez csatlakozott.

A 4. szint az egyes mezõkben fennálló konkurenciák rekonstruálásával foglalkozik.

[12] Bourdieu 1998, 18.
[13] Bourdieu elméletétõl kissé eltérõen az intellektuális és a politikai mezõ ágenseit is inkább heteronómiára való törekvéssel jellemezném.

*Az 5. szint*en áttérhetünk a szervezetek programjának, illetve az egyéni mûvek tanulmányozására, ha a szervezetek, valamint az egyének objektív pozícióját a megfelelõ mezõn belül (re)konstruáltuk. Ha azonban olyan ágensek tevékenységét vagy mûveit tanulmányozzuk, akik már az úgynevezett anyaországban intellektuális, tudományos vagy mûvészi tevékenységet folytattak, akkor ezek a mûvek is a vizsgálódás tárgyává kell váljanak. És persze fordítva is: ha valaki a szülõhazájában igen, az „új" országban ellenben már nem folytatott kulturális tevékenységet, akkor ezt is tanulmányozni kell (ugyanis így nyílik lehetõség az összehasonlításra).

A *6. szint* középpontjában prominens (ebben az esetben bécsi) emigránsok, illetve egy adott szervezeten belül vezetõ szerepet betöltõ ágensek meginterjúvolása áll. Itt abból indulunk ki, hogy egy *fokuszált interjú* lehetõséget nyújthat bizonyos személyes álláspontok felkutatására, valamint olyan önleírások elemzésére, amelyek a habitus (re)konstruálásához hozzájárulhatnak.

EDDIGI EREDMÉNYEK, TOVÁBBI TÉZISEK

A 20. századi magyar migráció kapcsán lényegében öt fõ hullámot szokás kiemelni: az 1920-as, 1944–45-ös, 1947–48-as és az 1956-os tömegszerû, illetve a 70-es és 80-as évek folyamatos kivándorlását.[14]

A továbbiakban abból indulunk ki, hogy 1926 – az avantgardisták hétéves bécsi exilje – után nem jött létre olyan külföldön *működő* magyar mûvészi ihletettségû csoportosulás, amely az akkori irodalmi mezõhöz mérhetõ autonómiára tett volna szert.[15] Az 1926 utáni ausztriai menekültszervezetek, illetve -csoportosulások – a bécsi–párizsi *Magyar Műhely* köré tömörült csoporttól eltekintve – jóval kevesebbel járultak hozzá az összmagyar mûvészi vagy más mezõk autonómiájának kialakulásához, mint az 1920-as avantgardisták. A késõbbi évek folyamán kivándorolt kulturális „réteg" lényegében két fõ csoportra osztható: egy olyanra, melynek ágensei részben mûvészi, részben tudományos, de talán a leginkább politikai, tehát „heteronóm" vagy „multi-funkcionális" (Bourdieu) programot folytattak. Másrészt egy olyan, jobbára csoportoktól független osztályra, amelynek ágensei sem ilyen, sem olyan magyar csoportosulást nem alapítottak, illetve ezekhez nem társultak, hanem az „új" országban már meglévõ mezõk egyikéhez csatlakoztak.[16]

Ebbõl a hipotézisraszterbõl kiindulva lehetségesnek látszik minden Magyarországot elhagyó „prominens" vagy prominenssé vált ágens egyik vagy másik mezõbe való besorolása és az itt kifejtett tevékenységének pontos elem-

[14] Vö. Bálint Balla 1969, 163., illetve Borbándi 1985 és 1996.

[15] Az ezen periódus alatt Bécsben, az avantgardistákkal párhuzamosan kulturális vagy intellektuális tevékenységet folytató ágensek alkotásainak felmérése további kutatás tárgyát képezi.

[16] Pl. Határ Gyõzõ, Márai Sándor.

zése, valamint annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy funkciójuk és a programjaikban alkalmazott *osztályozási rendszerük* („Klassifizierungssystem", Bourdieu) alapján melyik társadalmi mezõbe (a mûvészibe, a vallásosba, politikaiba stb.) tartoznak a vizsgált csoportok és egyének. Fel lehet kutatni, hogy milyen mértékben beszélhetünk autonóm és kevésbé autonóm csoportokról, egyénekrõl. Fel lehet kutatni, hogy milyen fokú az összefonódás a hatalmi, illetve a mindenkori állammal. Például hogy mennyiben az anyaországban és mennyiben az újonnan választott országban uralkodó hatalmi struktúrák a mérvadók? Kik a különféle programok vásárlói vagy fogyasztói?

A BÉCSI 1920-AS ÉS A MAI HELYZETKÉPHEZ

A bécsi magyar avantgárd

A 20. századi Magyarország elhagyására kényszerült (vagy ekként besorolt) „elit" alapjában véve egy olyan országot hagyott el, amelyben – még ha különbözõ szinten is, de mind a mûvészi, a (humán) tudományos, mind a vallásos mezõben – kevésbé volt jelen a nyugati országokban ebben az idõben már nagymértékben elterjedt *autonómiatörekvés,* inkább egy *heteronóm* alapállás felé tendálás volt az uralkodó. Az a gondolkodási vagy osztályozási módozat, amely a tanult rétegek fõként felsõ uralkodó (vagy *ortodox*) részét arra ösztökélte, hogy kevésbé a „tiszta" mûvészi vagy tudományos törekvések vonala, hanem inkább a hatalmi törekvésekhez közel álló gondolkodásmód mellett tegye le a voksát. Az úgynevezett magyar *küldetéstudat* például egyike azoknak a kategóriáknak, amelyek ezt az intellektuális törekvést talán a legátfogóbban jellemzik.

Közvetlenül a Tanácsköztársaság bukása után elmenekült aktivista (pozíciójuknál fogva „eretnek") irodalmároknak sikerült aránylag rövid idõ alatt Bécsben egy új irodalmi mezõt kialakítaniuk. Pontosabban egy (az összmagyar irodalom perspektívájából nézve) olyan autonóm *almezőt,* amelyben Kassák és köre most már nem a *Nyugat* szerzõivel (elsõsorban Babitscsal) szembeni *eretnek,* hanem e tér játékszabályait felülrõl meghatározó, ortodox pozícióba került. Kassák Lajos (de még mások is, így Déry Tibor is) mûvészi felfogása alig két év elteltével nagymértékben megváltozott. A korábbi aktivista, szociális(ta) hozzáállást hamarosan egy „absztrakt" mûvészeti alkotás váltotta fel.[17] Az írói *pálya* olyan gyors fordulata következett be, aminek feltételeit egyedül a mûvekbõl vagy a szerzõ (ön)életrajzából, de még az akkor uralkodó hatalmi struktúrából sem lehet megközelíteni. Ellenben ha figyelembe vesszük, hogy a nyugati államokban a 20-as években az irodalmi mezõ fõ törekvéseit – mindenekelõtt ennek avantgárd oldalát – az autonómiára való törekvés erõsen meghatározta,[18] lehetõség nyílik a probléma átfogó megközelítésére.

[17] Deréky Pál 1996, 61.
[18] Bourdieu 1985, 66–69.

A témának ilyen alapokra helyezett elemzése elsõsorban két hipotézisre épülne: az egyik, hogy a nyugat-európai mûvészi mezõt nagymértékben jellemzõ autonómiatörekvés Bécsben jelentékenyebben éreztette hatását, mint Budapesten, illetve hogy Magyarország elhagyásával egyidejûleg a hatalmi mezõ e mûvészekkel szemben gyakorolt (fõképp politikai és intellektuális) szankciója is nagymértékben csökkent. Ezt egy olyan hatalmi mezõ és apparátus válthatta fel, amelyet valószínûleg semmi sem motivált arra, hogy valamiféle nyomást gyakoroljon ezekre a szerzõkre.[19]

Az '56-osok

Valószínûleg, nem tévedünk, ha a mai Ausztriában mûködõ szervezetek tevékenységét vizsgáljuk, és ezek meghatározó hányadát inkább a *heteronóm,* tehát egy *vegyes* (egyszerre: tudományos, kulturális, mûvészi, politikai stb.) programot képviselõ mezõbe osztjuk be. Számos jel arra utal, hogy a mezõ uralkodó vagy meghatározó részét inkább egy konzervatív értékrendet képviselõ alapállás jellemezte.[20]

A menekültszervezetek mûködése és programja – autonómiájuktól függõen – egy idõben legalább két ország határain belül uralkodó hatalmi struktúrától is függhet: az úgynevezett anyaország határán belülitõl és az újonnan választott országétól (anyagi vagy erkölcsi támogatás formájában). Ebbõl adódóan a szervezetek (vagy egyének) – legalábbis 1989-ig – két, egymással ellentétes csoportra oszthatók: azokra, akik minden kontaktust megszakítottak a Kádár kori apparátussal, illetve hatalmi mezõvel, valamint azok, akik ettõl teljesen távol tartva magukat, de az új országbeli hasonló struktúrák felé orientálódtak. Továbbá olyanokra – s ez mindenképp a nagyobb autonómiával rendelkezõkre vonatkozhat –, akik mindkét hatalmi struktúrától távolságot tartva, inkább relatíve autonóm csoportokkal és egyénekkel (határoktól függetlenül) tartották a kapcsolatot.

Abból kiindulva, hogy minden szervezet a másik tevékenységét – akár az elutasítás, akár az együttmûködés formájában – figyelemmel kíséri, alapot ad a magyar *szervezetek mezejéről* beszélni, egy olyan mezõrõl, amelynek egyik nyilvánvaló mozgatóereje (konkrét esetben is) jól kimutatható konkurenciában vagy hatalmi harcban nyilvánul meg.[21]

[19] Az irodalomtudományi kutatások azt mutatják, hogy Kassákot és körét majdhogynem semmiféle mûvészi kapcsolat nem fûzte a bécsi írókhoz, mûveikhez, ellenben a németekhez és franciákhoz igen. A második hipotézis mellett az szól, hogy a bécsi csoport felbomlása és Kassák hazatérése után a magyar avantgárd hosszú idõre lényegében meg is szûnt. (Vö. Deréky 1996.)

[20] Ez a kategorizálás annál közelebb áll a realitáshoz, minél kisebb egy csoport (vagy ágens) és a hatalmi mezõ közti autonómia. Borbándi szerint az Ausztria területén mûködõ összes szervezet közül a vallásos szervezetek mutatnak a legnagyobb kontinuitást és gyakoriságot. (Vö. Borbándi 1996.)

[21] Vö. Deák Ernõ 2000.

Az evangélikus Szépfalusi István (1932–2000) lelkésszel az élen 1960-ban létrejön Bécs egyik, talán legjelentõsebb magyar kulturális szervezete, a *Bornemisza Péter Társaság*. Hasonló nagyságrendû a Bécsben 1964-ben alakult *„Europa"-Club*. Míg a Bornemisza Péter Társaság inkább a magyar irodalom Nyugaton való megszólaltatására vagy terjesztésére fekteti a hangsúlyt, addig az *„Europa"-Club* fõként az Ausztriában élõ magyarok identitástudatának ápolására és fejlesztésére összpontosít. (Különös hangsúlyt fektetve a forradalmi tradícióra.)

Az *Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetségé*hez tartozó egyesületek listáját figyelve a két fenti tézis igazolódni látszik: e tömörülés mezõn belüli *meghatározó (ortodox)* pozíciója (ugyanis a szervezetek kétharmada idesorolható, és az állami támogatás nagy része is ide irányul) és a konzervatív hovatartozás.[22]

A mai Bécsben mûködõ két legnagyobb kultúrszervezet vagy társaság programjában találunk néhány, mindkettõre jellemzõ *heteronóm* törekvési tendenciát. A Bornemisza Péter Társaság – noha valószínûleg a mezõ legautonómabb társasága – *heteronómiára* való hajlása mûvészeti és kulturális programjának a vallással, de itt-ott politikával való keveredésében rejlik.[23] Az *„Europa"-Club* évente kiadott programfüzetét lapozva teljesen egyértelmûnek látszik a szervezet heteronóm jellege: a Bornemisza Péter Társaságénál jóval vegyesebb, „populárisabb" és ideologikusabb a programja, amely tartalmánál fogva szélesebb közösséget próbál megnyerni. A szervezet a *Magyarok Világszövetségé*hez (*egy, a magyar migránsszervezetek struktúráját meghatározó, tipikus* heteronóm vállalkozás) kapcsolódik – pontosabban azon költészeti és szerzõi állásponthoz, amelyet Csoóri Sándor képvisel –, egyebek mellett erre utalnak az 1996 és 1999 között kiadott programfüzetek borítólapjai, amelyek mindenikén egy Csoóri-idézet szerepel.[24]

A harmadik, eddig megvizsgált, '56-osok által létrehozott, a *Magyar Műhely* címû folyóirat körül tömörült csoport nem az intellektuális, nem a *heteronóm* princípium követõi közé tartozik. A *Magyar Műhely* a kezdetektõl a mai napig a mûvészi mezõ autonóm, tehát elsõsorban az irodalmi mezõ belsõ játékszabályait követõ terébe vagy (avantgárd) almezejébe sorolandó be. E (párizsi,

[22] *St. Stephansverein/Szent István Egylet, *Wiener Röm. Katholisches Ungarisches Seelsorgeamt/(Bécsi Róm. Kat. Magyar Lelkészség), * Pfadfindergruppe Nr. 72 „ISTVÁN SZÉCHENYI"/72. sz. Széchenyi István Cserkészcsapat, * Ungarisches Kirchensoziologisches Institut/Magyar Egyház- szociológiai Intézet, * Europa-Club * Kaláka-Club: In http://zentralverband.port5. com/wien.html. (Kiemelném a honlap figyelemre méltó szimbolikus kivitelezését, a piros-fehér-piros és a piros-fehér-zöld függõleges sávok [= zászló] közé elhelyezett szöveget; pontosabban programot, amelyrõl azt mondtuk, hogy a két ország hatalmi mezõire irányul.)

[23] Vö. Szépfalusi István 1995.

[24] Vö. *Europa-Club Programfüzetek: A Magyarság szolgálatában.* Bécs, 1999. *Megpróbáltatott nemzet.* Bécs, 1998. *Múltunk és jövőnk megrablása.* Bécs, 1997. *Testvérkereső.* Bécs, 1996. (A Magyarok Világszövetsége a hatalmi mezõ egyik fontos szereplõje, mely a külföldi magyar szervezetek mezejét strukturálja – például a szövetséget kedvelõkre és elutasítókra, illetve ignorálókra.)

bécsi és budapesti) csoport *osztályozási rendszerét* („Klassifizierungssystem”, Bourdieu), amellyel õk az érdeklõdésük elsõ számú tárgyát, a mûvészetet megítélik, amely alapján alkotnak, mondhatni, kizárólag a mûvészi (azon belül is annak autonóm részébõl), valamint a tudományos mezõbõl (irodalomtudomány, filozófia stb.) merítik.

A 70-es, 80-as években a magyar irodalmi életre gyakorolt kritikájuk (például a forma a tartalommal való szembeni leértékelése, a nyelv normatív megítélése) lényegében közel áll ahhoz a tendenciához, amit itt heteronómként neveztünk meg, tehát egy-egy ágens azon törekvéséhez, hogy a szûkebb értelemben vett szakmabeli kategóriákat megkerülve egy *vegyes,* hatalmi diskurzosokra jellemzõ szemlélõdésbe bocsátkozzon.[25]

A *Helyváltozások és habitus* cím a vázolt sémára épülõ átfogó kutatás végpontját jelzi. A habitus fogalmával dolgozni itt elõször is azt jelenti, hogy két – amúgy gyakran teljesen külön-külön vagy (megkülönböztetés nélkül) együtt problematizált – kutatási tárgyat, a mûvet és a szerzõt (vagy alkotót) elsõ ízben egymástól elválasztva, majd a kettõ között fennálló összefüggést vizsgálva kutatjuk. A mûvek (vagy programok) „jelentése” itt egy bizonyos mezõ hasonló termékei között fennálló viszonyokban és nem önmagukban határozódik meg. Mivel a mûvek és az alkotók tere között (Bourdieu elmélete nyomán) összefüggés, „homológia” konstatálható, meg kell vizsgálnunk mind a mûvek, mind az alkotók között fennálló kapcsolódásokat, illetve viszonyokat (elsõsorban az egyes elfoglalt pozíciók függvényében).

A kutatás ilyen alapokra helyezett megvalósítása nemcsak az egyén-társadalom dichotómia kiküszöbölését implikálja, hanem az *életpálya*-fogalom átértelmezését is. A kitûzött cél elképzelhetetlen azon „biografikus illúzió”[26] feladása nélkül, amely egyebek mellett egy „individuális egzisztenciából és ennek elbeszéléséből”, egy lineáris és koherens „történetként” értelmezett „életpályájából” indul ki. Abból a feltételezésbõl, hogy lenne egy „életterv”, egy, az élet során lépésrõl lépésre megvalósítandó, tértõl és idõtõl független *identitás*. (Erre utalnak az [ön]életrajzokban gyakran szereplõ *mindig is, már gyerekkorom óta* kitételek.)[27] Ha az identitásfogalom csak két extrém, egymásnak ellentmondó (igen elterjedt) megnyilvánulását vesszük figyelembe, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a „hivatalos diskurzust” (például a hivatalos életrajzot), amely a család- és keresztnév mögött egy egységes individuumot szeretne látni. Ezzel szemben helyezkedik el a (poszt)modern irodalmi elbeszélésekben közismert *töredékes,* minden linearitást mellõzõ *életpálya*-bemutatás. (Ugyanide sorolandók azok a mindennapi – életpályáról szóló – elbeszélések, amelyek „meghitt” baráti vagy családi körökben

[25] Vö. Bujdosó Alpár 2000. Ugyanezt a problematikát taglalja egy másik írás is. „Az írónak az írás a problémája. A szó, a mondat. Ezen nincs mit megoldani. Író az, akinek problémát okoz a nyelv, ez szükséges (ha nem is elegendõ) föltétele az íróságnak. Ez az író valódi problémája, más problémája nincs. Akkor végeztünk is volna.” (Esterházy 1993, 1–3.)

[26] Bourdieu 1998, 75–83.

[27] Bourdieu 1998, 75.

hangzanak el.[28]) Lényegében e két kiemelt extrém pont közé sorolandó az életpálya- (vagy élettörténet-) és identitáskutatások mindegyike. Szoros összefüggés van az (ön)leírások – ki és hol helyezkedik el – és a pillanatnyi állapot között, azaz mire van szüksége a „piacnak, amelyre ezek a leírások készülnek".[29]

Az életrajzi események sorozata kevésbé *egy már mindig is* címû linearitást sugalló kitétel vonala mentén, hanem inkább különbözõ társadalmi pozíciók befutása, „helyezkedések" és „helyváltoztatások" mentén játszódik le. Tehát „egy bizonyos mezõn belüli tõkefélék *elosztásstruktúrájának*" vonalán mennek végbe. Így az életrajzi események megértése lehetetlen a „megfelelõ mezõállapotok egymásutániságának konstruálása nélkül".[30]

Bibliográfia

Balla, Bálint 1969. Auswanderung und Gesellschaftsstruktur. In Stadtmüller, Georg (Hrsg.): *Ungarn Jahrbuch Band.* 1. Mainz, Hase & Koehler.

Bibó István 1981. *Összegyűjtött munkái.* Bern, EPMSZ.

Borbándi Gyula 1985. *A magyar emigráció életrajza (1945–1985)*. Bern–München, EPMSZ Molnár.

Borbándi Gyula 1996. *Emigráció és Magyarország. (Nyugati Magyarok a változások éveiben 1985–1995.)* Basel–Budapest, EPMSZ.

Bourdieu, Pierre 1991. *Sozialer Raum und Klassen*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.

Bourdieu, Pierre 1991. Die Intellektuellen und die Macht. In Dölling, Irene (Hrsg.) Hamburg, VSA.

Bourdieu, Pierre 1992. *Rede und Antwort*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.

Bourdieu, Pierre 1993. *Sozialer Sinn*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.

Bourdieu, Pierre 1993. *Soziologische Fragen*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.

Bourdieu, Pierre 1994. *Die feinen Unterschiede*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.

Bourdieu, Pierre 1998. *Praktische Vernunft (Zur Theorie des Handelns)*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.

Bourdieu, Pierre 1999. *Die Regel der Kunst*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.

Bujdosó Alpár 2000. Avantgarde (és) irodalomelmélet. *Magyar Műhely,* 39. évf. 2000/2–3. 113–114.

Deák, Ernõ 1982. Die Ungarn in Wien – Eine unsichtbare Volksgruppe? In *Integratio* (15). Bécs.

Deák, Ernõ 1982. Ethnische Gruppen in der Bundeshauptstadt Wien. Symposium am 26 Okt. 1981. In *Integratio* (15). Bécs.

Deréky Pál 1984. Magyarok Ausztriában és Nyugat-Németországban (Beszélgetés 26 fiatal értelmiségivel). In Deák Ernõ (szerk.): *Integratio*. Bécs.

Deréky, Pál 1991. *Ungarische Avantgarde-Dichtung in Wien 1920–1926*. Bécs–Köln–Weimer, Böhlau.

Deréky, Pál 1996. *Lesebuch der ungarischen Avantgardeliteratur (1915–1930). A magyar avantgarde irodalom olvasókönyve (1915–1930).* Bécs–Köln–Weimar–Budapest, Böhlau–Argumentum.

[28] Bourdieu 1998, 81.
[29] Bourdieu 1998, 81.
[30] Bourdieu 1998, 82.

Esterházy Péter 1993. Problemsz of dö rájter tudéj. *Magyar „Lettre internationale”,* Budapest: téli 11. sz.
Fischer Holger 1999. *Eine kleine Geschichte Ungarns*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
Hanák Péter 1988. *A Kert és a Műhely*. Budapest, Gondolat.
Hanák Péter (tk. szerk.) 1994. *Kultur und Politik in Österreich und Ungarn*. Wien–Köln–Weimar, Böhlau.
Kassak, Lajos 1976–1979. *Als Vagabund unterwegs (Erinnerungen)*. Budapest–Berlin, Corvin – Volk und Welt.
Kassak, Lajos 1989. *Lasst uns leben in unserer Zeit (Gedichte, Bilder und Schriften zur Kunst)*. Budapest, Kossuth.
Litván, György – Bak, János M. (szerk.) 1994. *Die Ungarische Revolution 1956 (Reform – Aufstand – Vergeltung)*. Wien, Passagen.
Pokol Béla 1997. Pierre Bourdieu szellemi fejlõdése. *www. mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/szocio/bourszel.hun*
Rásky, Béla 1998. Flüchtlinge haben auch Pflichten. *www. kakanien.ac.at/beitr/fallstudie/*
Stadtmüller, Georg (tk. alap. szerk.) 1969. *Ungarn Jahrbuch (Zeitschrift für die Kund Ungarns und verwandte Gebiete)*. 1. Mainz, Hase & Koehler.
Stadtmüller, Georg (tk. alap. szerk.) 1974–1975. *Ungarn Jahrbuch (Zeitschrift für die Kund Ungarns und verwandte Gebiete)*. 6. Mainz, Hase & Koehler.
Stier, Miklós 1990. Analogien und Divergenzen in den politischen System Österreichs und Ungarns in den ersten eineinhalb Jahrzehnten der Zwischenkriegszeit. In Plaschka, Richard G. – Drabek, Anna M. (Hrsg.): *Veröffentlichungen der Kommission für die Geschichte Österreichs*. Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften.
Szabó Miklós 1978. Politikai gondolkodás és kultúra Magyarországa dualizmus utolsó negyedszázadában. *www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tornel/mo_1867/*
Szépfalusi István 1992. *Lássátok, halljátok egymást. Mai magyarok Ausztriában*. Budapest, Magvetõ.
Szépfalusi István 1995. *Találkozások Európával (1960–1995)*. Budapest, Magvetõ.
Varga, József 1987. Schuldige Nation oder Vasall wider Willen? Beiträge zur Zeitgeschichte Ungarns und des Donauraums. In *Integratio* 1–2. Bécs.

MAGYAR IDENTITÁS AUSZTRIÁBAN

Cserján Károly

SZISZTEMATIKUS KUTATÁS A MAGYAR NÉPCSOPORT KERETÉBEN

Az Osztrák Kancellári Hivatal népcsoport-támogatása segítségével 1994 óta folyik kutatás *Az ausztriai magyarok identitáskérdései* címmel. Néhány pilótavizsgálat után az 1991-es népszámlálás nyelvhasználatra vonatkozó adatainak speciális kiértékelésére, majd pedig tízezer magyar nevû személy levélbeli megkérdezésére került sor. A további vizsgálatok célját az empirikus tanulmányok eredményeinek kiszélesítése és elmélyítése képezte. A mélyinterjú módszerével új, részletes és pontosan behatárolt eredményeket, illetve ismereteket nyújt majd a kutatás a magyar népcsoport tevékenységeinek következetes irányítása és tervezése érdekében. Az interjú témáját az interjúalannyal levélben közöltük. Elõször egy narratív beszámolót kértünk, azonban ha az adatközlõ a meghatározott témákkal nem foglalkozott, a kutatónak kellett a beszélgetést célzottan irányítania. Az interjú az egyéni identitás alapvetõ elemeire összpontosított. Lényeges szempontok voltak még emellett a népcsoport életére és jövõbeli fejlõdésére vonatkozó vélemények, valamint a fennálló magyar egyesületek munkájának és feladatainak megítélése, illetve javaslatok és követelmények a népcsoport tényleges integrációja érdekében. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy a vélemények, felismerések és követelmények a magyar népcsoport tagjainak önreflexióit, és semmi esetre sem bizonyos intézmények, tudósok vagy irodalmárok nézeteit képviselik.

Az interjúk hangfelvételének leírt anyaga kb. ezer oldalt tesz ki. Az alábbiakban közel hatvan interjú anyagának eredményeit ismertetjük. Ezek fele-fele arányban Bécsben és Bécs környékén, illetve Burgenlandban készültek. Az interjúalanyok – egy aránylag kis kontrollcsoporttól eltekintve – magyar származású és a magyar nyelvet hétköznapi nyelvként beszélõ osztrák állampolgárok voltak. A megkérdezés tehát a magyar népcsoport két legfontosabb lakóterületén történt: a burgenlandi õslakosság és a Bécsben, illetve Bécs környékén élõ, különbözõ idõszakokban bevándorolt magyar népesség körében. A második, harmadik és késõbbi generációk képviselõit egy speciális eljárás alapján vontuk be a kutatásba. A kontrollcsoport már hosszabb ideje Ausztriában élõ magyar állampolgárokból állt. A kutatás feltárja azokat az álláspontokat és nézeteket, amelyeket a népcsoport meghatározó egységeihez tartozó személyek képviselnek az identitás szerkezetérõl és alkotóelemeirõl, az életkörülményekrõl, a népcsoport fejlõdési folyamatairól, érintve a történelmi események hatásaira vonatkozó értékítéleteket, a népcsoportok állami támogatását, az egyesületek szervezési színvonalát és programját, továbbá ajánlatokat és

követelményeket. Az általánosan vagy csupán egyes csoportokban kialakult nézeteken kívül léteznek még messzemenõen individuális, eredeti, illetve sajátos felfogások.

Az eredmények több vonatkozásban rendkívül jelentõsek. Jelzik a magyar népcsoport félreérthetetlen életjeleit, és kifejezik igényüket arra, hogy nagyságrendi és minõségi értelemben megfelelõ képzési intézmények álljanak rendelkezésre a magyar nyelv elsajátításához. Határozott kívánság fogalmazódik meg az egész népcsoportot átfogó információs és kommunikációs rendszer kiépítésére és fenntartására, továbbá a személyi, technikai és térbeli kapacitás kiépítésére és biztosítására, amely az egyesületek és érdekképviseletek részére az elengedhetetlen infrastruktúrát képezi.

E kutatás kivitelezésére támogatást nyújtott a magyar népcsoport szaktanácsa, valamint az Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetsége. A kutatás elvégzését a Kancellária Hivatal Népcsoport-támogatási programja tette lehetõvé. A kutatás intézményi alapját a Magyar Egyházszociológiai Intézet bécsi részlege képezi, amely a jogi, financiális és kivitelezési eszközöket biztosította. A kutatás kivitelezéséhez olyan sok személy és intézmény nyújtott segítséget, hogy megnevezésük e rövid áttekintés keretében nem lehetséges.

LÉNYEGES BEFOLYÁST GYAKORLÓ TÉNYEZÕK

Sok bizonyíték van arra, hogy az interjúalanyok jó része az identitásra vonatkozó kérdésekkel mélyre menõen foglalkozott. Az embert elsodorják az áramlatok, amennyiben nincs azzal tisztában, hogy ki õ, mit akar, honnan jön, hová megy. Ebben az értelemben az identitásnak sokféle formája létezik az aktuális nyelvhasználatban és a tudományos munkák keretében: „cégidentitás", „márkaidentitás", „etnikus", „kulturális", „nemzeti identitás", amelyek megjelölik azt az össztársadalmat, amelyhez az egyén tartozik, és amelynek vizsgálata egyben a jelen tanulmány központi célját képezi. A nemzeti identitás jelenti a gyökereket, a származást, a „hátteret", vagyis összefoglalóan a nemzeti hovatartozást, amely „örökségként" is felfogható. Egy korábbi identitásvizsgálat kérdõívében szerepelt a „Mit jelent Önnek magyarnak lenni?" kérdés. A megkérdezettek válaszként nem jelöltek meg kizárólag negatívan átélt nemzeti identitást. Egyesek számára a nemzeti identitás indifferens, szerintük *fontosabb embernek, mint magyarnak lenni.**

Identitásukat legtöbben természetes adottságnak tekintik, amelybe beleszülettek; az identitás ezek szerint származásra vonatkozó kérdést jelent. Ebbe a csoportba tartoznak azon válaszadók, akik magyar identitásukat hovatartozásuk – nevezetesen a közös anyanyelv, kultúra, történelem és a magyar nemzetre vonatkozó nevelés – következményének tekintik. A magyar és az osztrák identitás összehasonlítása esetén egy alapvetõ különbség mutatkozik.

* A szó szerinti idézetek dõlt betûkkel íródtak.

Az osztrákok identitása pragmatikus, a magyaroké történelmi, emocionális természetû. Ezt az osztrák államfõ, Thomas Klestil világosan kifejezésre juttatta: *Mi, osztrákok egy akaratból fennálló nemzet vagyunk, tehát nem a közös nyelv, nem a közös kultúra és származás, ami az osztrák tudatunkat alkotja, hanem egyedül a közösség akarása* (1997). Ezt fontos tudatosítani, mert a történelmi vonatkozású magyar identitás és az osztrák, akaratból, racionalitásból alkotott identitás között semmiféle verseny nincs.

A vizsgálat olyan tényezõket tárt fel, amelyek az identitás kialakulását jelentõsen befolyásolják. Lényeges elemet képeznek a honfitársakkal fennálló interakciók mind Ausztriában, mind Magyarországon. Annál erõsebbek a magyar identitást fenntartó impulzusok, minél intenzívebbek az interakciók. A kölcsönhatás ebben az esetben két irányban történik; amennyiben az identitás magas fokú, úgy bizonyára több energia szükséges a szülõhazához fûzõdõ kapcsolatok fenntartására. E tényezõk hatása a rendszerváltás után kiszélesedett, mert Magyarországon sok osztrák állampolgár új foglalkozási lehetõségeket talált, és üzleti kapcsolatokat alakított ki. Ez a jelenség az eredmények alapján meglepõen széles körben és magas intenzitással jut kifejezésre. Az identitás terén egy új reneszánsz körvonalai mutatkoznak, ugyanis a magyar nyelv használatának és a magyar kultúrában való részesedésnek a jelentõsége lényegesen megnõtt. Fontos mozzanat a nyelvi szempontból homogén, illetve a vegyes házasságok aránya. A magyar nyelvû családok természetesen szorosabban kötõdnek az anyaországhoz.

A mélyinterjúk során nagyon sok emocionális, humánus mentalitással és világnézettel kapcsolatos elem került napvilágra. Egy erre vonatkozó példa a humánus beállítottságból eredõ megközelítést érzékelteti: *Magyarnak lenni és osztráknak lenni emberséget jelent.* Egy másik példa azt az álláspontot fejezi ki, hogy az európai identitás fontosabb, mint a magyar, illetve az osztrák. Egy csoport kifejezetten a magyar identitásról tesz vallomást. E csoport idõsebb tagjai úgy nyilatkoznak, hogy azok a személyek, akik Magyarországon születtek és nõttek fel, a magyar érzésvilágot az anyatejjel szívták magukba, és soha nem fognak másképp érezni vagy gondolkozni. Példa erre a következõ mondat: *Én félig osztrák és teljesen magyar vagyok*.

Az eredmények arra utalnak, hogy az ausztriai magyarokat alapjában véve „kettõs mentalitás" jellemzi. Különbözõ tárgyú nyilatkozatok tanúskodnak a kettõs hovatartozás érzelmi világáról: *Egy gyökér, két törzs; fizikailag ide tartozom (Ausztria), lelkileg viszont amoda (Magyarország).* Az osztrák identitás különbözõ értelmezésben a hálaérzettel függ össze. E tényezõnek van az osztrák identitásban talán a legfontosabb szerepe, *mert azt, amit a magyarok Ausztriában elértek, nem Magyarországnak, hanem Ausztriának lehet köszönni.*

A tanulmány alapvetõ hipotézise, hogy az identitás két vagy több nemzethez és különbözõ más tényezõhöz való kötõdésbõl tevõdik össze. A cél empirikus leletek feltárása az ausztriai magyarok „kettõs", illetve sokrétû kötõdésére vonatkozóan. Az identitás folyamatot jelent, amelyben állandó változások következnek be. A kutatás eredményei arra az idõpontra vonatkoznak, amikor a mélyinterjúk elkészültek, vagyis a 2001-es és 2002-es évre.

Az identitás tényezõjeként szerepelnek azonkívül a lokális és regionális kötõdések, így a táj karakterisztikus jellemzõi, a falvak, a városok és a szülõföld történelme, elsõsorban a burgenlandi magyar lakosság részére. Magyarország közeli csatlakozása az Európai Unióhoz számos ausztriai magyar számára pozitív befolyást gyakorol a jövõ optimista megítélésére és értelmezésére vonatkozóan. Kedvezõ tendenciákra utal az a felfogás is, *hogy a magyar életvitel európai értékek átvételét, transzformációját és a magyar körülményekre való alkalmazását jelenti.*

Az interjúalanyok általános, karakterisztikus álláspontja az, hogy tartózkodnak a nemzeti túlértékeléstõl, a magyar néphez való tartozás felértékelésétõl és az általában magyarkodásnak nevezett akcióktól: *Amennyiben valaki nagyon nagy mértékben magyar akar lenni, akkor menjen haza.*

A MAGYAR IDENTITÁS ÖSSZETEVÕI

Az identitástudat kialakulásának alapeleme az a mély meggyõzõdés, mely szerint a magyar nép Európában már réges-régen gyökeret vert, és Magyarország teljes mértékig az európai országokhoz tartozik.

A magyar irodalom és különösen a költészet kiemelkedõ befolyást gyakorol az ausztriai magyarok identitásának kialakulására. Az interjúalanyok által megnevezett magyar írók száma ennek ellenére nem túlzottan magas: nagyrészt a 19. századbeli klasszikus magyar irodalom és a 20. század elismert költõi. Gyakran megnevezik azokat a szerzõket is, akik osztrák–magyar vonatkozású témákkal foglalkoznak, és így elsõsorban az ausztriai magyarok érdeklõdését keltik fel. A költészet mellett a zenének is tiszteletre méltó szerepet tulajdonítanak az identitás kialakulásának folyamatában. A mélyinterjúk többségében Bartók- és Kodály-népdalokra vonatkozó mûvekre utalnak a beszélgetõpartnerek. Rendkívüli jelentõsége van e téren a zeneszerzõk nemzetközi elismertségének is. A magyar zene terén a népzene áll az elsõ helyen, a cigányzene és a magyar nóták egyértelmûen ezek után következnek. A magyar zenének nemcsak az identitás kialakulásában van vezetõ szerepe, hanem a magyarok és osztrákok között fennálló interakciókban is. Ezzel szemben a táncra vonatkozóan megoszlanak a vélemények. Bizonyos csoportok jelentéktelennek tartják, mások részérõl viszont különösen a néptánc a zenével egyenértékû. Különös jelentõségük van az anyaország tendenciáinak – a táncban fennálló divatnak, a tánckutatásnak és nem utolsósorban a tradicionális táncház-mozgalom megjelenésének és továbbfejlõdésének. A tánc emocionális jelentõsége a zenével fokozódik, miközben a tánc – különösen külföldön – tudatosan vagy a nélkül a nemzetiséget fejezi ki.

Az 1989-ben Magyarországon történt rendszerváltás elsõsorban az ott dolgozó ausztriai magyarok identitását befolyásolta. Erre vonatkozóan jó példa a sokféle foglalkozási és gazdasági téren fennálló interakció Magyarország és Burgenland között. Bizonyos szerepük van ezenkívül a konjunkturális változásoknak, a munkavállalási lehetõségeknek, az Ausztriában uralkodó politikai életnek stb.

Interjúalanyaink az identitás magyar elemeirõl részletesebben és nagyobb terjedelemben válaszoltak, mint az osztrák tényezõkrõl. A megkérdezettek Ausztria történetérõl alig beszéltek, míg a magyar történelem sok esetben az identitás kiemelkedõ tényezõjét képezte. Ez a tény – hogy a magyar történelem ilyen fontos szerepet játszik az identitásképzésben – arra is visszavezethetõ, hogy a népi demokrácia hivatalos történetírása a magyar öntudat visszafejlõdését eredményezte. A nemzetköziség hangsúlyozása, valamint a folyamatos utalások Magyarország második világháborúban betöltött szerepére még a többi szocialista országhoz viszonyítva is túlzott volt. Így a magyar öntudat ápolása és fenntartása az emigráció, illetve különösképpen intézményei számára a legfontosabb feladatot jelentette. A legtöbb külföldön élõ magyar ezekkel a feladatokkal – tudatosan vagy a nélkül – identifikálta magát.

A MAGYAROK RACIONÁLIS MEGFONTOLÁSOK ALAPJÁN ÉRZIK MAGUKAT OSZTRÁKOKNAK

A magyar identitás még gyermekkorban emocionálisan jön létre, míg az osztrák identitás mint hovatartozási érzés késõbb, racionális alapokon alakul ki. Az osztrák identitás pragmatikus jellege a válaszokban is kifejezésre jut, különösen a magas életszínvonalra és az osztrák gazdaság fejlettségére való utalásokban. Osztráknak lenni egyet jelent az egzisztenciával.

A válaszokban számos utalást találtunk Ausztria tájegységeire és mûemlékeinek szépségére, valamint az ebbõl eredõ, az identitásra gyakorolt befolyására. Amikor ilyen vonatkozású témákról van szó, akkor gyakran sor kerül összehasonlításokra, illetve magyar példák ismertetésére. Ezekben az esetekben interjúalanyaink általában Ausztriát részesítik elõnyben.

Meglepõ, hogy a világszerte ismert és kiemelkedõ bécsi zenei kultúrát csak aránylag kevés esetben említették a kötõdést befolyásoló tényezõként. Ez elsõsorban a magyar zenével kapcsolatos véleményekkel áll feltûnõ ellentétben. Hasonló az eset az irodalom terén is: az osztrák irodalomra való utalás ritka, gyakoribb a német nyelvû klasszikusok, így Goethe és Schiller megnevezése. Az osztrák történelem még kevésbé tekinthetõ olyan tényezõnek, amely magyar interjúalanyaink Ausztriához való kötõdését szorosabbra fûzte volna.

A szimbólumok is egész ritkán képviselnek konkrét kötõdési tényezõt. Ahol viszont elõfordulnak, ott bizonyos szilárd alapot, köteléket képeznek, mint például némelyik burgenlandi interjúalany esetében. Erkölcsi állásfoglalással lehet megközelíteni azt a kérdést, hogy mit jelent osztráknak lenni. Aránylag elég kevés az olyan ausztriai magyar, aki osztrák mivoltára büszke, annál magasabb viszont azoknak a száma, akik õszinte és nyílt szolidaritást fejeznek ki az osztrák állammal és intézményeivel.

Egyik interjúalany – aki semmiképpen sem vállalja fel az osztrák identitást, de magyarnak sem érzi magát – saját, egyéni helyzetét, Ausztriához való tartozását az évtizedeken át munkahelyén betöltött hatáskörével indokolja.

KETTÕS IDENTITÁS

Egy csoport már a legelején „kettõs identitást” *(„doppelte Identität”)* jelzett, illetve egy olyan identitásmodellt mutatott be, amelyben a magyar és az osztrák tényezõk egyenrangúan szerepeltek. Interjúalanyaink ezt az álláspontot részleteiben is ismertették. A kettõs identitásra vonatkozóan nem találkoztunk sem kritikus, sem tartózkodó állásfoglalással. Ebben az esetben nyilvánvalóan az identitás olyan formájáról van szó, amely egy bizonyos értékítéletet juttat kifejezésre:

> *A kérdésre, hogy én inkább magyar, mint osztrák, vagy pedig inkább osztrák, mint magyar vagyok, nem tudok ilyen kihegyezett választ adni. Az én gyermekkori identitásom magyar; mint felnőtt osztrák asszony vagyok, aki egyben magyar származására is nagyon büszke. Az én identitásom egyértelműen kettős, amely párhuzamosan halad. Véleményem szerint a tolerancia a kettős identitás hatására olyan mértékben növekedik, hogy az ember sokkal könnyebben képes lesz másokat elismerni. Mondjuk azt, hogy két kultúra több, mint egy kultúra. Két mentalitás több, mint egy mentalitás. A látókör lényegesen kibővül, minek folytán a különbség még kisebbé válik, mint az, ami kulturális szempontból ez idő szerint Ausztria és Magyarország között fennáll; szerintem alig lehet egy kisebb mentalitásbeli különbséget elképzelni, mint az, ami Magyarország és Ausztria között fennáll.*

A kettõs identitás ismérvei közé tartozik mindkét nyelv magas színvonalú ismerete és a Magyarországgal való rendszeres kapcsolatok fenntartása.

A kettõs identitásnak érzelmi elemeivel is találkoztunk, fõleg azokban az esetekben, ahol az anya német nyelvû osztrák, az apa pedig magyar.

Burgenlandban is érzelmi és etnikus elemek jellemzik a kettõs identitást. Egyik interjúalany Burgenlandban nõtt fel, egész életét ott is töltötte, és így elsajátíthatta a burgenlandiak mentalitását és gondolkodásmódját. Azt lehet mondani, hogy *egy testben két lélek lakik… Amennyiben az ember egy osztrák–magyar futballmeccset lát, melyiknek szurkoljon az ember? Vagy mindkettőnek, vagy egyiknek sem. Mi viszont mindkettővel boldogok vagyunk, és mindegy, hogy az osztrákok vagy a magyarok győznek. Én nem tudom kimondani, hogy én csak osztrák, de azt sem, hogy csak magyar vagyok… Így testileg ide, lelkileg oda tartozom.*

AZ IDENTITÁS INDIVIDUÁLIS FORMÁI ÉS TÉNYEZÕI

Az identitás individuális formáiról viszonylag nagy kiterjedésû anyag gyûlt össze. Általában tudatos, helyenként élesen kifejezett szerkezetekrõl van szó, melyek nagyrészt konstruktív, illetve semleges, esetenként azonban kritikus és tartózkodó álláspontot képviselnek.

Egyik interjúalany, aki Bécsben él, gyermekeit és családját osztráknak tartja, de felteszi a kérdést, hogy mivel õ nem Ausztriában nõtt fel, lehet-e egyálta-

lán osztrák identitása is úgy, ahogy az a magyar vonatkozásban fennáll. Tény az, hogy családja németül beszél, családtagjainak anyanyelve is a német. A kulturális identitás ténye is fennáll, viszont kérdéses, hogy egy osztrák vagy egy német vonatkozás mérvadó-e. Ez a gondolatmenet kiemelkedõ bizonyíték arra, hogy a nyelv az identitás kialakulásának egyik alapvetõ feltételét képezi!

Egy másik interjúalany esetében nem lehetett osztrák önazonosságot meghatározni, mivel a francia identitás lehetõsége is fennállt, és õ osztrákként az angol nyelvterületen is otthonosan érezte magát. Több különbözõ nyelvterület megismerése alapján adott esetben nyilvánvalóan több megfelelõ identitáselem képzõdik. Az interjúalany ugyanakkor utalt még arra a nyolc évre is, amit egy bencés gimnáziumban töltött, az ott elsajátított magas kultúrára és az ott kialakult baráti kapcsolatokra, amelyeket a mai napig ápol, és ezek mind-mind identitásának „individuális elemeit" képezik.

Egy másik interjúalany viszont túl fiatal volt ahhoz, hogy magyar identitása kifejlõdhessen. *Ő ott érzi magát jól, ahol emberek élnek, akik őt megértik, és akiket ő meg tud érteni, függetlenül attól, hogy ez hol történik.* Az õ kötõdései sem Magyarországhoz, sem Ausztriához, hanem okos emberekhez fûzõdnek. Hasonló álláspontot képvisel az a másik válaszadó, aki nem hisz abban, hogy egyik nemzet magasabb értéket képviselne a másiknál. Nem kívánja az osztrákokat misztifikálni, és az a véleménye, hogy õk *teljesen reális alapon nézve, egy szeretetre méltó népet alkotnak.* Ugyanakkor nem nyilatkozik elmarasztalóan sem a románokról, sem a bolgárokról. Õ kezdettõl fogva világpolgárnak tekinti magát. A katolikus egyház tagja, amely nemzetközi. Számos interjúalany európainak érzi magát: *ilyen kérdésekre általában azt mondom, hogy én európainak érzem magam. Én osztrák állampolgár vagyok, akinek identitása magyar. Ezzel a képlettel jól tudtam élni.* Az unokák önazonossága már ma is Európa irányában fejlõdik. Különbözõ nyelvû házastársak családi élete, a gyakori külföldön végzett munka szintén növelik az Európához való kötõdéseket.

> *Első helyre sorolnám azt, hogy magyar elődeim vannak. Ez egy kimagasló elem. Hozzá kell még fűznöm, hogy az én identitásom háromrészű. A feleségem német, mi egy osztrák kultúrkörben élünk, horvát barátokkal.*

Esetenként a zene is identitást képezõ tényezõ: *szeretném a magyar identitásra vonatkozó nézeteimet zenei vonatkozásban kifejteni… Ez nemcsak a népzenéből merített témákra vonatkozik, hanem arra is, hogy sikerült egy stílust kifejleszteni, ami engem messzemenően elragad.* Mások Vivaldit, Chopint, Mahlert szeretik, *számomra Liszt áll az első helyen.*

Több válaszban jelölték meg a család vonzerejét mint identitásképzõ elemet. Így egy nyaralóház is nyújthat arra lehetõséget, hogy valamely család a világon szétszórtan élõ valamennyi tagja rendszeresen találkozhasson. A nagycsalád óriási erõforrást jelent az összetartás szempontjából.

A felsoroltakon kívül még rendkívül sok egyéni elem befolyásolja az identitás szerkezetét: *én sokat foglalkozom történelemmel, természetesen elsősorban az osztrákkal, és engem különösképpen a Monarchia érdekel; apám félmagyar*

volt, és én egy „színmagyarhoz" mentem feleségül. Tudományos munkáim témája az 1956-os magyar felkelés volt. Véleményem szerint rendkívül előnyös, hogy a megkérdezés keretében az értékrend is vizsgálat tárgyát képezi; én ugyanis minden rendszerrel, illetve minden állammal identifikálni tudom magam, melyek értékrendszere az én egyéni elképzeléseimmel egyeztethető.

Az iskolában és a munkatársakkal eltöltött idõ szintén lényeges, esetenként döntõ befolyást gyakorol az identitás kialakulására.

Némely interjúalany véleménye szerint *fennáll a lehetőség arra, hogy az asszimilációs folyamat következtében a kisebbségek feloszlanak. Milyen okok indokolják – a nevezett álláspont értelmében – egy idegen, magas életszínvonalon álló állam keretében bizonyos nemzeti kisebbségek fennállását? A kisebbség kulturális gyökerei valamilyen formában mindenképp beilleszkednek a többségi kultúrába. Az interkulturális társadalom alapját a kettős, illetve többszörös lojalitás képezi, minek megvalósítása nem egyszerű, mégis a legkedvezőbb alternatívát képezi.*

A DIASZPÓRA NYELVI VÁLTOZÁSAI KICSIBEN ÉS NAGYBAN[1]

Zelliger Erzsébet

Az õshonos és a nem õshonos diaszpóra között az el nem hanyagolható azonosságok mellett jelentõs különbségek mutatkoznak. Az azonosságok a szórványban élõ kisebbségek jogait érintõ nyelvi, politikai intézkedések és gyakorlat következményeképpen leginkább a nyelv veszélyeztetettségében fedezhetõk fel. A különbségek egyebek között abból fakadnak, hogy az õshonos diaszpóra hagyományokhoz kötõ környezetben, folyamatosan élõ kultúrában, lakókörnyezetét tekintve a rendszeres érintkezést lehetõvé tevõ szoros kommunikációs közösségben éli mindennapjait. A bevándorlóközösségek eredeti kultúrájukból valamilyen (legalábbis) lelki trauma után kiszakadva kerülnek idegen nyelvi és szokásbeli közegbe. Ha azonos nyelvû népességre találnak is új helyükön, azoktól hol jobban, hol kevésbé, de különböznek. Mindezekrõl legalábbis az említés szintjén azért volt szükséges szólni, mert az elõsorolt tényezõk a nyelvüket, nyelvhasználatukat is befolyásolják. A másodlagosan (kivándorlással) keletkezett szórványközösségek nyelvi, nyelvhasználati körülményeit az óhazától való távolság is befolyásolja, mind a hazalátogatás lehetõsége, mind – az utóbbi egy-másfél évtizedet leszámítva – a média hozzáférhetõsége tekintetében. Ezt tükrözi az a levél, amelyet egy ausztriai magyartól kaptam még abban az idõben, amikor az elsõ gyûjtõutamat szerveztem: „…levelére válaszolva közlöm, hogy a véleményem szerint – mivel Linz a magyar határtól nem egészen 300 km-re van – nincs különbség az itteni és a soproni, pesti vagy a szegedi magyar beszéd között. Az itt élõ magyarok egy jelentéktelen kis része 1945 után jött Magyarországról Linzbe. Egy elváltozást a beszédben meg [!] akarva is nehéz találni. Biztos más a helyzet ezzel a témával kapcsolatban a Magyarországtól nagyobb távolságra élõ magyaroknál mint pl. Svédországban, Norvégiában, Angliában, Portugáliában, Amerikában, Ausztráliában vagy Dél-Afrikában.”

Az általam vizsgált közösség Ausztriában, közelebbrõl Felsõ-Ausztriában él. A migrációval létrejött közösségek közül a közepesen fiatalok közé tartozik: mintegy 60 éves történetre tekint vissza. A kivándorlás indítéka alapján összetételét tekintve heterogén: politikai menekültek, vendégmunkások, hivatalos kiküldetés során ott munkát vállaló mûszaki értelmiség, elõadómûvészek és házasságkötés révén letelepedett asszonyok egyaránt megtalálhatók a soraikban. Az idõbeli vonatkozást tekintve a háború utáni menekültrétegtõl a 80-as évek végén, a 90-es évek legelején oda menekült erdélyiekig és jugoszláviai magya-

[1] Kutatásaimat az OTKA a T0133745 és a T029064 sz. pályázattal támogatta.

rokig (ez utóbbiak közül többen immár másodszor jelentek meg ebben a közegben) terjed a körük.

A felsõ-ausztriai magyarok létszámát az emigráció képviselõi mintegy 10 ezer fõre becsülik. A becslés alapjául a telefonkönyvben található magyar családnevek nagy száma szolgál. Az ennek az alapján kikövetkeztetett érték nem mondható irreálisnak, a nevek mögött azonban igen különféle életutak húzódnak meg. Az 1991-es népszámláláskor végül is 3218 személy vallotta magát az osztrák népszámlálási terminológia szerint „magyar köznyelvûnek”.[2] A legutóbbi népszámlálás Felsõ-Ausztriára vonatkozó adatai alapján a magyarok létszáma egész Ausztriában és ezen belül Felsõ-Ausztriában is növekedett.[3]

A szórványközösségek nyelvi sajátosságait tekintve fõ vonalakban egyrészt az ott beszélt magyar nyelvnek a többségi nyelvhez, másrészt a magyar standard változathoz való viszonya vár meghatározásra. Ezekben a vonatkozásokban több általánosnak tekinthetõ tendencia figyelhetõ meg.

A legkorábbi, általam tapasztalt idegen nyelvi interferencia elsõsorban a nyelv zeneiségét, a beszéddallamot érintette. Olyan körülmények között történt ez, amikor a megfigyelt nyelvhasználók kétnyelvûsége önmagában nem indokolta a nyelvi változást. A jelenséget a 60-as években tapasztaltam ’56-os magyaroknál, akiknek a német nyelvtudása abban az idõben még meglehetõsen gyenge volt. A háttérben normakonfliktust lehetett sejteni, ami a korabeli hazai nyelvhasználat politikai és mûveltségi okokból való elvetésén és a korábbi emigrációs hullám által beszélt, de már a német interferenciától módosult nyelvi változat elfogadásán alapult. Azóta a Felsõ-Ausztriában élõ magyarok túlnyomó többsége aktívan használja a német nyelvet, így az idegen nyelvi hatás közvetlenül is érvényesülhet – és érvényesül is. A leginkább feltûnõ talán a mondatdallamban bekövetkezett változás. Felsõ-ausztriai adatközlõim közül 23 személy összesen 161 mondata alapján vizsgáltam az eldöntendõ kérdõ mondatok magyarban jellegzetes (hirtelen emelkedõ és az utolsó szótagban esõ) dallamának az alakulását. Az adatközlõk között van elsõ és második generációs; ezek a személyek Magyarország különbözõ (nyelvjárás)területeirõl, rajtuk kívül még Erdélybõl, a Bácskából és a Muraközbõl származnak. A 161 mondatból 120-nak (74,5%) a dallama megfelelt a magyarban szokásosnak, 41 mondaté (25,5%) viszont eltért. A nem magyaros dallamú kérdõ mondatok túlnyomó része német hatást mutat. 14 közülük lebegõ + emelkedõ, 10 emelkedõ hangfekvésbõl hirtelen szökõ dallamú. További jellegzetes, 8 mondattal képviselt típusban a dallam lebegõ. Nemcsak az eldöntendõ kérdõ mondatok dallamát tekintve tapasztalható azonban eltérés a magyar nyelvhasználattól, hanem a kijelentõ mondatokban is. Ezekben bizonyára a hangsúlyviszonyok módosító hatása is szerepet játszik.

[2] Deák 2000, 30.

[3] Ausztriában 2001-ben 25 844 osztrák és 14 699 külföldi állampolgár, összesen 40 583 személy adta meg a magyart mint érintkezési nyelvet. Ez az elõzõ népszámlálás adataihoz képest 21,29%-os növekedésnek felel meg. Felsõ-Ausztriában 2001-ben 3849 magyar köznyelvût, ezen belül 2344 osztrák állampolgárt mutatott ki a népszámlálás (H. L. 2002, 1, 3.).

A beszéd zenei oldalánál maradva továbbra is, a hangképzés és az idõtartamviszonyok eltérõ relevanciája tûnik fel a két nyelv összehasonlítása során. A németben sem a zöngés–zöngétlen, sem a hosszú–rövid szembenállásnak nincsen fonológiai megkülönböztetõ szerepe. Pontosabban szólva a németben a magyar zöngés–zöngétlen fonológiai oppozíciónak a hehezet nélküli–hehezetes szembenállás felel meg. Ennek a mássalhangzó-szembenállásnak a felismerése meglepõen jó eredményrõl tanúskodik. A teljes anyag hibaszázaléka mindössze 10,6%. A szópárok azonosságának a felismerésében 18,2% volt hibás választás, a különbözõ hangsoroknál azonban csupán 6,8%-ban tévedtek. A különbözõ szópárok körében a szókezdõ zöngés–zöngétlen szembenállást 4 adatközlõ 6 szópárban ismerte félre, szó végén 6 adatközlõ 12 tévedését lehet megfigyelni.

Rosszabb eredmény született az idõtartammal kapcsolatos vizsgálatok során. A magyar beszéd ritmusát a hosszú és rövid hangok váltakozása adja meg. Az idõtartamnak nyelvünkben mind a magánhangzók, mind a mássalhangzók esetében jelentésmegkülönböztetõ szerepe van. A némettel kapcsolatban ez csak a magánhangzókra vonatkoztatva igaz. Négy hosszú–rövid mássalhangzó-oppozíció felismerése adatközlõim körében meglehetõsen nagy, 22,5 hibaszázalékkal történt meg. (A szópárok között ebben a feladattípusban az oppozíció hiánya nem szerepelt.) A magánhangzók idõtartamát vizsgáló példák között egy olyan szópár volt, amelyben a két tag azonos volt, két pár valóságos oppozíciót képviselt. Az eredmény az elõzõnél jobb, a hibás megoldások 17,42%-ot tettek ki. Miután itt azonos és különbözõ szópárok is voltak, lehetõség nyílt arra, hogy a két csoport eredményét össze lehessen hasonlítani. Azonos szavak esetén csupán 11,36% volt a hiba, a különbözõeknél 20,45%, a tényleges különbség felismerése tehát, úgy látszik, nehezebb volt. Az egyes adatközlõi tévedéseket könnyû lenne figyelmetlenséggel, véletlennel – olykor esetleg a feladat félreértésével – magyarázni, az esetek halmozódása mégis a nyelvi tudat eltompulására utal. Ez azonban csak akkor igazolható, ha az aktív nyelvi produktumok oldaláról is megerõsíttetnek. A megerõsítés részint a szókincstani kérdõívre adott válaszokban, részint a szövegfelvételek során megtörtént. A szókincstani kérdések során adott válaszokban különösen a szóvégi középsõ nyelvállású hosszú magánhangzók rövid vagy legalábbis rövidebb ejtésére volt szép számmal példa: *háloszoba, fürdöszoba, disznoól, disznosajt, bejáro ajtó* stb. Más helyzetû magánhangzókkal kapcsolatban is elõfordul a rövidülés: *kompot, fëlësëg, fërj*, *töpörtyü*. A hosszú mássalhangzók rövidebb ejtése ugyancsak adatolható: *szalona, öcs, bátya* 'báttya', *rántota, zëlër* stb.

Magyar–német viszonylatban a szókincs változása a beszéd szintjén jelentkezik. Alig akad olyan német szó, amelyik állandó rendszertani eleme lenne a beszélõközösség nyelvhasználatának, magyar szókincsének (ilyen leginkább a welsi magyarok nyelvében a *szídlung* szó a város fõként magyarok lakta részének megnevezésére, illetõleg általánosan az ENSZ német UNO neve, mivel igen sokan laktak-laknak olyan épületekben, amelyek az ENSZ támogatásával épültek), de kisegítésképpen bármikor jelentkezhetnek német elemek a magyarul megfogalmazott mondatokban.

Alkalmi szókölcsönzések például: *hejcung, tepih, zsaluzí, szulcër, hobiraum, fúszgëngër, cëllërí, fërlóbung* stb. Az efféle szavakat hosszan lehetne sorolni; a típus jelentkezésének gyakorisága beszélõként és témánként változó. Ebbe a kategóriába nemcsak fõnevek, hanem bármilyen szófajú szó tartozhat: „ety kicsit *válig* kel csinálni", „nehezen viseltem el *zélis",* „nëm nagyon *aufvëndig*". A lényegesen ritkább igei kölcsönzések az ige vonzatának az átvételét is jelentik: *arra fërcihtolok.*

A következõ típus a részleges kölcsönzés: *fërnzéterem, virágrupp, vonalpusz* 'Linienbus', *këltëhullám.* Elõfordulása az elõbbinél lényegesen ritkább. Egyes esetei részleges fordítással keletkezhettek, de az alakkeveredés sajátos megnyilvánulásairól is szó lehet, miként a gyereknyelvbõl megfigyelt *certapos, gealuttam*. Ritkán a szó teljes fordítása, azaz tükörfordítás is elõfordul: *bejövetel* 'Einkommen'.

Nem annyira a német–magyar viszony, mint a meggyengült magyar nyelvi tudás számlájára írandó a harmadik típus, az, amikor a magyar nyelvszokás szerinti összetett szó helyett szószerkezet áll: *virágos doboz* 'virágláda', *baromfis ól.* A nyelvi stratégia ezt a megoldást viszonylag ritkábban választja.

A német nyelv interferenciájának eseteit lehetne sorolni a mondattan körébõl is; csupán jelzésként említem meg a személyes névmási alanynak a magyarban szükségtelen, olykor halmozott kitételét: „*én* láttam hétvégeken", „*õ* Altmünsterbe van, *õ* tanul ott, … *õ* egy szállodába tanul", vagy a *sok* számnév után a többes számnak a magyartól idegen használatát: „Mi is elég *sok gyerëkëk* vótunk" stb.

Az általános tendenciaként tapasztalható nyelvi változási folyamatok hátterében személyenként erõs különbségek mutatkoznak, amelyek egyrészt egyéni adottságok következményei, más részüknek azonban alkalmasint külsõ, társadalmi hátterük van. Ezeknek az összefüggéseknek a feltárása esettanulmányok elvégzése, mondhatni, mikroelemzések révén végezhetõ el.

A nyelvjárási problematika abban a közegben, ahol az adatközlõk csaknem az egész magyar nyelvterületet képviselik, különlegesen fontos, és a megoldás hátterében többnyire dialektológiai kérdések húzódnak.

Elsõ megközelítésben a magyar–német interferencia vizsgálatával kapcsolatban merült fel, hogy a német elemek jelentkezésének megítélésében el kell különíteni azokat az egyedi elemeket, amelyek – tekintettel a magyar nyelvjárások egy részét történetük során fokozottabban ért német nyelvi hatás következtében – az egyes adatközlõk kibocsátó nyelvi változatából származnak. Az elemzés egy további fázisában olyan nyelvi jelenségek kerültek elõ, amelyek egyértelmûen német interferenciára látszottak utalni, ugyanakkor némely adatközlõ nyelvi életrajza alapján ennek a lehetõsége valószínûtlennek tûnt. Nevezetesen a hosszú mással- és magánhangzók rövid ejtése és ezeknek a hangoknak a hangpercepciós vizsgálatok során tapasztalt, korábban már ismertetett felismerési zavara más irányba terelte a kutatást.

Az egyik adatközlõtõl nyert nyelvi adatok igen meggondolkodtatóak voltak, mivel a nyelvi életrajzával nem látszottak összhangban lenni. A vizsgálat szempontjából kiemelt fiatal nõ a nyelvhasználatra vonatkozó kérdõívet

1994-ben töltötte ki, a nyelvi anyaggyûjtést vele 1996-ban végeztem. Az adatközlõ 1994-ben 18 éves volt, 1990-tõl él Ausztriában, 7 évig Kolozsváron magyar nyelvû iskolába járt. Szüleivel, testvérével, nagyapjával magyarul beszél. Magyarul ír leveleket, olvasni – mindent, így regényeket is – szokott magyarul. Az adatközlõ cserkész, ez is segíti abban, hogy barátaival fõleg magyarul beszél. Szülei barátaival is magyarul szól. Református vallású, néha részt vesz magyar nyelvû istentiszteleteken, imádkozni magyarul szokott. Többnyire magyarul, ritkán németül számol.

Magyar anyanyelvén kívül az általa megadott sorrend szerint németül, angolul és románul tud. Anyanyelvtudását saját maga jónak (4-esre) értékelte az 5 fokozatú skálán. A magyar nyelvtudás szokásosan említett hasznos voltán (minél több nyelven tud az ember, annál jobb) kívül egészen egyéni módon is fogalmazott: „valakivel magyarul beszélni kellemes."

Az adatközlõ az elõzõekben már említett hangpercepciós vizsgálat során összesítve 57,1%-os, ezen belül az azonos szópárok felismerésében 20%-os, a különbözõ szópároknál 73%-os tévesztéssel oldotta meg a feladatot. Az egyes fonológiai oppozíciók tekintetében a tévesztései a következõ arányokat mutatják: zöngés–zöngétlen viszonyban azonos szópárok esetében 33,3%, különbözõ szópárok esetében 66,7%, a mássalhangzók idõtartamára vonatkozó szópárokban 100%, a magánhangzók idõtartamát firtató, valamint a labiális–illabiális viszonyra vonatkozó, a feladat szerint különbözõ szópárok esetében 50–50% volt a tévesztése. Az *ë– e* viszonyban az azonos szópárt helyesen, a különbözõ szópárt hibásan állapította meg. Az azonos hangsor felismerése tehát kevesebb gondot okozott az adatközlõnek: helyesen ítélte meg a magánhangzók idõtartamával kapcsolatban is az azonos szópárt. Az aktív hangképzés során a zöngés–zöngétlen viszony megjelenítésében a szókincstani kérdõívre adott válaszokban egy esetben a zöngés hang helyett zöngétlen media fordul elõ szókezdõ helyzetben: *Bál,* zöngés zárhang helyett pedig hehezetes változatát képezte: *k^{c}ém*ény. A szókincstani kérdõív tanúsága szerint gyakori a hosszú magánhangzók rövidülése (az általános jellemzõk tárgyalása során idézett példák elsõsorban tõle származnak): *disznosajt, kompot, háloszoba, fürdöszoba.* A négy adat önmagában ismét nem mondható nagy számnak, de a többi adatközlõtõl összehasonlításul rendelkezésre álló adatok alapján figyelemre méltó. Hasonló mennyiség csupán egy második generációs egyetemista lány, egy elsõ generációs, a magyar nyelvet viszonylag ritkán használó asszony és az érdeklõdésünk középpontjába került adatközlõ édesanyja kérdõíves anyagában fordul elõ. Az a tény, hogy egy olyan családon belül tapasztalható a jelenségnek a figyelmet felkeltõ jelentkezése, amelyik viszonylag rövid ideje tartózkodik német nyelvterületen, és kezdetben egyáltalán nem tudott németül, mindenképpen meggondolkodtató. Vajon elképzelhetõ-e rövid idõ alatt (az édesanya esetében kevésbé intenzív német nyelvhasználatot is figyelembe véve) ilyen erõs interferencia?

Az idõtartam fonematikus szerepe a magyar nyelvterülettel érintkezõ több indoeurópai nyelvbõl is hiányzik. Tekintetbe kellett venni, hogy a kisebbségi, olykor szórványhelyzetbõl emigrációba érkezõ többnyelvû adat-

közlõket már szülõföldjükön érte, érhette olyan erõs idegen nyelvi hatás, ami a némethez hasonló következményekhez vezetett. A mezõségi nyelvjárásban általános sajátosság a hosszú magánhangzók helyett a rövid párjuk ejtése, amely még esetenként az *á, é* változására is kiterjed. Ezt a jelenséget mint a standardtól eltérõ nyelvhelyességi hibát is lehet tekinteni, de végsõ fokon nyelvjárási jelenségrõl van szó: ezt a sajátosságot az iskolai oktatásban nem veszik figyelembe, még a magyartanárok sem javítják ki a tanulók beszédében.[4] Ilyen módon például a kérdéses szempontból a vizsgálat középpontjába került kolozsvári család nyelvhasználata valóban a város határain túl, az egész Mezõség magyar nyelvjárására gyakorolt román nyelvi hatás következményére hívja fel a figyelmet.

A nyelvjáráshoz, illetõleg a standardhoz kapcsolódó nyelvi attitûd azzal is összefüggésben van, hogy a beszélõ identitástudatát a nyelvjárás vagy a standard fejezi-e ki jobban. Identitás és nyelvhasználat összefüggését egy Muraszombatban született, az egyik hetési faluból való (pontos kibocsátó közege a felmérés során nem derült ki) adatközlõm példáján mutatom be. Informátorom az adatfelvétel idején 31 éves volt. Egyetemi végzettséggel rendelkezik. Iskoláit alapfokon magyar és szlovén nyelven, középiskoláit szlovénul, felsõfokú tanulmányait az egyik magyarországi egyetemen magyarul végezte magyar–német szakon. Õ tehát már csak iskolai végzettsége alapján sem mondható ösztönös beszélõnek. Ismeri a magyar nyelvi változatokat és azok használati körét. Szakdolgozatát anyanyelvjárásából írta. Saját identitását anyanyelvjárása fejezi ki. Magyar anyanyelvén kívül beszél és olvas németül, szlovénul és szerb-horvát nyelven. 1989 óta él Ausztriában: a férje második generációs magyar, akinek a szülei ugyancsak a Mura-vidékrõl valók, de az õ otthoni nyelvhasználatuk a magyar standardhoz igazodott, Burg Kastl-i gimnáziumi tanulmányai során pedig úgyszintén ezt a nyelvváltozatot használta. A felesége ösztönzésére alakítja újabban beszédét a nyelvjárási norma irányába.

Az adatközlõ a hangpercepciós feladatot hibátlanul oldotta meg. Az eldöntendõ kérdõ mondatok hanglejtésében egy esetben jelentkezik nála a magyarban megszokottól eltérõ lebegõ hanglejtés.

Az irányított beszélgetés során felvett szövegre jellemzõ, hogy a kirívóan nyelvjárásias jelenségek hiányoznak belõle, ugyanakkor több, a magyar standardtól eltérõ nyelvi jelenségrõl is tanúskodik. Mind a magánhangzókat, mind a mássalhangzókat érinti a rövidülési tendencia. A felsõ nyelvállású magánhangzók rövid ejtése az anyanyelvjárás sajátosságaira tekint vissza: *melegitëm, készitteni.* A standard változat középsõ nyelvállású hosszú magánhangzóinak megfelelõ, a nyelvjárásra jellemzõ diftongusok helyén rövid magánhangzót ejt: *attol, külömbözö, délelöd dolgozik, szoval.* Elõfordul azonban a hosszú magánhangzó is: *dógot, étkës, tőlem.* A mássalhangzók körében a standard hosszú hangja helyett a megfelelõ rövid, esetleg a félhosszú változat fordul elõ többször: *inkáb, sëmit.*

[4] Szabó 1975, 147–149.; Vöõ 1975, 175, 149.

Ezek a sajátosságok a család körében felvett szövegek egy részének a sajátosságaitól is eltérnek. A különbség hátterében a beszélõ tudatos nyelvváltozat-választását lehet keresni, az aktuálisan elõforduló nyelvi jelenségek viszont gyakran a nyelvjárás és standard „határán levõ" nyelvi elemek, amelyek végsõ soron egyik változat normájának sem felelnek meg. Az igen erõs rövidülési tendencia több okra vezethetõ vissza. A diftongusok esetében a kettõshangzó egyik elemének elnémulása hazai nyelvjárásaink köznyelviesülésével kapcsolatban is megfigyelhetõ. A mássalhangzók rövid ejtését részint interferencia: mind a német, mind az adatközlõ nyelvi életrajza ismeretében a szlovén nyelv hatásának is tulajdoníthatjuk. Mellettük azonban a beszélõ gyors, hadaró beszéde is szerepet játszik ebben a jelenségben. A hadarás pedig – amennyiben régebben is jellemzõje volt a beszélõnek – magyarországi egyetemi évei alatt a hazai nyelvhasználattól további erõsítést kaphatott.

A dialektushoz való ragaszkodás nyelvi szándéka tehát tudatos nyelvhasználat esetén is megvalósul – esetleg úgy, hogy a tényleges beszédproduktum a standard és a nyelvjárás köztes mezejében (olykor egyikben sem élõ formák használatával) foglal helyet.

A különbözõ kódok más jellegû kölcsönhatását is tapasztalni lehet. Egy másik informátorom ugyancsak a Mura-vidékrõl, Radamosról 1965-ben indult késõbbi lakóhelyére. Az adatfelvétel idején 51 éves volt. Csak általános iskolai végzettsége van, amelyet magyar tannyelvû iskolában szerzett. Többnyelvû: magyar anyanyelvén kívül beszél szlovénul, németül pedig olvas is. Férje a Bácskából való, két, a felmérés idején egyetemista korú gyermekük van.

A hangpercepciós vizsgálatokat ez az adatközlõ elfogadható hibaaránnyal oldotta meg (16 jó megoldással szemben 4 tévesztés áll, olykor több példával képviselt jelenségbõl egyet hibázott el). Az eldöntendõ kérdések dallamának vizsgálatát vele nem sikerült elvégeznem. A gyûjtés során készült interjú folyamán beszéddallama nem mutat idegen interferenciára. Nyelvváltozat-választásában a beszélõpartner, a szituáció változása következtében módosulás nem tapasztalható. Az adatközlõ beszéde erõsen nyelvjárásias. Ez megmutatkozik mind a magánhangzók, mind a mássalhangzók képzési sajátosságaiban (*tiz, utyhogy, veszitëk; ollan, amellik, csinyálla; aptya; jelentfe* stb.).

Az adatközlõ nyelvi változatában a kibocsátó nyelvjárás néhány alaktani jelensége is megõrzõdött. Ilyen a fõnévi igenév képzõjének *-nyi* alakja (*söpörnyi, öszeszënnyi, lëtörünyi;* a szövegfelvételen a veláris *-nya* változat nem fordul elõ). Az ikes ragozást nem használja. Ezek a jelenségek az anyanyelvként elsajátított hetési nyelvjárásra jellemzõek.[5] Elõfordul azonban olyan sajátosság is a vizsgált nyelvi anyagban, amelyet a hetési nyelvjárás „általában" indokolhatna, mégis magyarázatra szorul. A szövegben ugyanis szép számmal fordulnak elõ *ö*-zõ adatok *(mëhetök, gyerökök),* holott éppen Radamos nyelvjárásában ez a jelenség nem tipikus.[6]

[5] Penavin 1966, 6–8.
[6] Penavin 1966, 6.; Gönczi 1948.

A szókincstani kérdésekre adott válaszai részint az anyanyelvjárási változatok választását mutatják: *petris, kövesztët szalonna, prëzbors* stb., részint a férj nyelvváltozatához való igazodásról szólnak. Így például a kukorica neveként megemlíti, hogy „*tengörinek* is mongyák" (a kérdõíves gyûjtés során köznyelvies válaszokra törekvõ férj ugyancsak megemlíti a *tengëri*t második válaszként), de máskor is hivatkozott arra az asszony, hogy a családi használatban a férj nyelvhasználatához alkalmazkodnak. A kibocsátó nyelvjárás nyelvszokásával ellentétben a *-val/-vel* rag következetesen illeszkedik az adatközlõtõl fölvett szövegben.

A két, lényegét tekintve azonos nyelvjárási alapú beszélõ nyelvváltozat-használatának különbségei nyelvi szocializációjukból fakadnak. Nyelvi tudatosságuk különbözõ, nem azonos a rendelkezésükre álló (magyar) nyelvi repertoár, ami választási lehetõségeiket, de a kettõsnyelvûségbõl, valamint a két-, illetõleg többnyelvûségbõl fakadó interferenciát is befolyásolja.

A magyar standard, illetõleg a nyelvjárási elemek választásában a tájszóhasználat alapján megállapítható, hogy szembeszökõ a köznyelvi alakok terjedése minden nyelvjárásterület képviselõi körében. A nyelvjárási alakokhoz való ragaszkodás nagyobb mértékben az erdélyi származású, illetõleg a férfi adatközlõk körében tapasztalható.

Felfedezhetõ az elõbbiekben részletesen elemzett eseten kívül is az a tendencia, amely a különbözõ magyar nyelvi változatok kiegyenlítését célozza akár a családon, akár a baráti, ismeretségi körön belüli nyelvváltozat-választásban. Ezekrõl adatközlõim megjegyzéseibõl lehet értesülni. Egy budapesti születésû adatközlõm erdélyi származású feleségével beszélve a burgonyát *pityókának* mondja. Egy másik erdélyi asszony viszont ugyanezt a fogalmat a vele azonos nyelvi változatot beszélõ családjával ellentétben „itt már", azaz Ausztriában *krumplinak* nevezi. Azok többsége, akik a húslevesbe *murkot* tesznek, hozzáteszik, hogy ez Magyarországon *sárgarépa.* Van olyan erdélyi adatközlõm, aki a *krumpli~pityóka* megfelelések közül aszerint válogat, hogy a beszélgetõpartnere számára melyik kifejezés az ismerõs. Az idézett megjegyzések a kérdõívek adatainak az értékelésével megegyezõ eredményt mutatnak: az egymás nyelvhasználatára való odafigyelés, az ezt tekintetbe vevõ nyelvi viselkedés teremti meg az alapot ahhoz, hogy a vizsgált közösségben nyelvi kiegyenlítõdési folyamatról, illetõleg ennek kezdetérõl beszéljünk.

Az elmondottak alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a migrációval létrejött diaszpórák nyelvi folyamatainak értékeléséhez a mikro- és makroelemzések összekapcsolása, a nyelvjárási sajátosságok és az esetenkénti többnyelvûség következményeinek a figyelembevétele nem kerülhetõ meg.

Bibliográfia

Deák, Ernõ 2000. Die Wiener Ungarn in Geschichte und Gegenwart. In Jahn-Brandenstein, Maria (Hrsg.): *Beheimatet in Österreich. Zwanzig Jahre Zentralverband ungarischer Vereine und Organisationen in Österreich. Vorgeschichte, Tätigkeit, Mitgliedsvereine*. Wien, Sodalitas, 9–37.

Gönczi Ferenc 1948. Göcsej népköltészete. In *Zalai Tudományos Gyűjtemény*. I. Zalaegerszeg, Zalai Táj- és Népkutató Munkaközösség.

H. L. 2002. 2001. Évi népszámlálás: Ausztriában magyarok az élen. *Bécsi Napló,* 23. (6): 1., 3.

Penavin Olga 1966. A jugoszláviai Muravidék magyar tájnyelvi atlasza. In *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai*. 116. sz. Budapest

Szabó Zoltán 1975. Hosszú hangok – rövid hangok. In Gálffy Mózes – Murádin László (szerk.): *Anyanyelvünk művelése*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 147–149.

Vöö István 1975. Nyelvjárásiasság a magánhangzók ejtésében. In Gálffy Mózes – Murádin László (szerk.): *Anyanyelvünk művelése*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 149–152.

A TOLEDÓI MAGYAROK NYELVE. NEM STANDARD NYELVHASZNÁLAT VAGY A NYELVKONTAKTUS HATÁSA?[1]

Fenyvesi Anna

1. BEVEZETÕ

Az 1990-es évek eleje óta több átfogó és részletes leíró munka is született az amerikai magyarság magyar nyelvhasználatára vonatkozóan, amely az amerikai angol és a magyar nyelv kontaktusát, valamint a kontaktus nyelvi eredményeit kutatta. Ezek a munkák mind a hagyományos amerikás magyar közösségeket, azaz a Nagy Tavaktól délre fekvõ, Chicagótól New Yorkig húzódó, régebben ipari városok, többségükben munkásosztálybeli emigráns közösségeit vizsgálták. Az amerikai magyarok nyelvhasználatát az indianai South Bendben Kontra Miklós, a michigani Detroitban Bartha Csilla, a pennsylvaniai (Pittsburgh környéki) McKeesportban a jelen tanulmány szerzõje kutatta.[2] E munkák nyelvi adatainak forrása elsõsorban magnóra vett és leírt szociolingvisztikai interjúk[3] anyaga, és bennük megtaláljuk az amerikai magyarok nyelvének, azaz a magyar nyelv e kontaktusváltozatának leírását a nyelvi rendszer minden szintjén – a hangtan, az alaktan, a mondattan és a szótan területén –, valamint az amerikai magyarra jellemzõ több tucat nyelvi jegy és a kölcsönszavak különbözõ fajtájának elemzését. Az amerikai magyarok szókincsét tárja fel ezenkívül Vázsonyi Endre 1995-ben megjelent (Kontra Miklós által szerkesztett) szótára is.

A jelen dolgozat az amerikai magyar nyelvhasználat kutatásában elsõ ízben a kontaktushatás kvantitatív vizsgálatának, azaz változatvizsgálatnak, a nyelvi közösségen belüli nyelvhasználati különbségeket feltáró felmérésnek az adatait tárgyalja. Az adatok az Ohio állambeli Toledóban élõ magyarok között végzett kérdõíves felmérésbõl származnak. Az eredmények, mint látni fogjuk, 1. kvantitatív vizsgálattal is igazolják a kontaktus hatását több, az interjúkat használó munkákban tárgyalt nyelvi jegy esetében; 2. kimutatják a kontaktus hatását több olyan nyelvi jegy esetében, amelyeket a korábbi munkák nem tártak fel; és 3. némi betekintést nyújtanak az amerikai magyar nyelvhasználat megítélésébe.

[1] Köszönet illeti Polgár Etelkát a toledói adatok összegyûjtéséért. Hálás vagyok Szabó Eszternek a tanulmány korábbi változatához fûzött megjegyzéseiért.

[2] Lásd Kontra 1990, Bartha 1993 és Fenyvesi 1995, valamint ugyanezen szerzõk több, rövidebb tanulmányát is.

[3] Labov 1966 és 1984.

2. A FELMÉRÉS

2.1. Hipotézis

A jelen felmérés fõ feltevése az, hogy mivel az amerikai magyarok kétnyelvû környezetben élnek – ahol egyaránt használják az amerikai angol és a magyar nyelvet –, magyar nyelvhasználatuk az angol hatását tükrözi. Az angol hatása oly módon nyilvánul meg, hogy olyan nyelvi változók esetében, ahol a változó egyik változata standard, a másik pedig nem standard, a standardtól való eltérés a magyarnak az indoeurópai nyelvekkel (jelen esetben az angollal) való kontaktusának az eredménye.

2.2. A felmérés módszertana

A dolgozatban elemzett adatokat a Sociolinguistics of Hungarian Outside Hungary (SHOH: A Magyarországon kívül használt magyar nyelv szociolingvisztikája) kutatási projektben[4] 1996-ban kidolgozott és használt kérdõív segítségével gyûjtöttük. Az 1996-os kutatás célja az volt, hogy betekintést nyújtson a Magyarországgal szomszédos országokban kisebbségi, kétnyelvû helyzetben élõ magyarok magyar nyelvhasználatának társadalmi és nyelvi jellemzõibe. A kutatás kontrollcsoportként egynyelvû magyarországi magyarok egy csoportját (n = 107) használta. (A kutatás eredményeként már megjelent a kárpátaljai, a szlovákiai és a vajdasági magyar nyelvhasználatot leíró három munka,[5] míg az erdélyi, burgenlandi és szlavóniai kötetek megjelenés alatt, illetve elõkészületben vannak.)

A kérdõív[6] 74 kérdésbõl áll, amelyek az adatközlõ társadalmi, nyelvi hátterének szociolingvisztikai jellemzõire, valamint magyar nyelvhasználatára és másik nyelvének használatára kérdeznek rá. E kérdésekben összesen 324 szociolingvisztikai változó szerepel. A szociolingvisztikai kérdések között kisebb csoportokba rendezve található a kérdõívben 58 nyelvi feladat. A feladattípusok a következõk voltak: mondatkiegészítés, mondat megítélése, hibajavítás és alternatívaválasztás (ahol két szó vagy szerkezet közül kellett kiválasztania a mondatba jobban beleillõt). A feladatokban háromféle nyelvi változó fordult elõ. Az elsõ csoportba az ún. egyetemes magyar (E)-változók tartoztak, vagyis azok a tipikus szociolingvisztikai változók, amelyek az egész magyar nyelvterületen megtalálhatóak (mint például a suksükölés vagy a *-ban*/*-ben n*-jének törlése), és a beszélõk hagyományos társadalmi változók (például iskolázottság, kor, nem stb.) alapján való rétegzõdését mutatják ki. A változók második csoportja az ún. egyetemes kontaktus (EK)-változók: ezek olyan változók, amelyek szin-

[4] Lásd Kontra 1998.
[5] Csernicskó 1998, Göncz 1999 és Lanstyák 2000.
[6] Teljes terjedelmében lásd Csernicskó 1998, 235–253., Göncz 1999: 219– 236. és Lanstyák 2000, 283–299.

tén megtalálhatóak az egész magyar nyelvterületen, de a változó egyik (tipikusan a Magyarországon nem standardnak tartott) változata nyelvkontaktus eredménye – magyarországi használatát a magyarral több évszázada kontaktusban lévõ nyelvek magyarra gyakorolt hatása magyarázza, kétnyelvû magyaroknál pedig a másik nyelv hatása erõsíti (vagy ritkán gyengíti). Ilyen változó például a redundáns névmások használata *(láttalak: láttalak téged)*.[7] A harmadik csoportba a kontaktus (K)-változók tartoznak: ezek a változók Magyarországon nem léteznek, csak kétnyelvû környezetben alkotnak változót, a másik nyelv hatásának eredményeképpen. Ilyen például a csak Szlovákiában használt *százzal megy: százassal megy,*[8] vagy a csak Kárpátalján létezõ *betelefonál: becsenget.*[9] A toledói magyarok között használt kérdõív összes E- és EK-változója az eredeti, SHOH-kutatási projektben használt kérdõívbõl való. (Számozásuk is az eredeti, 501-tõl 644-ig terjed.)

Az eredeti kérdõívet kiegészítettük 12, csak az amerikai magyarok között használt K-változót tartalmazó feladattal (a kérdõívben használt számuk, a SHOH-kutatási projekt hagyományát követve, 700–712. lett). E változókat az amerikai magyar nyelvhasználat fent említett három terjedelmes leírásában szereplõ, általunk igen jellemzõnek tartott nyelvi jegyek közül választottuk ki.

Az eredeti kérdõívet ezenkívül minimálisan változtattuk csak meg, hogy a kérdések és a rájuk adható válaszok összhangban legyenek az amerikai magyarok életkörülményeivel: például a „Milyen gyakran utazik Ön Magyarországra?" kérdésre adható válaszok közül az eredeti „naponta többször", „naponta egyszer", „hetente", „havonta" stb. válaszokat „egy évben többször", „egyszer egy évben" stb. válaszokkal cseréltük fel. Néhány ilyen apró változtatástól eltekintve azonban a kérdõívet változatlanul hagytuk.[10]

A kérdõívet 24 Toledóban élõ amerikai magyarral töltettük ki 2001 januárjában. A jelen dolgozatban tárgyalt elemzésbõl az eredeti 24 adatközlõ közül kizártunk hatot – egyet azért, mert magyar nyelvtudása elégtelennek bizonyult ahhoz, hogy adatai értelmezhetõek legyenek, öt továbbit pedig azért, mert kétnyelvû környezetben (a Vajdaságban, illetve németországi és brazíliai magyar közösségekben) nõttek fel, és esetükben nem lehetett kizárni egy, az angolon kívüli másik nyelv hatását magyar nyelvhasználatukra. A 18 adatközlõ közül hárman második generációs (azaz az USA-ban született) magyarok, a többiek emigránsok (az egyik közvetlenül a második világháború után kikerült ún. dípí, azaz *Displaced Person,* nyolc emigráns '56-os menekült, a többi hat pedig az 1960-as években vagy késõbb emigrált). Az adatközlõk iskolázottság szempontjából következõképpen oszlanak meg: egy adatközlõ 6 osztályt vég-

[7] A szociolingvisztikában megszokott módon, a változó változatainak felsorolásánál elsõ helyen a standard változatot, második helyen pedig a nem standard, jelen esetben kontaktusváltozatot tüntettem fel.

[8] Lanstyák–Szabómihály 1997, 118.

[9] Csernicskó 1998, 287.

[10] Az eredeti kérdõív megtalálható az SHOH-projekt eddig megjelent köteteinek mindegyikében, Csernicskó 1998, 235–253., Göncz 1999, 219–236., Lanstyák 2000, 283–299., a Toledóban használt kérdõív pedig Polgár 2001 függelékében.

zett, ketten elvégezték az általános iskolát, további hatan az általános iskolát követõen jártak középiskolába, de azt nem végezték el; négyen befejezték a középiskolát, és részt vettek valamennyi felsõoktatási képzésben; öten egyetemi vagy fõiskolai diplomával rendelkeztek. Az adatközlõk kétharmada munkásosztálybeli foglalkozású, egyharmada pedig szellemi foglalkozású volt.

A nyelvi feladatok elemzésénél az eredeti, 107 fõs magyarországi kontrollcsoport adatait használtuk fel. Kivételt ez alól csak a toledói kérdõívben 700-as, K-változókat vizsgáló feladatok képeztek, mivel ezek nem szerepeltek az eredeti kérdõívben. Ezért ezen feladatok elemzésénél egy 24 fõs, egynyelvû magyarországi magyarokból álló kontrollcsoportot használtunk.

A toledói adatközlõk és a K-változók esetében használt kontrollcsoport adatközlõinek alacsony számából kifolyólag a jelen dolgozatban csak egyetlen társadalmi változó, a helyszín (azaz Magyarország, illetve az Egyesült Államok) alapján elkülönülõ nyelvhasználati különbségeket elemzek.

2.3. A vizsgált toledói közösség

Toledo Birmingham nevû városrészének magyar közössége, ahol az adatgyûjtés történt, tipikus, hagyományos amerikás magyar közösség. A 19. század végén alapították munkás- és parasztszármazású magyar kivándorlók. A közösség a második világháború elõtti két évtizedben élte fénykorát. Annak ellenére, hogy késõbbi (dípís, '56-os és még késõbbi) emigránsok is csatlakoztak a közösséghez, a 20. század második felében a helyi acélgyártás megszûnése és a fiatal generációk ezt követõ elvándorlása következtében hanyatláson ment keresztül. A toledói magyar közösséget számszerûleg lehetetlen felmérni, mivel tagjai elköltöztek a külvárosokba, és ma már gyakorlatilag egyikük sem lakik Birmingham városrészben. A toledói magyarok oda csak a magyar pékségbe, húsboltba, magyar klubba, a Szent István-templomba és az egyházközség rendezvényeire járnak.[11]

3. EREDMÉNYEK

Az amerikai magyar adatközlõknek a kérdõív nyelvi feladataira adott válaszai több nyelvi jegy esetében statisztikailag szignifikáns módon eltérnek az egynyelvû magyarországi magyar minta válaszaitól. Ezek a nyelvi jegyek a következõk: 1. szórend; 2. redundáns névmások; 3. analitikus szerkezetek; 4. szenvedõ jelentésû határozói igenevek; 5. birtokos személyjelek; 6. fõnevek egyes és többes száma; és 7. számbeli egyeztetés.

[11] Polgár 2001, 11. A közösség részletes, a jelen dolgozatban használt kérdõív szociolingvisztikai kérdésein alapuló elemzését lásd ugyanebben a munkában.

3.1. Szórend

A semleges magyar mondat SVO (azaz alany–ige–igei bõvítmény) szerkezetû. A fókuszképzésnek nevezett mondattani transzformáció a hangsúlyozni kívánt mondatrészt vagy mondatrészeket az ige elõtti mondattani pozícióba mozgatja. Az amerikai magyar nyelvhasználatban a fókuszképzés szabályai módosulnak: a transzformáció néha egyáltalán nem, néha pedig részben másként mûködik, mint a magyarországi magyarban.[12] A jelen kutatásban a fókuszképzést az SHOH-kérdõív (1)-ben megadott mondata tesztelte, ahol az adatközlõknek a mondatba jobban beleillõ változatot kellett kiválasztaniuk:[13]

(1) [608] *Itt van még Péter? – Itt, de már…*

(1) *készül menni* (2) *menni készül*

Az elsõnek felsorolt változatban a fõnévi igenév, bár hangsúlyos, nincs az ige elõtti fókuszpozícióban, míg a magyarországi standardnak tartott, másodikként felsoroltban igen. A mondat angol megfelelõje *(he is preparing to go)* az elõbbivel párhuzamos szerkezetû, tehát a kontaktushatás ennek a használatát erõsítené. Mint az 1. táblázatból kitûnik, az amerikai magyar (USA) adatközlõknek több mint fele, a magyarországiakénál (HU) statisztikailag szignifikánsan nagyobb része az angol mondattal párhuzamos szerkezetû változatot fogadja el helyesnek.

1. táblázat
A 608. feladat, szórend megítélése

608.	HU	USA
készül menni	9 (8,4%)	10 (55,6%)
menni készül	98 (91,6%)	8 (44,4%)

= 26, 5684, p < 0,001; statisztikailag szignifikáns

3.2. Redundáns névmások

A magyar nyelv megengedi az értelmi hangsúlyt nem kapó, a kontextusból már ismert nominativusi és accusativusi (azaz alany és tárgy szereppel bíró) névmások „kihagyását” a mondatból, azaz üres szintaktikai kategóriával való helyettesítését. Az ilyen alanyi névmások „ki nem hagyása”, azaz redundáns névmások használata az amerikai magyar nyelvhasználat már feltárt jelensége[14]

[12] Kontra 1990, 75–79., Bartha 1993, 138., Fenyvesi 1995, 75–80.
[13] Szögletes zárójelben a feladat eredeti számát is megadom.
[14] Lásd a 11. lábjegyzetben található utalásokat. Az amerikai magyar példákat az AM utalással vezetem be.

(például a bemutatkozásnál elhangzó AM *Én vagyok Király Betti,* vagy a *Hol tetszett dolgozni?* kérdésre felelõ AM *Én dolgoztam a vasgyárban* típusú mondatok igen gyakoriak). A tárgyi szerepû névmások használatát azonban az amerikai magyar esetében még nem vizsgálták. A jelen felmérésben ezt a jelenséget az SHOH-kérdõív két (2. és 3. alatt megadott) mondata vizsgálta. Az elsõ feladatban az adatközlõknek ki kellett választaniuk a számukra természetesebbnek hangzó mondatot, a másodikban pedig a mondatba jobban beleillõ kifejezést:

(2) [515] (1) *Tegnap láttalak a tévében.*
(2) *Tegnap láttalak téged a tévében.*

Az elsõ változatban a tárgyi névmás nem szerepel, de személye világosan kiderül a csak második személyre utaló *-lak* igei végzõdésbõl. A második változatban a névmás is szerepel, s mivel a *-lak* végzõdés is már egyértelmûen meghatározza személyét, a standard magyar szempontjából redundáns. A mondat angol megfelelõje *(I saw you on TV yesterday)* kötelezõ jelleggel tartalmazza a tárgyi névmást, hiszen az angol nem engedi meg a névmások üres kategóriával való helyettesítését. Ebbõl a szempontból az angol mondat a nem standard magyar mondattal párhuzamos. A 2. táblázat tanúsága szerint az amerikai magyar adatközlõktõl kapott adatok azt mutatják, hogy a mondat megítélésében hatással bír az angol, hiszen az adatközlõk egyenlõ arányban fogadják el a két változatot, statisztikailag szignifikánsan gyakrabban választva a nem standard változatot, mint a magyarországi adatközlõk.

2. táblázat
A 515. feladat, névmások használata *-lak* után

515.	HU	US
láttalak téged	23 (21,9%)	9 (50%)
láttalak	82 (78,1%)	9 (50%)

^{2} = 6,3014, p < 0,025; statisztikailag szignifikáns

(3) [615] *Találkoztam Hedviggel, s …, hogy vegyen nekem egy kiflit.*

(1) *megkértem* (2) *megkértem őt*

A (3)-as mondatba beilleszthetõ kifejezések esetében az elsõ nem tartalmazza a névmást, de mivel az az elsõ tagmondatban említett személyre utal, azzal koreferens, nyelvtani kontextusa így adott, s a névmás elhagyható. A második változat a névmást tartalmazza, s ebben az angol megfelelõjével *(I asked her)* párhuzamos. A 3. táblázat azt mutatja, hogy az amerikai magyar adatközlõk e feladat esetében is jelentõsen nagyobb gyakorisággal választják az angol kifejezéssel párhuzamos változatot.

3. táblázat
A 615. feladat, névmások használata koreferencia esetében

615.	HU	US
megkértem őt	29 (27,4%)	11 (61,1%)
megkértem	77 (72,6%)	7 (38,9%)

^{2} = 6,3014, p < 0,025; statisztikailag szignifikáns

3.3. Analitikus szerkezetek

A magyarban – mint agglutináló nyelvek közé sorolható nyelvben – gyakorta használatosak szintetikus nyelvi szerkezetek és kifejezések, amelyeknek az indoeurópai nyelvekben analitikus szerkezetek és kifejezések felelnek meg. (Egy nyelv szintetikus és nem analitikus módon fejez ki valamit, ha szóképzéssel és nem több szóból álló szerkezettel fejezi ki ugyanazt, vagy ha végzõdéssel és nem külön szóval fejez ki nyelvtani viszonyt; az utóbbira jó példa a magyar birtokosjel vagy helyrag használata, amelynek az indoeurópai nyelvekben birtokos névmás és elöljárószó a megfelelõje.) Elõfordul, hogy ugyanazt a magyarban kétféleképpen is kifejezhetjük, nyelvtanilag szintetikus vagy analitikus szerkezetû kifejezéssel is. Az utóbbiakat általában az indoeurópai nyelvekkel való kontaktus eredményének tartják. A szintetikus és analitikus szerkezetû kifejezéseket az amerikai magyar viszonylatában korábban nem kutatták.

Az SHOH-kérdõív több feladatot is tartalmaz, amely a szintetikus és analitikus szerkezetek használatát vizsgálja. Az amerikai magyarok eredményei két feladat esetében térnek el statisztikailag szignifikáns módon a magyarországiakétól. A két feladatban, amelyet (4) és (5) alatt adok meg, a *buszozást* és *szépítkezett* alakok a szintetikus szerkezetûek, míg az *utazást busszal* és *szépítette magát* analitikusak, hiszen az utóbbiak két-két szóból álló szerkezettel fejezik ki azt, amit az elõbbiek képzett szavakkal. (A két feladatban az adatközlõknek a két megadott mondat, illetve kifejezés közül a számukra természetesebbnek hangzót kellett kiválasztaniuk.)

(4) [507] (1) *Unom már ezt a sok utazást busszal.*
(2) *Unom már ezt a sok buszozást.*

(5) [613] A tükör elõtt hosszan …,

(1) *szépítette magát* (2) *szépítkezett*

A két feladatban szereplõ mondatok angol megfelelõi *(I am very tired of this traveling by bus* és *She beautified herself in front of the mirror)* analitikus szerkezetû alakokkal alkotják a kérdéses kifejezéseket. Az analitikus szerkezetû alakokat az amerikai magyar adatközlõk gyakrabban választották, mint az egynyelvû kontrollcsoport tagjai (lásd 4. és 5. táblázat).

4. táblázat
Az 505. feladat, analitikus szerkezetek *(buszozást : utazást busszal)*

505.	HU	US
utazást busszal	21 (19,6%)	12 (66,7%)
buszozást	86 (80,4%)	6 (33,3%)

^{2} = 17,5472, p < 0,001; statisztikailag szignifikáns

5. táblázat
A 613. feladat, analitikus szerkezetek *(szépítkezett : szépítette magát)*

613.	HU	US
szépítette magát	21 (20,0%)	9 (50%)
szépítkezett	84 (80,0%)	9 (50%)

^{2} = 7,4990, p < 0,01; statisztikailag szignifikáns

3.4. Szenvedõ jelentésû határozói igenév

A létigével használt, szenvedõ jelentésû határozói igenév (például *A lakás el van adva*) az angol szenvedõ szerkezet legközelebbi megfelelõje a magyarban. A határozói igenév szenvedõ jelentésû használata a standard magyar nyelvhasználatban csak állapotváltozás eredményét kifejezõ *(telic)* igékkel megengedett, valamint más tényezõk is szûkítik használatát.[15]

Az amerikai magyar nyelvhasználatban a szenvedõ jelentésû határozói igenév viszonylag gyakori elõfordulását korábban is kimutatták,[16] bár részletesebben nem vizsgálták. A jelen felmérésben két feladat vizsgálta e szerkezet használatát. Mindkettõben olyan ige, a *beszél* és a *használ* szerepelt, amely nem fejez ki állapotváltozást, és amely így a standard magyarban nem szerepelhetne szenvedõ jelentésû határozói igenévi alakban. Angol megfelelõje (a *speak* és a *use*) azonban teljesen elfogadott szenvedõ szerkezetben *(The Hungarian language is beautiful, but only when it's spoken beautifully; In our family, the Hungarian language is still used a lot),* mivel az angolban gyakorlatilag majdnem minden tranzitív igét lehet szenvedõ szerkezetben használni. Mindkét feladatban (lásd lent 6. és 7. alatt), amelyeket a toledói felmérés számára készítettünk, és amelyek az eredeti SHOH-kérdõívben nem voltak benne, az adatközlõknek a mondatokat ki kellett javítaniuk, ha azokat helytelennek ítélték:

(6) [701] *A magyar nyelv szép, de csak akkor, ha szépen van beszélve.*

1. helyes
2. nem helyes, így jobb: …….

[15] De Groot 1995.
[16] Fenyvesi 1995, 89–90.

(7) [707] *A mi családunkban a magyar még sokat van használva.*

1. helyes
2. nem helyes, így jobb: …….

Amint azt a 6. és 7. táblázat adatai mutatják, mindkét feladat esetében az amerikai adatközlõknek több mint a fele, míg a magyarországi adatközlõknek csak egy kis része fogadta el helyesnek a mondatokat. E jelenség magyarázata a nyelvkontaktusban keresendõ: az amerikai adatközlõk esetében jelentõs az angol nyelv hatása, amely a kérdéses igék esetében megengedi a szenvedõ szerkezet használatát.

6. táblázat
701. feladat, szenvedõ jelentésû határozói igenév *(beszélik : van beszélve)*

701.	HU	US
van beszélve	2 (8,3%)	14 (77,8%)
beszélik	22 (91,7%)	4 (22,2%)

^{2} = 21,0336, p < 0,001; statisztikailag szignifikáns

7. táblázat
707. feladat, szenvedõ jelentésû határozói igenév *(használják : van használva)*

707.	HU	US
van használva	3 (12,5%)	11 (61,1%)
használják	21 (87,5%)	7 (38,9%)

^{2} = 10,9375, p < 0,001; statisztikailag szignifikáns

3.5. Birtokos személyjelek

Az amerikai magyar nyelvhasználatban a birtokos személyjel birtokos szerkezetekben való elhagyása több forrásban is részletesen leírt jelenség,[17] amelynek okát e források az angol nyelv hatásában látják, hiszen az angolban nincs birtokos személyjel.

A toledói felmérésben a birtokos személyjelek használatát két mondat vizsgálta, amelyeket az adatközlõknek javítaniuk kellett, ha azokat nem találták helyesnek:

(8) [709] *Képzeld, az apámnak van egy új autó.*

(9) [711] *Nekem van egy fürdőszoba is.*

[17] Kontra 1990, 85–86., Fenyvesi 1995, 66–70.

Az amerikai magyar adatközlõk e mondatok esetében is sokkal nagyobb mértékben fogadták el helyesnek a birtokos személyjel nélküli fõneveket tartalmazó mondatokat (lásd 8. és 9. táblázat).

8. táblázat
709. feladat, birtokos személyjel *(autója : autó)*

709.	HU	US
autó	0 (0%)	3 (16,7%)
autója	24 (100%)	15 (83,3%)

^{2} = 4,3076, p < 0,05; statisztikailag szignifikáns

9. táblázat
711. feladat, birtokos személyjel *(fürdõszobám : fürdõszoba)*

711.	HU	US
fürdőszoba	1 (4,2%)	5 (27,8%)
fürdőszobám	23 (95,8%)	13 (72,2%)

^{2} = 4,6828, p < 0,05; statisztikailag szignifikáns

3.6. Fõnevek egyes és többes száma

A magyar nyelv több olyan esetben használ egyes számú fõnevet ott, ahol az indoeurópai nyelvekben általában többes számú fõnév szerepel. Ilyen például „a sok azonos vagy hasonló egyedbõl […] álló dolgokat, ha csupán általános osztályukra, minémûségükre akarunk utalni”.[18] A fõnevek számát ilyen esetekben az amerikai magyarban eddig még nem vizsgálták.

Az SHOH-kérdõívben több feladat is vizsgálta az egyes és többes szám használatát, közülük kettõben (10–11.) volt statisztikailag szignifikáns különbség az amerikai magyar és a magyarországi adatközlõk válaszai között (lásd 10. és 11. táblázat) annak ellenére is, hogy mindkét feladat esetében a magyarországi adatközlõk is viszonylag nagy arányban fogadták el – különösen az 511. feladat esetében – a többes számú fõneveket tartalmazó változatokat. Mindkét mondat angol megfelelõjében a kérdéses fõnevek többes számban vannak *(‘Look, what beautiful bananas are being sold in the store’; In this store not only curtains but rugs are sold, too),* így hát az angol nyelv hatása kézenfekvõ magyarázattal szolgál az amerikai magyar nyelvi viselkedésére:

(10) [505] (1) *Nézd, milyen szép banánokat árulnak az üzletben!*
(2) *Nézd, milyen szép banánt árulnak az üzletben!*

[18] Grétsy–Kovalovszky 1985, 296.

(11) [511] (1) *Ebben az üzletben nemcsak függönyt, hanem szőnyeget is lehet vásárolni.*
(2) *Ebben az üzletben nemcsak függönyöket, hanem szőnyegeket is lehet vásárolni.*

10. táblázat
505. feladat, főnevek egyes és többes száma *(banánt : banánokat)*

505.	HU	US
banánokat	13 (12,1%)	6 (33,3%)
banánt	94 (87,9%)	12 (66,7%)

^{2} = 5,3643, p < 0,025; statisztikailag szignifikáns

11. táblázat
511. feladat, főnevek egyes és többes száma *(függönyt, szõnyeget : függönyöket, szõnyegeket)*

511.	HU	US
függönyöket, szőnyegeket	47 (43,9%)	15 (83,3%)
függönyt, szőnyeget	60 (56,1%)	3 (16,7%)

^{2} = 5,3643, p < 0,025; statisztikailag szignifikáns

3.7. Számbeli egyeztetés

A számbeli egyeztetés esetében az amerikai magyar nyelvhasználatot az eddigi kutatások négy jellemzõben találták eltérõnek a magyarországi magyartól.[19] Mind a négy fajta esetben hiányzik a magyarországi magyarra jellemzõ egyeztetés: alany és ige között (AM *a szülei lakik Sharonben*), mennyiségjelzõ és fõnév között (AM *a legtöbb szomszédaink olaszok voltak*), az alany és az állítmány melléknévi része között (AM *mikor mi kicsi voltunk*), és vonatkozó névmás és antecedense között (AM *Klári meg Karcsi azok, aki '56-ban átmentek Ausztriába*).

A jelen kutatásban a mennyiségjelzõ és a jelzett fõnév közötti számbeli egyeztetést, valamint az állapotféle határozók számbeli egyeztetését vizsgáltuk.

A mennyiségjelzõ után a jelzett fõnév gyakran fordul elõ többes számban az amerikai magyarban: az AM *sok mesék* és *tizennégy évek* tipikus példáknak mondhatók. Az egyeztetésnek ezt az esetét a következõ feladat tesztelte (az adatközlõknek helyesnek vagy nem helyesnek kellett megjelölni a mondatot, s az utóbbi esetben helyesre javítani):

(12) [710] Sok magyarok jönnek a fesztiválra augusztusban.

Az amerikai magyar adatközlõk fele helyesnek fogadta el az angolhoz hasonló (vö. *many Hungarians*) többes számú alakot tartalmazó mondatot, míg a magyarországiak mind helytelennek ítélték.

[19] Kontra 1990, 80–81., Fenyvesi 1995, 80–85.

12. táblázat
710. feladat, mennyiségjelzõ és jelzett fõnév egyeztetése

710.	HU	US
sok magyarok	0 (0%)	9 (50%)
sok magyar	24 (100%)	9 (50%)

^{2} = 15,2727, p < 0,001 statisztikailag szignifikáns

A többes számú alanyra vagy tárgyra utaló állapotféle határozók esetében a hagyományos egyeztetés egyes számot követel meg,[20] míg a többes számú egyeztetést a magyarral kontaktusban lévõ nyelvek hatásának tartják. Az állapotféle határozók számbeli egyeztetését az SHOH-kérdõívben több feladat vizsgálta, közülük kettõ esetében (lásd 13. és 14. lent) tért el szignifikánsan az amerikai magyar adatközlõk nyelvi viselkedése a magyarországiakétól:

(13) [601] *A képviselők az okokat … tartották.*

(1) *komolyaknak* (2) *komolynak*

(14) [611] *A fiúk még tavaly jelentkeztek …*

(1) *tűzoltóknak* (2) *tűzoltónak*

A 611. feladatnál (13. táblázat) statisztikailag szignifikáns különbség található az adatközlõk két csoportjának válaszai között. Ez a különbség azonban e mondat esetében, a felmérés összes többi mondatától eltérõen, az amerikai magyar adatközlõk standardabb nyelvi viselkedését mutatja. Ennek oka az, hogy e feladat esetében a magyar mondat angol megfelelõje *(The representatives considered the reasons serious)* a standard változattal párhuzamos: az állapotféle határozó egyes számban van. (Többes számban nem is lehetne, hiszen az angolban melléknevek nincs többes számuk.)

13. táblázat
601. feladat, állapotféle határozók *(komolynak : komolyaknak)*

601.	HU	US
komolyaknak	32 (29,9%)	1 (5,6%)
komolynak	75 (70,1%)	17 (94,4%)

^{2} = 4,7021, p < 0,05; statisztikailag szignifikáns

A 611. feladatra adott válaszok (lásd 14. táblázat) újra a megszokott, az elõzõvel ellentétes képet mutatják: statisztikailag szignifikáns különbség van az adatközlõk két csoportjának nyelvi viselkedése között úgy, hogy az amerikai

[20] Grétsy–Kovalovszky 1983, 815.

magyar válaszadók kisebb arányban választják a standard változatot a magyarországiaknál. Itt, csakúgy mint az elõzõ mondat kivételével az összes többi esetben, a mondat angol megfelelõje a nem standard változattal párhuzamos (*The boys signed up to be firemen last year*).

14. táblázat
611. feladat, állapotféle határozók *(tûzoltónak : tûzoltóknak)*

611.	HU	US
tűzoltóknak	16 (15,1%)	8 (44,4%)
tűzoltónak	90 (84,9%)	10 (55,6%)

^{2} = 8,4919, p < 0,005; statisztikailag szignifikáns

4. TANULSÁGOK ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Amint azt a 3. részben ismertetett eredmények megmutatták, az amerikai magyarok nyelvhasználata egy sor morfológiai és szintaktikai jellemzõ esetében statisztikailag szignifikáns módon eltér az egynyelvû magyarországi adatközlõkétõl. E jellemzõk nagy részénél a nyelvkontaktus eredményeként létrejött (azaz az angol megfelelõvel párhuzamos szerkezetû) változat az, amely a magyarországi nyelvhasználatban nem standardnak számít. Ennyiben igaz az a kijelentés, hogy az amerikai magyarok nyelvhasználata a standardtól távolabb van a magyarországiakénál – s ez bizonyítja a jelen dolgozat alapjául szolgáló hipotézis igazát. A 601. feladat eredményei (lásd a 13. táblázatot) azonban fontos különbségre világítanak rá. Itt a változó standard változatával párhuzamos az angol megfelelõt tartalmazó mondat. A dolgozat hipotézisét újfent igaznak mutatva, az amerikai magyar adatközlõk nyelvi viselkedése az angol hatását mutatja ki, de ennek eredménye éppen ellenkezõ az összes többi változó eredményével, hiszen itt ezek az adatközlõk a magyarországiakénál standardabb nyelvi viselkedést tanúsítanak, amelyet az angol hatása megerõsít. Ez azt jelenti, hogy ezen adatközlõk eredményeit a többi változó esetében sem lehet kizárólag nemstandardságukban látni, függetlenítve attól a ténytõl, hogy azok esetében a nem standard változatot megerõsíti a változó angol megfelelõje. Így tehát ahelyett, hogy azt mondanánk, hogy az amerikai magyarok nyelvhasználata nagyon nem standard ezeknek a változóknak az esetében, pontosabb úgy fogalmazni, hogy az az angolnak a változókra gyakorolt hatása eredményeképpen nem standard. Vagy, más megfogalmazásban, nyelvhasználatuk nem standard ezekben az esetekben, mert itt a nem standard nyelvhasználat megegyezik a nyelvkontaktus hatására kialakult nyelvhasználattal. Az ilyen nyelvkontaktus által elõidézett nemstandardságot fontos elkülöníteni az olyan nem standard nyelvhasználattól, amelynek elõidézésében a nyelvkontaktusnak nincs szerepe – például az E(gye temes)-változók esetében, amelyek a magyar nyelv minden magyarországi és Magyarországon kívüli változatában léteznek.

Az E-változók közül a két legstigmatizáltabb a suksükölés és szukszükölés.[21] Az SHOH-kérdõívben két feladat tesztelte:

(15) [628] *Ha Péter rosszul válogа… meg a barátait, pórul jár.*

(16) [629] *Minek ez a halogatás?! Nem szeretem, ha valaki elhala… a döntéseket.*

Az amerikai magyarok a két feladat közül csak az utóbbi, a szukszükölés esetében mutatnak statisztikailag kimutatható mértékû nemstandardabb nyelvi viselkedést:

15. táblázat
Suksükölés

628.	HU	US
válogassa	4 (3,9%)	2 (12,5%)
válogatja	97 (96,1%)	14 (87,5%)

2 = 2,0702, p < 0,25; nem szignifikáns

16. táblázat
Szukszükölés

	HU	US
elhalassza	16 (15,7%)	11 (73,3%)
elhalasztja	86 (84,3%)	4 (26,7%)

2 = 24,4807, p < 0,001; statisztikailag szignifikáns

Ha megnézzük egy másik E-változó, az inessivusi *-ban*/*-ben -ba*/*-be*-ként való használatát, azt találjuk, hogy az eredmények megint csak nem különböznek statisztikailag szignifikáns módon az adatközlõk két csoportja között:

(17) [531] *Ott van a szék a szoba sarkába.*

17. táblázat
531. feladat, *-ban : -ba*

531.	HU	US
sarkába	48 (45,3%)	12 (70,6%)
sarkában	58 (54,7%)	5 (29,4%)

2 = 3,7548, p < 0,1; nem szignifikáns

[21] A két változó között fontos különbségek is vannak, lásd Váradi és Kontra 1995.

Az eredmények azt mutatják, hogy az amerikai magyar adatközlõk nyelvhasználatában megtaláljuk a nem standard nyelvi viselkedést. Ez persze aligha meglepõ, fõleg ha azt nézzük, hogy a hagyományos amerikai magyar közösségek (mint amilyen például a toledói is) tagjainak nagy része munkásosztálybeli. Az eredményekbõl azonban az is kitûnik, hogy különbség van a nemstandardság mértékében az Egyetemes-változók és a kontaktus-változók (legyenek azok Egyetemes Kontaktus-változók vagy egyszerû Kontaktus-változók) között oly módon, hogy az amerikai magyar beszélõk az utóbbiak esetében nemstandardabbak a magyarországiaknál. Ez tulajdonképpen nem teljesen meglepõ, hiszen nincs okunk azt várni, hogy az amerikai magyarok nemstandardabbak legyenek az E-változók esetében. Az a tény, hogy angol–magyar kétnyelvûségben élnek, igenis megnöveli annak valószínûségét, hogy a nyelvkontaktus hatásának betudható változók esetében nemstandardabb nyelvi viselkedést fognak mutatni.

Bibliográfia

Bartha Csilla 1993. *Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítései*. Kandidátusi disszertáció. Budapest.

Benõ Attila – Szilágyi N. Sándor: Hungarian in Romania. (Elõkészületben) In Fenyvesi. (Elõkészületben.)

Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest, Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Mûhely.

Csernicskó István: Hungarian in Ukraine. (Elõkészületben.) In Fenyvesi. (Elõkészületben.)

de Groot, Casper 1995. The Hungarian converb or verbal adverbials in -va/ve. In Martin Haspelmath – Ekkehard König (eds.): *Converbs in cross-linguistic perspective*. Berlin, Mouton de Gruyter, 283–311.

Fenyvesi Anna 1995. Language contact and language death in an immigrant language: The case of Hungarian. *University of Pittsburgh Working Papers in Linguistics.* 3:1–117.

Fenyvesi Anna (ed.): *Hungarian language contact outside Hungary: Studies on Hungarian as a minority language*. Amsterdam, Benjamins. (Elõkészületben.)

Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest– Újvidék, Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Mûhely.

Göncz Lajos – Vörös Ottó: Hungarian in the former Yugoslavia. (Elõkészületben.) In Fenyvesi. (Elõkészületben.)

Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1983. *Nyelvművelő kézikönyv.* I. Budapest. Akadémiai Kiadó.

Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1985. *Nyelvművelő kézikönyv.* II. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Kenesei István – Vago, Robert M. – Fenyvesi, Anna 1997. *Hungarian. (Descriptive Grammars)*. London, Routledge.

Kontra Miklós 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.

Kontra Miklós 1992. Class over nation – linguistic hierarchies eliminated: The case of Hungary. *Multilingua,* 11:217–221.

Kontra Miklós 1995. Does the educational level of speakers matter in Hungarian language use? In Wolfgang Viereck (szerk.): *ZDL–Beiheft 77: Verhandlungen des*

Internationalen Dialektologenkongresses Bamberg 1990. Stuttgart, Franz Steiner, 60–69.
Kontra Miklós 1998. *The Sociolinguistics of Hungarian Outside Hungary (Final Report to the Research Support Scheme)*. Budapest, Linguistic Institute – Hungarian Academy of Sciences. MS. http://e-lib.rss.cz/diglib/pdf/22.pdf
Labov, William 1966. *The social stratification of English in New York City*. Washington D. C., Center for Applied Linguistics.
Labov, William 1984. Field methods of the project on linguistic change and variation. In John Baugh – Joel Sherzer (eds.): *Language in use: Readings in sociolinguistics*. Englewood Cliffs, NJ, Prentice-Hall, 28–53.
Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony, Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Mûhely.
Lanstyák István – Szabómihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Pozsony, Kalligram.
Lanstyák István – Szabómihály Gizella: Hungarian in Slovakia. (Elõkészületben.) In Fenyvesi. (Elõkészületben.)
Polgár Etelka 2001. *Language maintenance and language shift: A sociolinguistic analysis of a Hungarian-American community*. Szakdolgozat. Szeged, Szegedi Tudományegyetem.
Váradi Tamás – Kontra, Miklós 1995. Degrees of stigmatization: t-final verbs in Hungarian In Wolfgang Viereck (szerk.): *ZDL–Beiheft 77: Verhandlungen des Internationalen Dialektologenkongresses Bamberg 1990*. Stuttgart, Franz Steiner, 132–142.
Vázsonyi András 1995. *Túl a Kecegárdán: Calumet-vidéki amerikai magyar szótár.* Budapest, Teleki László Alapítvány.

AZ AUSZTRÁLIAI MAGYAROK NYELVVESZTÉSE: A KÓDVÁLTÁS ÉS NYELVVÁLTÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI

Kovács Magdolna

1. AUSZTRÁLIA: A TÖBBNYELVÛSÉG PARADICSOMA, AVAGY A NÉPEK ÉS NYELVEK OLVASZTÓTÉGELYE?

Ausztráliában *de jure* nincs hivatalos nyelv, de a nemzeti nyelv és a hivatalos kommunikáció nyelve egyértelmûen az angol (Clyne és Kipp 1999, 16–17.). *De facto* az ötödik kontinens a nyelvek sokszínû palettája: az 1996-os népszámlálás adatai szerint Ausztráliában 240 különbözõ nyelv használatos, ebbõl 48 a bennszülött nyelvek száma.[1] A fennmaradó majdnem 200 nyelv tehát bevándorlók révén került Ausztráliába (Clyne és Klipp 1999, 10.).

A nyelvek mennyisége alapján Ausztráliát a többnyelvûség paradicsomának tekinthetjük. Ha azonban megvizsgáljuk az ország nyelvpolitikáját, azt tapasztalhatjuk, hogy a brit hatalom kezdeteitõl egészen az 1970-es évekig Ausztrália inkább a népek és nyelvek olvasztótégelyének számított, mint paradicsomának (Romaine 1991, 1–8.). Kezdetben az asszimilációs politika az õslakosságra irányult. Ennek következtében az 1700–1800-as évekre feltételezett mintegy 500 bennszülött nyelvbõl 1980-ra már csak 150 maradt fenn (Clyne 1985, 2.), s 1996-ra ez is a harmadára csökkent. Nem brit származású telepesek az 1800-as évek második felétõl kezdve szállingóztak Ausztráliába – eleinte az 1850–60-as évekbeli ausztráliai aranyláz hatására, majd gazdasági és politikai okok következményeképpen. Tömeges betelepedés azonban csak a második világháború után indult meg. A betelepülõknek az ausztrál társadalomba való beilleszkedését az ausztrál kormány a gyors nyelvi beolvasztassál igyekezett „elõsegíteni": nyilvános helyeken nem illett kisebbségi nyelven megszólalni, munkaidõben angoltanfolyamokat szerveztek,[2] sõt a (kezdetben angolul többnyire rosszul beszélõ!) szülõket arra ösztönözték, hogy otthon ne a kisebbségi nyelvükön, hanem angolul beszéljenek gyermekeikkel (Ozolins 1991, 331.). A tanácsot sok szülõ meg is fogadta, s ha kisgyermekével eleinte anyanyelvén beszélt is otthon, mikor a gyermek iskolába került, otthon is angolra fordították a szót. A multikulturalizmus és vele együtt a többnyelvûség elismerésének igénye az 1970-es években kezdett megfogalmazódni (Clyne 1991, 18–23.), de az új nyelvpolitika törvényre emelésére csak 1987-ben került sor, amikor a szenátus elfogadta az ún. Nemzeti Nyelvpolitika *(National Policy*

[1] Az ausztrál népszámlálások az öt éven felüliek otthoni környezetben való nyelvhasználatát regisztrálják.

[2] Ez utóbbi a társadalomba való beilleszkedés szempontjából inkább pozitív, mint negatív tény, de az anyanyelv egyidejû korlátozásával együtt a nyelvvesztést kiváltó tényezõk között tarthatjuk számon.

on Languages) címû dokumentumot (Ozolins 1991, 342–348.). A hosszú ideig tartó asszimilációs politika nemcsak a bennszülött, hanem a betelepült lakosság körében is nagymértékû nyelvvesztési folyamatot indított el (Clyne 1991, 54–111.). Jelen dolgozat a nyelvvesztési folyamat egyik feltételezhetõ mozgatórugójával, a kódváltással foglalkozik az ausztráliai magyar nyelvben.

2. A MAGYAROK ÉS A MAGYAR NYELV AUSZTRÁLIÁBAN

Néhány magyar névvel már az 1800-as évek elsõ felében is találkozhatunk Ausztráliában. Az 1848–49-es szabadságharc magyar politikai menekültjeinek egy kis hányada szintén itt talált hazára. A 19–20. század fordulóján a magyar kivándorlás elsõsorban Amerika felé irányult. Közvetlenül a második világháború elõtt mintegy nyolcszázan vándoroltak ki Magyarországról Ausztráliába – fõként liberális demokraták, magyar zsidók. Nagyobb mérvû ausztráliai magyar bevándorlásról azonban csak a második világháború utáni idõszakban beszélhetünk. Az elsõ, kisebb hullám közvetlenül a második világháború után, illetve a ’48-as fordulatot követõen figyelhetõ meg. A magyar bevándorlási hullám csúcsát az 1956-os forradalom idejére, illetve annak leverése utáni idõszakra tehetjük.

Az Ausztráliában élõ magyar származású lakosság pontos létszámának meghatározása lehetetlen feladat. Az ausztrál népszámlálások korábban elsõsorban csak szülõhazájuk szerint regisztrálták a bevándorlókat. Az 1. sz. ábra a Magyarországon született ausztráliai bevándorlók számát mutatja be. Ennek alapján a Magyarországról bevándorlók száma 1921-ben még csak 148 volt, 1947-ben 1227, 1954-ben viszont már 14 602. Az 1961-es népszámlálás már 30 553 magyar bevándorlót tart számon; e növekedés az ’56 utáni hullámot jelzi (Jupp és York 1995, 53.). Az 1996-os népszámláláskor 25 263 Magyarországon született személy élt Ausztráliában. A népszámlálási adatok azonban nem tüntetik fel külön sem a határainkon túli területekrõl származó magyarok számát, sem az esetleg Magyarországról származó, de nem magyar anyanyelvûekét. Kunz (1997, 232.) statisztikai becslései alapján[3] 1991-ben 74 482 ausztráliai lakosnak volt legalább az egyik szülõje magyar. (Ez az adat nemcsak a Magyarországról Ausztráliába telepedõket és azoknak született gyermekeit tartalmazza, amely adatok könnyebben kihámozhatók az újabb népszámlálásokból, hanem benne foglaltatik a határainkon túlról származó ausztráliai magyarok lélekszáma is – ez utóbbi becslés alapján.) A magyar nyelvhasználat nem azonos a magyarok lélekszámával: az 1991-es népszámláláskor például 29 789 volt az ötéves kor feletti magyar nyelvhasználók száma. A 74 482-re becsült magyar származásúaknak tehát jóval kevesebb mint a fele használta a magyar nyelvet 1991-ben. Már az 1986-os népszámlálásnál is hasonló tendenciákat észlelt Clyne (1991, 67.): az ausztráliai magyarok elsõ generációjának 70,6%-a, a má-

[3] Kunz becslése az 1991-es népszámlálás adatain alapul, tehát az adatok némileg elavultak, de újabb (tudományos) becslések nem állnak rendelkezésre.

sodiknak 49,4%-a, a második és a harmadik generáció határán levõknek (2,5. generáció) pedig már csak 12,8%-a használta ekkor a magyar nyelvet. A 2. sz. ábra néhány ausztráliai kisebbségi nyelv – köztük a magyar – használatát mutatja be. Az ábra alapján megállapítható, hogy a fokozatos nyelvváltás minden bevándorló nyelvet érint, habár nem azonos mértékben.

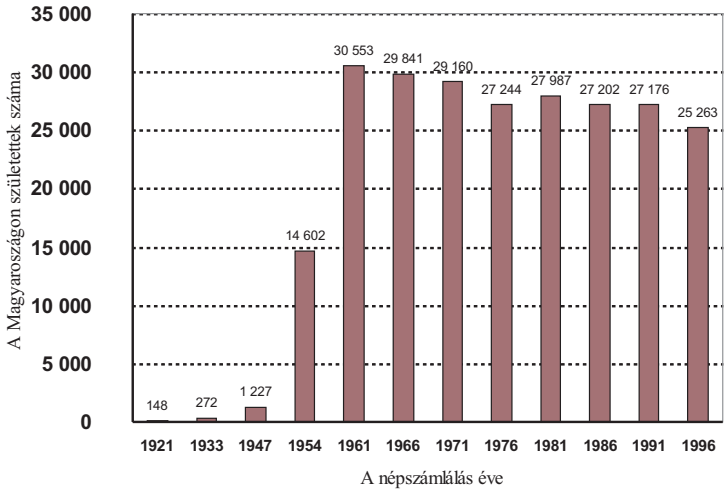

1. ábra
A Magyarországon született ausztráliai lakosság száma a népszámlálások tükrében.
Forrás: Jupp és Yort 1995, CLIB 1996.

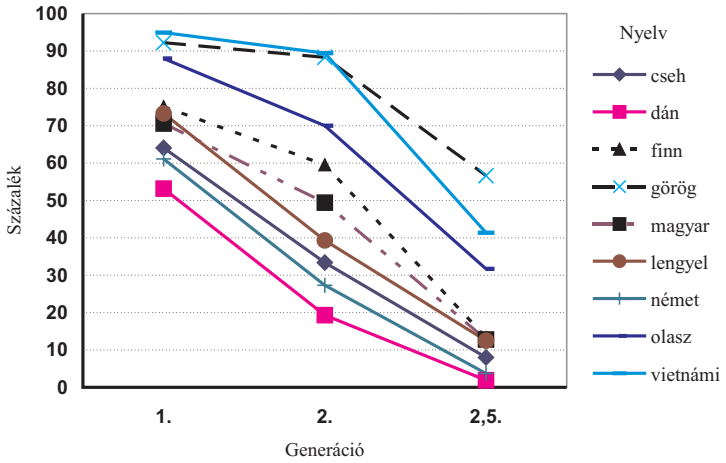

2. ábra
Generációs különbségek a kisebbségi nyelv használatában néhány ausztráliai kisebbségi csoportnál.
Forrás: Clyne 1991, 66–67.

A nyelvvesztés egyik okozója a már említett asszimilációs politika. A nyelvfenntartást ezenkívül számos más tényezõ is befolyásolja, például a kisebbségi nyelvek helyzete az adott társadalomban (nyelvpolitika, nyelvi státus), a bevándorlók elszigetelt vagy nyitott életmódja, a kisebbség létszáma, a kisebbségi és többségi nyelv tipológiai közelsége, a kisebbségi csoportok kétnyelvû tagjainak aránya, nyelvi attitûdök, a kisebbségi csoportoknak a nyelv és a kultúra megõrzését elõsegítõ önkezdeményezései stb. (vö. Haugen 1953, 1971, Kloss 1966, Fishman 1971 [1970], 1972, Giles, Bourhis és Taylor 1977, Thomason és Kaufman 1991 [1988]).

Az ausztráliai magyar közösség esetében a fent említett kritériumok egy része a nyelvfenntartás irányába mutat, másik része viszont a nyelvváltás irányába. A korábbi asszimilációs politika egyértelmûen a nyelvvesztés felé sodorta a kisebbségi csoportokat, s a multikulturalizmus pozitív változásai is elsõsorban a nagyobb létszámú csoportok nyelvfenntartását befolyásolják kedvezõen. Elszigetelt életmódot ma egyetlen kisebbségi csoport sem folytat Ausztráliában, így a magyarok sem. Ez a tény tehát nem segíti a nyelvfenntartást. Mivel a magyar közepes létszámú csoport, ezért a nagyobb létszámú kisebbségi csoportokhoz képest hátrányban van (például olasz, görög, kínai), viszont a nála kisebbekhez képest elõnyt élvez. A magyar nyelv felvehetõ érettségi tantárgyként mint „második nyelv", és ez pozitív hatásként értékelhetõ. A magyar és angol nyelv tipológiai távolsága a nyelvfenntartásra pozitív hatást gyakorol: az angolhoz közel esõ holland és német nyelv esetében már az elsõ generációnál is magas a nyelvváltás aránya (lásd 2. ábra). Az ausztráliai magyarok szinte kivétel nélkül kétnyelvûek (elenyészõ azoknak az elsõ generációs magyaroknak a létszáma, akik nem tudnak angolul), így a nyelvváltás irányát jelzi ez a jelenség. A többség – és egyben a kisebbség – korábbi nyelvi attitûdjeit az a hivatalos nyelvpolitika határozta meg, amely az 1970-es évekig egyértelmûen negatív volt (lásd fent). A multikulturalizmus szelleme a nyelvi attitûdöket is megváltoztathatja – ez a folyamat azonban lassú.

Az ausztráliai magyar nyelvközösség sokat tett a magyar nyelv és a kulturális hagyományok megõrzése érdekében. A nagyobb városokban a magyaroknak saját szervezeteket, klubokat, néptánccsoportokat, cserkészcsapatokat, éttermeket, sõt Melbourne-ben és Sydneyben szeretetotthonokat is létrehoztak. Magyar nyelvû program szintén hallható a nagyobb városokban, de csak hetente néhány órában. Korábban több magyar nyelvû újság is megjelent, mára már csak egy maradt fenn belõlük *(Magyar Élet – Hungarian Life)*. Dezséry adelaide-i etnikai kiadója több magyar nyelvû kötetet is megjelentetett. A nagyobb városokban a magyar nyelv hétvégi oktatását is megszervezték – a nyelvfenntartás egyik fontos feltétele az írás- és olvasástudás elsajátítása. Az ausztráliai magyarság legnagyobb közös rendezvénye az ún. „magyar napok", melyet háromévente felváltva rendeznek a nagyobb városokban (Kunz 1997, 171–194.).

Az ausztráliai magyar közösség nyelv- és kultúrafenntartó törekvései alapján a nyelvfenntartás esélyének nagyobbnak kellene lennie, mint ahogy az a valóságban tapasztalható. Kunz (1997, 174.) szerint az 1990-es években az

ausztráliai magyarok rendezvényeit az ott élõ magyarságnak csak a töredéke (kb. 5–10%-a) látogatta. Az okok egy része a politikai és vallási megosztottságban keresendõ, másik része a közösségen belüli attitûdökben. A kisebbségi nyelvek nyelvváltásával kapcsolatban Bourdieu (1977) utal a „nyelvi piac" szerepére is: ha a kisebbségi nyelv megõrzésének nincsen funkciója az adott társadalomban, akkor nyelvváltás következik be. A magyar nyelvnek nincs jelentõs társadalmi-gazdasági szerepe az ausztrál társadalomban, és a kétnyelvûség terjedésével a családban is csökken a kommunikációs szerepe. Ha tehát „kínálat" lenne is az elsõ generáció részérõl, a magyar nyelv iránti „kereslet" mind társadalmi, mind családi szinten alacsony.

3. KÓDVÁLTÁS ÉS FOKOZATOS NYELVVÁLTÁS

3.1. A korpusz és a feldolgozás elméleti-módszertani hátterei

Két vagy több nyelv elemeinek (az ún. „kódoknak")[4] egyidejû használatát ugyanazon beszédaktusban kódváltásnak nevezzük (vö. Auer 1998, 1.; Kiss 1995, 210.). A kódváltás a két- és többnyelvûség természetes velejárója. A kódváltást a kétnyelvûek felhasználhatják nyelvi mondandójuk színesítésére vagy például kétnyelvû identitásuk kifejezésére (vö. Gumperz 1982). Kisebbségi közösségekben a kódváltás azonban nyelvi változások elõidézõje, majd ezáltal a fokozatos nyelvváltás egyik mozgatórugója is lehet (Myers-Scotton 1997 [1993], Fuller 1996, Auer 1999, Sarhimaa 1999, Muysken 2000, Myers-Scotton and Jake 2001). Myers-Scotton (1997 [1993], 227–228.) szerint intenzív kódváltás következményeképpen az elsõ nyelv (anyanyelv) alaktana, mondattana, szókincse fokozatosan felcserélõdhet a kódváltásban részt vevõ másik (többségi) nyelvével, s ez vagy kevert nyelvek (pidgin, kreol) kialakulásához, vagy fokozatos, illetve teljes nyelvváltáshoz – s ezáltal gyakran nyelvi halálhoz – vezethet.

Dolgozatomban az ausztráliai magyarok kódváltását s e kódváltás következményeit elemzem. A kódváltás elemzésénél felhasznált korpusz 35 ausztráliai magyarral 1993–94-ben készült nyelvhasználati interjúkon alapul (összesen 28 óra 9 percnyi anyag). Az interjúkat magam készítettem és transzkribáltam. A 35 adatközlõ közül 17 elsõ generációs és 18 második generációs; 19 nõ és 16 férfi.[5] Az interjúk magyar nyelven készültek, de az interjúszövegekben angol elemek is elõfordulnak. Az interjúszövegekben összesen 1492 magyar–angol kódváltás található, amelynek statisztikai feldolgozását MS-Excel-környezetben végeztem el. Jelen dolgozatban a kódváltást egyrészt grammatikai

[4] Kódok váltásáról azért beszélnek szívesebben a kutatók, mint nyelvek váltásáról vagy váltogatásáról, mert a kódváltás gyakran csak a nyelv egyes elemeinek ideiglenes váltását jelenti (például bizonyos hangokét vagy intonációét), nem pedig az egész nyelv váltogatását. Ezért használom én szívesebben a „nyelv" szó helyett a „nyelv elemei" kifejezést.

[5] A korpusz és az adatközlõk részletesebb leírását lásd Kovács 2001, 55–59.

(morfológiai) szempontból elemzem, vagyis arra keresem a választ, hogyan illeszkednek be az angol elemek a beszédbe, mondatba, másrészt egy szociolingvisztikai változó, a generációk közötti különbség tükrében vizsgálom.

Az egyszavas kódváltások és a kölcsönszavak elkülönítése fonológiai alapon történik: azokat a szavakat, amelyek angol kiejtéssel hangzottak el, kódváltásnak tartom, amelyek pedig magyarral, kölcsönzésnek. Ha például az angol *tape* 'magnószalag, kazetta' szó magyar *tép* formában hangzik el, azt kölcsönzésnek tartom, ha angol kiejtéssel (aspirált *t*-vel, diftongizált *e*-vel stb.), akkor kódváltásnak (vö. Halmari 1997, 16–18., 165–192.).

3.2. Magyar–angol kódváltás az ausztráliai korpuszban

Dolgozatom az egy mondaton belüli kódváltásra, s ezek közül is a névszókat tartalmazó kódváltásra koncentrál. Ennek több oka is van. Az egy mondaton belüli kódváltásnál ütköznek a leginkább a benne szereplõ „saját" és „idegen" elemek, a grammatikai következmények tehát éppen itt a legkézenfekvõbbek. A korpusz kódváltásainak nagy része (80,3%-a) is egy mondaton belüli kódváltás. Az egy mondaton belüli kódváltások nagy része pedig egy-két szavas elemekbõl áll, s ezek nagy része (81,8%-a) névszó. Ezért célszerû tehát éppen a névszókra összpontosítani a figyelmet.

Az 1. sz. táblázat a magyar esetragok és a kódváltás viszonyát mutatja be. A táblázatban az „összes" megjelölés azt jelenti, hogy a magyar grammatikai szabályoknak megfelelõen hány esetben kellene az adott esetragnak szerepelnie; a „standard" pedig azt, hogy hány esetben/százalékban szerepel valójában. A kettõ közötti különbség adja a kódváltásnak azon eseteit, amikor is a magyar grammatikai szabályokkal ellentétes esetragot találunk, illetve amikor hiányzik egy bizonyos esetrag. Mivel az inessivus *-ban/-ben* ragja gyakran *-ba/-be* formában jelenik meg a magyarországi beszélt nyelvben is, ezért abban az esetben, ha inessivus várható, és a megvalósulás vagy *-ban/-ben,* vagy *-ba/-be* forma, a táblázatban inessivus-illativus szerepel; ha viszont a várható forma illativus lenne, akkor a táblázatban az illativus alatt szerepel. Ahogy a táblázatból kiolvasható, a legtöbb kódváltás olyankor történik, amikor a magyar grammatikai szabályok szerint nominativusnak kellene lennie, vagyis amikor nincs külön esetragra szükség. Poplack (1980) ún. „ekvivalenciakényszer"-szabálya szerint a kódváltás csak olyan helyen léphet fel, ahol a benne szereplõ nyelvekben szintaktikailag hasonló szerkezetek vannak. Ez a megállapítás ugyan kizárólagos szabály formájában egyáltalán nem érvényes az angol–magyar kódváltásra, de – amint látjuk – mégis ez a leggyakrabban szereplõ eset, hiszen itt van a legnagyobb átfedés a magyarban és az angolban (mindkét nyelvben zéró morféma).

Az 1. sz. példamondatban az angol szó az alany szerepét tölti be. A jelöletlen alany (zéró morféma, nominativus) nemcsak a megfelelõ angol mondatban, hanem a magyarban is tökéletes:

1. A *counsil* lebontatta teljesen (*counsil* 'önkormányzat')

Az esetragoknál a variánst (például a dativus *-nak*/*-nek* ragját) a mély hangú variáns nagybetûvel történõ írása jelzi.

1. táblázat
Kódváltás és esetragok az ausztráliai magyar korpuszban

Esetragok	I. Generáció		II. Generáció	
	Standard// Összesen	Standard %	Standard// Összesen	Standard %
Nominativus *(–)*	265/265	100	175/175	100
Accuzativus *(-t)*	53/60	88	26/50	52
Dativus *(-nAk)*	44/44	100	12/13	92
Inessivus-illativus *(-bA[n])*	55/60	92	41/52	79
Elativus *(-bÓl)*	3/4	75	2/6	33
Illativus *(-bA)*	43/47	91	13/20	65
Superessivus *(-On)*	22/23	96	8/14	57
Delativus *(-rÓl)*	2/2	100	1/1	100
Sublativus *(-rA)*	17/19	89	2/9	22
Adessivus *(-nÁl)*	2/2	100	0/0	
Ablativus *(-tÓl)*	6/7	86	1/4	25
Allativus *(-hOz)*	7/7	100	1/4	25
Essivus-formalis *(-ként)*	0/0		0/1	0
Instrumentalis-comitativus *(-vAl)*	13/14	93	5/5	100
Temporalis *(-kor)*	0/0		1/1	100
Causalis-finalis *(-ért)*	3/4	75	0/0	
Terminativus *(-ig)*	1/1	100	1/1	100

A többi esetrag megvalósulása már nem ilyen egyértelmû. Az 1. sz. táblázatban megfigyelhetjük, hogy az egyes esetragok használatában generációs különbségek találhatók: az elsõ generáció mindig magasabb arányban használja kódváltáskor a magyar esetragokat, mint a második. A két generáció között statisztikailag jelentõs különbség van ($p = 1{,}18962 ? 10^{-14}$; teszt: Chi Square Test). Az esetraggal jelölendõ esetek közül a dativus megvalósulási aránya 100%-os az elsõ generációs adatközlõknél, s a második generációs adatközlõk is viszonylag magas arányban használták (92%). A dativus gyakran a 'vki hív vkit *vminek*' vonzat formájában fordul elõ a korpuszban (második példa).

2. Van egy László és *Les*nek hívják.
Les 'Laci angol megfelelõje'

Egyéb ragok esetében, ahol a megvalósulási arány 100%-os, például a delativus (mindkét generáció), adessivus, allativus (elsõ generáció) és a terminativus (második generáció) esetében, az elõfordulások száma nagyon ala-

csony (egy-két példa); a statisztikai következtetések pusztán ezen esetek alapján nem lehetnek irányadóak.[6] Az instrumentalis-comitativus jelölése is viszonylag magas arányú kódváltáskor (harmadik példa).

3. Sokan nagy *accent*tel beszélnek.
accent 'akcentus'

A tárgyat az angolban általában csak a szórend jelzi, a magyarban a tárgyrag. Így várható, hogy kódváltás esetén az angol kifejezés magával hozza jelöletlenségét is. Az elsõ generációs adatközlõk a tárgyat 88%-ban látták el tárgyraggal kódváltáskor, a második generáció azonban az eseteknek majdnem a felében (48%-ban) elhagyta (vagyis a megvalósulási arány 52%-os). A negyedik példa egy olyan kódváltást mutat be, ahol a tárgyrag hozzákapcsolódik az angol szóhoz, az ötödik példában a tárgyrag nincs jelen. Mivel az angol tárgy morfológiailag jelöletlen, ebben az esetben eléggé egyértelmûen számolhatunk az angol nyelv hatásával. Ez különösen szembetûnõ az ötödik példában, ahol a magyar tárgy *(nyelv-et)* megkapja a tárgyragot.

4. Akkor megkapja a *High School Certificate*-et.
High School Certificate 'érettségi bizonyítvány'

5. Mert egy más nyelvet tudok és um más *culture*.
um 'nyögés hangja'; *culture* 'kultúra'

A tárgyrag elhagyását amerikai angol–magyar és svéd–magyar nyelvi kontaktushelyzetben kimutatták a kutatók olyankor is, amikor kódváltással nem számolhatunk (vö. Fenyvesi 1995, 50–51.; Dugántsy 1983).[7] A hatodik példa ennek illusztrálására szolgál. Kódváltás nem fordul elõ a mondatban, a tárgyrag viszont csak az elsõ tárgyon jelölt *(fiú-t),* a másodikról hiányzik *(ausztrál-t).*

6. Mindig jobban szeretnék egy magyar *fiút* mind egy *ausztrál*.

A helyhatározóragok megvalósulásában nagy különbségek vannak az elsõ és a második generáció között. Míg az elsõ generációnál az arány 86–96%-os, addig a második generációnál csak 22–78%-os.[8] A hetedik példában az allativus *-hoz* ragja hozzákapcsolódik az angol kifejezéshez. A nyolcadik példában az

[6] Ha egy esetrag 5-6-nál kevesebbszeri elõfordulása várható a szövegben, annak önmagában való statisztikai vizsgalátát nem tartom célszerûnek. A generációs különbségek vizsgálatánál, amikor az összes esetragot együtt vizsgáljuk, ezeket az eseteket is figyelembe lehet és kell venni.

[7] A magyarral rokon finn nyelvben a svéd–finn, illetve angol–finn kontaktusok szintén a tárgyrag eltûnését okozhatják kétnyelvû kisebbségi adatközlõk beszédében (vö. Nesser 1983, 15–37.; Halmari 1997, 146–155.).

[8] A 100%-ban megvalósuló esetragokról lásd a második példa utáni bekezdést.

illativus ragja szintén hozzájárul az angol kifejezéshez; a kilencedik példában viszont az angol kifejezésrõl elmarad a rag, csak a mutató névmáson jelölt *(ebbe)*. Azok az esetek, ahol a rag például a mutató névmáson jelölt, a kódváltáson jelöletlen, félig jelölt esetekként tarthatók számon.

7. Elküldték egy *speech therapist*hoz.
speech therapist 'logopédus'

8. Jár ebbe a *community school*ba.
community school 'állami iskola'

9. Azok nem, nincsenek olyan, elveszve *ebbe* a, *ebbe* a nagy *busy lifestyle*.
busy lifestyle 'elfoglalt, rohanó életmód'

A tizedik példában viszont már teljesen elmarad a határozórag (inessivus *-ban*). A tizenegyedik példában a határozórag elmaradása mellett (*computer*-[en]) pedig egyéb nyelvi változást is tapasztalhatunk. Az *ír* szó ragozott formája helyett például fõnévi igenév szerepel, és a ragozás a segédigeként használt *csinál* szón jelenik meg; a magyar *papír* szó jelentése az angol *paper* szó hatására kibõvül, és itt *'cikk'*-et jelent; a *sok* határozatlan számnév az angol minta alapján többes szám megjelenését okozza a fõnéven *(many paper-s* 'sok cikk(ek)' > *sok papírok)*.

10. Amit mi a *high school* tanulunk.
high school 'felsõ tagozat és/vagy középiskola'

11. Akkor csinálok sok a *computer* írni papírokat.
computer 'számítógép'

A tizenkettedik példában az elsõ angol névszó megkapja a magyar helyhatározóragot (inessivus/illativus *goldfield-ba*), a második viszont magával hozza angol prepozícióját is (*in the mines* 'a bányá[k]ban). Ez utóbbi példában az angol kifejezés megjelenése szókereséssel párosul: az adatközlõ a magyar *bánya* szót keresi, de csak az *ásvány* szó (egy része) jut eszébe, s végül a félbeszakításokkal[9] és a *„hogy mondjam"* kiszólással megtûzdelt sikertelen próbálkozás után a kifejezés angol megfelelõjéhez folyamodik. A kódváltás a legtöbb esetben azonban nem ilyen tudatos, hanem mintegy észrevétlenül jelenik meg a mondatban, ahogy azt a példa elsõ mondatában szereplõ *goldfield* szó mutatja.

12. Apuka meg kint a *goldfield*be dógozott. Az ásv-… hogy mondjam, az ásv-… -v- az ás… *in the mines*.
goldfield 'aranymezõ', *in the mines* 'a bányá(k)ban'

[9] A szünettel párosuló félbeszakításokat kötõjel + három pont jelzi.

A helyhatározórag, ha nem a magyar grammatikai szabályok szerint valósul meg, akkor a leggyakrabban elmarad, mint a tizedik és a tizenegyedik példában; a tizenkettedik példához hasonlóak ritkábbak az ausztráliai magyar korpuszban, bár ez valószínûleg csak a korpusz méretébõl adódik. A helyhatározórag idõnként másik helyhatározóraggal cserélõdik fel; ilyenkor általában a megfelelõ angol prepozíció hatásával számolhatunk (prepozicionális interferencia). A tizenharmadik példában valószínûleg az angol *for* prepozíció hatására kerül az angol kifejezésre sublativus *(-re).* A szórend szintén az angol szórendet követi, hiányzik a magyar fokuszálás.

13. Akartam csinálni a *school certificate*-emre. (Angol: *I want to do it for my school certificate.*)
school certificate 'iskolai bizonyítvány'

A kódváltásban szereplõ kifejezésen néha ún. dupla morfológia is található (vö. Myers-Scotton 1997 [1993], 132–135.): bizonyos morfológiaelem mind angolul, mind magyarul megtalálható rajta. Általában nem esetrag ismétlõdik, hanem a többes szám jele, mint a tizennegyedik példában is: az angol *refugee* 'menekült' szón rajta van az angol többes szám jele *(-s)* és a magyar is *(-k).*

14. Nem tudták, hogy mit csináljanak ezekkel a *refugees*-okkal.
refugee-s 'menekült-ek'

Néhány adatközlõnél bizonyos mondatokban az angol kifejezések hordozzák a leglényegesebb információt, mint például a tizenötödik és tizenhatodik példában. A tizenötödik példában a *religion* 'vallás' szón magyar esetrag van (instrumentalis *-vel*); a tizenhatodikban éppen a *condition* 'feltétel' szó vonzata *(condition to)* okozhatja, hogy a mondat teljesen angolul folyatódik.[10]

15. Én nem tudom, hogy otthon, Magyarországon hogy van a *percentage,* tudod, a *population now,* tudod, a *religion*nel.
percentage 'százalékarány', *population now* 'népesség most', *religion* 'vallás'

16. Úgy látszik, a *senility* az egy… a *senility* az egy *condition*…
condition to, able to teach in the university, in Sydney.
'Úgy látszik, hogy a *szenilitás,* a *szenilitás* az egy *feltétel, egyik feltétele annak, hogy az ember a Sydneyi Egyetemen taníthasson*.'

Ezek a mondatok, amelyekben az információ lényegét az angol szavak hordozzák, ugyanúgy közelítik a beszélõk magyar nyelvét az angolhoz, mint azok a mondatok, amelyek már szinte teljesen vegyes grammatikájúak. A tizenhe-

[10] A tizenhatodik példában az angol kifejezés és a mondat angol folyatása abból is adódhat, hogy az adatközlõ minél pontosabban akarja idézni édesapja szavait, akitõl az eredetileg angolul elhangzott mondat származik.

tedik példamondatban a tárgy angol szó, és az angolnak megfelelõen jelöletlen (nincs rajta a magyar tárgyrag). A tárgy viszont magyar névelõt kap. Az ige is angol a mondatban, és az angol múlt idõ jele kapcsolódik hozzá. Az angol ige mellett viszont feltétlenül szerepelnie kellene a személyes névmásnak, amely a magyarban elhagyható, ha az igén jelezzük a személyt és számot (jelen esetben hiányzik).

17. Mikor *finnished* a *university*. ('Mikor befejeztem az egyetemet.')
finnish-ed 'befejez-te', *university* 'egyetem'

4. ÖSSZEFOGLALÁS, KÖVETKEZTETÉSEK

A fentiekben ausztráliai magyar adatközlõk egy mondaton belüli magyar–angol kódváltásait, valamint a kódváltás és az esetragok viszonyát vizsgáltam meg. A kódváltás leggyakrabban ott jelenik meg, ahol a magyarban nominativus lenne: itt ütközik a legkevésbé az angol és a magyar grammatikai rendszer. Egyéb esetragok használata váltakozó. A tárgyrag elmaradásánál eléggé egyértelmûen angol interferenciával számolhatunk: az angol tárgy morfológiailag jelöletlen. A többi esetragnál is gyakori az esetrag elmaradása, de esetrag-keveredés is megjelenik. Az esetrag-keveredés gyakran, de nem mindig, szintén angol interferencia hatására alakul ki. Campbell és Muntzel (1992 [1989]) a fokozatos nyelvváltás egyik fontos ismérvének éppen a leegyszerûsödéssel vagy a túlzott variabilitással járó strukturális nyelvi változásokat tartja. Az a tény, hogy az elsõ generációs adatközlõk kódváltás esetén is sokkal több magyar morfológiai elemet használnak, mint a második generáció tagjai, szintén a nemzedékrõl nemzedékre bekövetkezõ fokozatos nyelvváltásra utal. A szavak kölcsönzése természetes folyamat egynyelvû kultúrákban is, a kétnyelvû kultúráknak pedig szinte törvényszerû velejárója. Ha azonban a legfontosabb információt egyre inkább a többségi kultúrából átvett kifejezések hordozzák, s ezek grammatikai elemeiket (vagy jelöletlenségüket) is magukkal hozzák a kisebbségi nyelvbe, akkor az abban bekövetkezõ strukturális változások egyre kevésbé teszik alkalmassá a kisebbségi nyelvet a kommunikácós funkciók hordozására, vagyis a folyamat a fokozatos nyelvváltás egyik elemévé válik. A 18–24. sz. kitalált példák ezt a folyamatot igyekeznek szemléltetni elméleti alapon. A 18–22. és a 24. sz. példákhoz hasonlóak találhatók az ausztráliai magyar korpuszban is; a 23. példa csupán feltételezett, ezért szerepel kérdõjel a mondat elõtt.[11]

18. Apuka egy vendéglõben dolgozott.
19. Apuka egy *pub*ba(n) dolgozott.
20. Apuka ott a *pub* dolgozott.

[11] A szakirodalom szerint az alany és állítmány határán történõ kódváltás általában elég ritka típus, kivéve, ha az állítmány és az alany grammatikai jelölése ugyanazon nyelvbõl származik.

21. Apuka dolgozott a *pub*.
22. Apuka dolgozott *in the pub*.
23. ?Apuka *worked in the pub*.
24. *Daddy worked in the pub*.

A 18. sz. elméleti példamondat csak magyar elemeket tartalmaz. A 19. sz. mondatban az angol szóhoz magyar helyhatározórag kapcsolódik (*pub-ban*) – a grammatikai jelölés tehát a magyar nyelv szabályai szerint történik. A 20. sz. mondatban a helyhatározó határozó voltára az *„ott”* szó ugyan utal, de a hozzákapcsolódó angol szó jelöletlen *(pub);* itt tehát egy félig jelölt esettel állunk szemben. A 21. példában a helyhatározó már teljesen jelöletlen *(pub),* s a szórend az angol szórendet követi. A 22. példában helyhatározóként egy angol prepozícióval ellátott angol szó szerepel (*in the pub* 'vendéglõben, kiskocsmában'). A 23. példában az állítmány is angol szó, angol igeragozással, az alany viszont magyar; a 24. példában pedig az egész mondat angol. A 22. és 23. példák azok, amilyenekbõl egy angol–magyar morfológiájú keverék (pidgin) nyelv kifejlõdhetne, ha a nyelvváltás folyamata lassúbb lenne, és nem történne meg már a második, legjobb esetben is a harmadik generációban.

Bibliográfia

Auer, Peter 1998. Introduction: Bilingual Conversation revisited. In Auer, Peter (ed.): *Code-switching in conversation. Language, interaction and identity. Routledge*. London–New York, *Routledge,* 1–24.

Bourdieu, Pierre 1977. The economics of linguistic exchanges. *Social Science Information,* 16/6: 645–668.

Campbell, Lyle – Muntzel, Martha C. 1992 [1989]. The structural consequences of language death. In Dorian, Nancy C. (eds.) 1992: *Investigating obsolescence. Studies in language contraction and death*. Cambridge, Cambridge University Press, 181–196.

CLIB 1996: *Census of Population and Housing*. Australian Bureau of Statistics.

Clyne, Michael 1985. Introduction. In Clyne, Michael (ed.): *Australia, Meeting Place of Languages*. Pacific Linguistics Series C No. 92. Department of Linguistics, Research School of Pacific Studies. The Australian National University, 1–9.

Clyne, Michael G. 1991. *Community Languages. The Australian Experience*. Cambridge, Cambridge University Press.

Clyne, Michael – Kipp, Sandra 1999. *Pluricentric Languages in an Immigrant Context. Spanish, Arabic and Chinese. Contributions to the Sociology of Language 82*. Berlin, Mouton de Gruyter.

Dugántsy Mária 1983. Ungerska I Sverige: analys av spr?kliga drag I sverigeungerska barns skoluppsatser. *FUSKIS/FIDUS* 7. Uppsala, Uppsala universitet.

Fenyvesi Anna 1995. *Language Contact and Language Death in an Immigrant Language: The case of Hungarian*. University of Pittsburgh Working Papers in Linguistics 3. Department of Linguistics.

Fishman, Joshua A. 1971 [1970]. *Sociolinguistics. A Brief Introduction*. Rowley, Massachusetts, Newbury House Publishers.

Fishman, Joshua A. 1972. *The Sociology of Language. An interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society*. Rowley, Massachusetts, Newbury House Publishers.

Fuller, Janet M. 1996. When cultural maintenance means linguistic convergence. Pennsylvania German evidence for the Matrix Language Turnover hypothesis. *Language in Society,* 25: 493–514.

Giles, H. – Bourhis, R. Y. – Taylor, D. M. 1977. Towards a theory of Language in Ethnic Group Relations. In Giles, Howard (eds.): *Language, Ethnicity and Intergroup Relations. European Association of Experimental Social Psychology*. London, Academic Press, 307–348.

Gumperz, John 1982. *Discourse Strategies*. Cambridge, Cambridge University Press.

Halmari, Helena 1997. *Government and Codeswitching. Explaining American Finnish. Studies in Bilingualism*. Vol. 12. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.

Haugen, Einar 1953. *The Norwegian Language in America. A Study in Bilingual Behavior.* Vol. 1–2. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.

Haugen, Einar 1971. The Ecology of Language. *The Linguistic Reporter Supplement,*. 25, Vol 13/1. 19–26.

Jupp, James – York, Barry 1995. Birthplaces of the Australian People: Colonial & Commonwealth Censuses, 1828–1991. *Studies in Australian Ethnic History,* No. 8. Australian National University: Centre for Immigration & Multicultural Studies. Research School of Social Sciences.

Kloss, H. 1966. German American Language Maintenance Efforts. In Fishman, Joshua A. (ed.): *Language Loyalty in the United States: The Maintenance and Perpetuation of non-English Mother Tongues by American Etchnic and Religious Groups*. The Hague, Mouton, 206–252.

Kovács, Magdolna 2001. *Code-Switching and Language Shift in Australian Finnish in comparison with Australian Hungarian*. Xbo Akademi Förlag. Xbo.

Kunz, Egon 1997. *Magyarok Ausztráliában.* A magyarságkutatás könyvtára 21. Budapest, Teleki László Alapítvány.

Muysken, Pieter 2000. *Bilingual Speech. A Typology of Code-Mixing*. Cambridge, Cambridge University Press.

Myers-Scotton, Carol 1997 [1993]. *Duelling languages: Grammatical structure in code-switching*. Oxford, Clarendon Press.

Myers-Scotton, Carol – Jake, Janice L. 2001. Explaining Aspects of CodeSwitching and Their Implications. In Nicol, Janet L. (eds.): *One Mind, Two Languages. Bilingual Language Processing. Explaining Linguistics* 2. Massachusetts, Blackwell Malden, 84–116.

Nesser, Anne 1983. Subjekt, objekt och predikativ I sverigefinska barns uppsatser. *FUSKIS/FIDUS* 5. Uppsala, Uppsala Universitetet, finsk-ugriska institutionen.

Ozolins, Uldis 1991. National language policy and planning: migrant languages. In Romaine, Suzanne (ed.): *Language in Australia*. Cambridge, Cambridge University Press, 329–348.

Poplack, Shana 1980. „Sometimes I'll start a sentence in English Y TERMINO EN ESPA?OL": Towards a typology os code-switching. *Linguistics,* 18, 7/8, 581–618.

Romaine, Suzanne 1991. Introduction. In Romaine, Suzanne (ed.): *Language in Australia*. Cambridge, Cambridge University Press, 1–24.

Sarhimaa, Anneli 1999. Syntactic transfer, contact-induced change, and the evolution of bilingual mixed codes. Focus on Karelian-Russian language alternation. *Studia Fennica Linguistica,* 9. Helsinki, Finnish Literature Society.

Thomason, Sarah Grey – Kaufman, Terence 1991 [1988]. *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Berkeley–Los Angeles–Oxford, University of California Press.

NAGYVÁROS, POLITIKA ÉS REPREZENTÁCIÓ A BERLINBEN ÉLÕ MAGYAROK ETNICITÁSÁNAK TÜKRÉBEN[1]

Járosi Katalin

Jelen írásomban a különbözõ politikai, gazdasági, szociális és kulturális helyzetbõl, valamint eltérõ etnikai összetételû társadalmakból érkezõ elsõ generációs magyar migránsok etnikai identitását vizsgálom. Adataimat a Berlinben élõ magyar migránsok körében 1998 és 2000 között végzett antropológiai terepmunkámon[2] gyûjtöttem. Ottani részt vevõ megfigyeléseim, a migránsokkal és a velük kapcsolatba került személyekkel készített interjúk, valamint médiaelemzések szolgáltatják az itt összefoglalt értelmezéseket. Mely érdekekbõl, milyen eszközökkel és milyen jelentések mentén volt értelme a szimbolikusan és konkrétan megosztott hidegháborús hatalmi ütközõpont-városban, Berlinben *magyar*nak lenni? Milyen tartalmak kötõdnek a magyar etnicitáshoz az újraegyesült és önmagát a globális nagyvárosok közé szívesen emelõ Berlinben, ahol a német fõváros arculatát számos más, „feltûnõ" etnikum jelenléte sokkal jobban meghatározza, mint a „rejtõzködõ" magyaroké? E kérdések megválaszolásával párhuzamosan azokra a politikai és történelmi tényekre, kulturális imaginációkra, valamint mediális megjelenítésekre is kitérek, amelyek a magyar migránsok helyét konstruktívan meghatározták és meghatározzák a „berlini társadalmakban". A téma a városetnológia, a migráció-, valamint az etnicitáskutatás keretébe helyezi a munkát. S bár a migráció, a nagyváros és az etnikai identitás összefüggésének kutatása az európai etnológia igen népszerû témája, a magyarokra vonatkozóan eddig ilyen kutatás nem készült.

Berlin, ez a *régi* és egyben mégis *új* német fõváros elõszeretettel ábrázolja önmagát „multikulturális" nagyvárosként és posztmodern *„global city"*-ként – olyan városként, amely a globalizáció korában a világméretekben értelmezhetõ gazdasági és migrációs áramlatokat koncentráltan vonzza magához. A társadalom-, a politika- és a közgazdaságtudományi érdeklõdés középpontjában az utóbbi évtizedekben elõtérbe kerültek azok a vizsgálatok, melyek a nagyvárosok társadalmi és ökonómiai folyamatait nemzetközi összefüggé-

[1] A témáról bõvebben is lehet olvasni a közeljövõben megjelenõ *Ethnizität, Großstadt, Repräsentation. Strategien ethnischer Identitätsbildung bei in Berlin lebenden Ungarinnen und Ungarn* címû tanulmányomban. Münster, Berlin, New York, 2003, Waxmann Kiadó.

[2] A kutatást a Berlini Humboldt Egyetem Európai Etnológia tanszékén Prof. Dr. Niedermüller Péter konzulensem segítsége és a Deutsche Akademische Austauschdienst doktori ösztöndíja tették lehetõvé.

sekbe ágyazva értelmezik.[3] A nagyvárosok konkrét tõkét kovácsolnak abból, hogy – a posztfordista termelési formák térhódításának következtében – a kereskedelmi és a pénzügyi tranzakciók, illetve a nemzetközi migráció gócpontjaivá váltak.

A monetáris versengés egyik fontos aspektusaként a nagyvárosok kialakítják magukról a „nemzetköziség" képét, amelyben a nemzetközi mobilitás és az etnikai sokszínûség tolerálása központi motívumokként szerepelnek. Az etnikai sokszínûség markáns megjelenítõi a külföldi üzletemberek, mûvészek és tudósok, a nemzetközi versenyek és kulturális elõadások. Általuk lehet biztosítani azt a nemzetközi (magas)kultúra-*flairt,* amely újabb migránsokat vonz a nagyvárosokba és a metropolisokba. A migránsok soraiban a „nagyvárosok vándorai" mellett azonban ott találjuk a kevésbé tárt karokkal várt, „kulturális" nyereséget nem termelõ s „privilégizáltnak" cseppet sem mondható bevándorlókat is. Azokat, akik – nemzetközileg alig konvertálható tudás és vagyon hiányában – kevésbé szabadon és kevésbé otthonosan mozognak a globalizált világban. A migránsok utóbbi csoportja pusztán a boldogulás reményében hagyja el szülõhelyét, és lesz – a nagyvárosokban tömegesen elõforduló terciális termelési ágazatokban – a szakmai hozzáértést nem igénylõ munkafolyamatok képzetlen végrehajtója. A Berlinre irányuló migráció szempontjából a nyilvános érdeklõdés középpontjában is egyrészt olyan bevándorlócsoportok állnak, amelyeket a nagyvárosi élet „egzotikus", attraktív gazdagítójaként tartanak számon, másrészt olyanok, akiket társadalmi, szociális és politikai problémákkal hoznak összefüggésbe.

Az erõsen polarizált nagyvárosi munkaerõpiac és a migránsok szociális helyzetbõl fakadó rétegzettsége megfeleltethetõ egymásnak.[4] A nagyvárosi migránsok szakmailag képzetlenebb, kevésbé iskolázott rétegeinek jelenléte és mindennapi élete nemcsak szociális kérdésként, hanem egyre nagyobb mértékben kulturális problémaként is artikulálódik a társadalmi nyilvánosság felé. A „kulturális különbségekre" tévesen és veszélyesen visszavezetett „különbözõség" diskurzusai[5] fõleg a migránsok származását, gondolkodását, vallását és kulturális viselkedését teszi meg a társadalmi marginalizáció legfontosabb okainak. Ezen problémák megoldására (s csak ritkábban megértésére), a migránsok és az õslakosok közötti kapcsolatok kanalizálására és moderálására számtalan társadalmi szervezet jött létre az utóbbi évtizedben. Az interkulturális kapcsolatok koordinálása és a migránsok interkulturális helyzetébõl feltételezett társadalmi különbségeinek felszámolása a berlini társadalom életében is központi helyen szerepel – jóllehet az „interkulturális" fogalma a befogadó társadalom képzeletében áll össze. E képek egy része a

[3] Wentz (szerk.) 2000; Bockhorn – Dimt – Hörander (ed.) 1999; Noller 1999; Niedermüller 1998; Knecht – Niedermüller 1998; Noller – Prigge – Ronneberger 1994.

[4] Hackenberg 2000; Hallsson 1996; Sassen 1996; Keil 1993, Sassen 1991; Hannerz 1990; Harvey 1989.

[5] Kaschuba 1995.

migránsok származási országának társadalmi normáit konstruálja meg, másik része a befogadó társadalom kulturális szabályait foglalja egybe, utóbbit mint absztrakt és követendõ normarendszert állítva a migránsok elé. Az interkulturális feladatok két végletes rendszere – a világ többi nagyvárosához és metropolisához hasonlóan – Berlinben is egyrészt a szociális felzárkóztatómunkára korlátozódik (például a török, a kínai bevándorlók esetében), másrészt a „kulturális értékeket" etnofolklór formájában ünnepelhetõ és körülrajongható eseményekre, valamint etnoétel, -ékszer vagy -ruha formájában felmutatható attraktivitásokra egyszerûsödik le (például afrikai, ázsiai, latin-amerikai, déleurópai bevándorlók esetében).

A Berlinben élõ magyarok elsõ generációjának tagjai önmagukat privát és alkalmakként nyilvános lokalitásaikban is „magyarként" identifikálják és artikulálják, azonban közel tízezer fõs számuk ellenére sem számítanak a német lakosság szemében feltûnõ, „idegen" vagy homogén migránscsoportnak. A magyar migránsokat Berlinben szociális problémákkal nem azonosítják, s csak ritkán kérik fel egyesületeiket a népszerû és attraktív etnikai folklórrendezvényeken való részvételre. Egy „nem feltûnõ", nagyvárosban élõ migránscsoport külsõ és saját észlelésének aszimmetriája egyik markáns jellemzõje a Berlinben élõ magyarok etnicitásának. Az etnikailag sokszínû nagyvárosban a magyarok nem észlelésének hátterében kevésbé azok viszonylag alacsony száma[6] áll. A magyarok társadalmi szerepe a megosztott Berlin életében volt dominánsabb, mérvadóbb és kirívóbb is. A rendszerváltás és a bevándorlóhullám erõsödése azonban jelentõsen megváltoztatta az itt élõ magyarok kívülrõl konstruált képét és önértelmezését az egyre nagyobb nemzetközi szerepet játszó, magát metropolisszá duzzasztó városban.

Az egykor szétválasztott, majd újraegyesített Berlin sajátos történelmi és politikai helyzete ezeket a változásokat igen láthatóvá teszi, s mindenekelõtt a szocialista társadalmi rendszer „összeomlásának" tükrében. Hogyan és milyen stratégiák segítségével reagáltak és reagálnak ezek az „észrevétlen" migránsok a társadalmi, politikai és gazdasági változásokra egy olyan nagyvárosban, mint Berlin? Hogy recipiálnak és konstruálnak jelentõs társadalmi és kulturális különbségeket? Hogyan „gazdálkodnak" különbözõ idõkben és rendszerekben etnikai identitásukkal? Miként befolyásolja a berlini magyarok észlelését a német nyilvánosságban etnikai identitásuk megjelenítése?

Mielõtt e kérdéseket megválaszolnám, az áttelepülések idõpontjai, motívumai, attitûdjei, céljai és körülményei vonatkozásában kijelölöm a Berlinben élõ magyarok elsõ generációjának releváns „csoportjait". A migránsok származási helye (Magyarország vagy egy azzal szomszédos ország) és a kitelepülés célvárosa (Kelet-, Nyugat- vagy az újraegyesült Berlin) is szerepet játszik az értelmezésben. A magyar migránsok közel hatvan százaléka az egykori Nyugat-Berlinben él, ahol elsõsorban a második világháborúban a hadiiparban

[6] Szegényes és igen különbözõ sajtóforrásokra támaszkodva a Berlinben élõ elsõ generációs magyarok száma – származási országuktól függetlenül – közel tízezer fõre tehetõ.

foglalkoztatottak egy része, illetve az 1956-os magyarországi események következtében kivándorlók telepedtek le. Kelet-Berlinben fõleg férfi vendégmunkások, illetve teljes egyetemi tanulmányaikra ösztöndíjasként az NDK-ban tanuló diplomások telepedtek le abban az esetben, ha ott-tartózkodásuk idején ismerték meg késõbbi házastársukat. A rendszerváltás után elsõsorban délvidéki háborús menekültek érkeztek az újraegyesült Berlinbe. Ezen magyar „migránscsoportok" mellett sporadikusan minden idõben és mindegyik Berlinbe érkeztek házassági okokból migráló magyarok.

A migrációk hátterében visszatérõ okokként szerepeltek a célországról vagy a célvárosról szóló elképzelések, álmok és hallomások. Ezeknek a képeknek a migrációban betöltött szerepe a tömegkommunikációs képek terjedésének intenzitásával párhuzamosan egyre nagyobb lesz. A jelenlegi társadalmakban létrejövõ kulturális formában szervezõdõ imaginációk fontosságára Arjun Appadurai[7] tette figyelmessé a társadalomtudományt. A tömegkommunikációs eszközök és a mindennapi személyes kommunikációs kapcsolatok, a „hallomások" olyan képek forrásai, melyek jelentõs társadalmi és kulturális szereppel bírnak mindennapi életünkben. Ezek által a képek által sajátos „betekintésünk", s késõbb talán még sajátos „viszonyunk" is kialakul a tõlünk távolabb létezõ, közvetlenül soha meg nem tapasztalt világokhoz. A társadalmi életben ez idáig tudományosan alábecsült imaginációk gyakran ösztönözhetik a saját társadalmi rend kritikáját, annak megváltoztatására ösztönözhetnek, s fontos mozgatórugóként szolgálhatnak a hely, a szülõföld vagy a lakóhely ideiglenes vagy végleges elhagyására. A Berlinben élõ magyar migránsok legtöbbször imaginációktól ösztönözve hagyták el szülõföldjüket, s a magyarok percepciója Berlinben is ilyen imaginációk prizmáján keresztül történik.

Az etnikai identitás stratégiáinak egyik lehetséges megkülönböztetése politikai és ideológiai érdekmezõk mentén jelölhetõ meg. Kelet-Berlin politikai és intézményes struktúrája a magyar egyetemisták és „szerzõdéses munkások" számára materiális és szimbolikus burkot biztosított, amely mind az anyaországban, mind a Német Demokratikus Köztársaságban átalakult társadalmi tõkévé is. Jóllehet az NDK önmagát migrációmentes társadalomként értelmezte, az itt élõ magyarok számára lehetõség nyílt arra, hogy politikai gyûlések (elsõsorban KISZ-gyûlések) leplébe burkolódzva etnikai „tradíciók ápolásával" foglalkozzanak. A migránsok Kelet-Németországban a társadalom többségének magyarokhoz való pozitív hozzáállásából jelentõsen profitáltak. A magyar férfiak NDK-szerte kedveltek voltak a hölgyek körében: elsõsorban „férfiasságukról", „lovagiasságukról" és „magyar életstílusukról" terjedtek hírek, melyeket a magyar férfiak szívesen önképük részévé tettek, s igen gyakran saját cselekvéseik által meg is erõsítettek. Ennek okai Magyarország külföldi imázsában is gyökereznek a hidegháború idején, amely a „legvidámabb barakk"-ként vagy „Kelet Párizsa"-ként festette le az országot.

[7] Appadurai 1998, 20–25.

Nyugat-Berlinben a magyar migránsok helyzete másképp alakult. Az ide érkezõk nagy része Magyarországot politikai és/vagy gazdasági okokból hagyta el. Egy nagy kivándorlóhullám az 1956-os események után érte el Nyugat-Berlint, ahol a magyarokat mint „menekülteket" nagy szimpátiával fogadták, s ahol a migránsok több magyar egyesületet is találtak, amelyek a hidegháború idején a nyugat-berlini (német) politikai vezetés számára is fontosak voltak. Magyarország szovjet megszállásában a közvélemény Nyugat-Berlin amerikai, angol és francia katonai megszállását látta visszatükrözõdni, s ezért a magyar menekültek befogadására megkülönböztetett figyelmet fordított. A 19. században alapított Berlini Magyar Kolónia Nyugat-Berlinben is fontos etnikai lokalitás volt, s egyszerre több feladatot is ellátott: egyrészt a migránsok számára az elsõ informálódási közeget jelentette, késõbb társadalmi kapcsolatok fenntartására szolgált, emellett – ünnepségek és mûsorok megrendezése folytán – etnikai színfoltot is jelentett Nyugat-Berlin mûvelõdéspolitikai térképén. Furcsa módon a nyugat-berlini magyar menekültek az anyaország politikai támogatását is élvezték. A szocialista Magyarország magyarországi mûvészek nyugat-berlini szerepléseinek finanszírozásával a magyar migránsokat körülrajongva és instrumentalizálva a magyar kultúrához akarta kötni, hogy ezáltal politikailag neutralizálja õket. A magyar etnicitás itt a politikai propaganda egyik színterévé válik – s ez az aspektus az etnológiai kutatásokban eddig egyáltalán nem került elõtérbe.

Megint másféle politikai és identitásképzõ szerepet játszott Nyugat-Berlinben az Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem is, melynek – elsõsorban humán értelmiségi – alapítói és tagjai elõadások, ülések és publikációk keretében alternatív társadalomképeket fogalmaztak meg az anyaországra vonatkozóan. A rendszerváltás óta a szabadegyetem elsõsorban a Magyarországgal szomszédos országok etnikai kisebbségi helyzetben élõ magyarjainak mûvelõdéspolitikai problémáival, illetve a magyarországi társadalmi változások következtében felmerülõ mûvelõdésügyi kérdésekkel foglalkozik.

Az Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem mellett a rendszerváltás, illetve az NDK-szocializmus összeomlása után újra kellett legitimálnia és strukturálnia magát a maradék összetett berlini magyar világnak is. A magyarok – ideológiai okokból a berlini fal mindkét oldalán ez idáig privilegizált helyzetben – önmagukat egy csapásra új helyzetben találták: az eddigi Kelet-Berlinben élõk számára a rendszerváltás például a tartózkodási helyzet módosítását, az élet- és munkakörülmények megváltozását – fõleg rosszabbodását – is jelentette. Ezzel egy idõben a Berlinben élõ magyarok elveszítették „egzotikus" státusukat is: Kelet-Berlinben már nem voltak többé a keresett „Gulaschkommunisták" vagy „gavallérok", s Nyugat-Berlinben sem tündököltek többé a kommunistarendszer-ellenes „koronatanúi" szerepükben. Az új kihívások láttára a berlini magyarok új társadalmi, gazdasági és kulturális biztonsági és túlélési stratégiákat alakítanak ki: például a kommunikációs és az információs csatornák értelmében szorosabb hálózatokat építenek az anyaországgal, gazdasági közvetítõ szerepet vállalnak Magyarország és Németország között, esetleg a posztmodern berlini metropolisban az etnicitás és a multi-

kulturalizmus látványos színrevitelének gyakorlatára alapozva a „Pußta, Paprika és Piroschka”-szerû „magyar identitást” jelenítik meg.

A berlini magyar „etnikum” tagjai közötti elhatárolódási stratégiákat szintén relevánsnak vélem. A korábbi kelet- és nyugat-berlini lokalitások jelenleg is azért versengenek, hogy ki a berlini magyarok „valódi” reprezentációs egyesülete. Nemcsak egymás háta mögött, hanem a *Berlini Híradó* címû „kelet-berlini” egyesületi lapban nyíltan hivatkoznak a kelet-berliniek eltérõ migrációs attitûdjeikre, foglalkozási csoportjaikra, iskolázottsági s mûveltségbeli fölényükre egy esetleges kelet–nyugati egyesületi fúzió elutasításának indokaként.

Megint más stratégiákat figyelhetünk meg azoknál a magyar migránsoknál, akik nem Magyarországról származnak, hanem egy Magyarországgal szomszédos országból. Õk már a kivándorlásuk elõtt is etnikai kérdésekkel, problémákkal szembesültek, és ezért a migrációban is másképp bánnak etnikai identitásukkal, mint az anyaországból származó magyarok. A nem anyaországi magyarok a multikulturalitást hivatalosan széles társadalmi gyakorlatban toleráló újraegyesült Berlinben tapasztalják meg elõször az etnicitás szabad kiélését, mely számukra fõleg a magyar nyelv használatát és magyar szépirodalmi mûvek olvasását jelenti. Ugyanakkor – épp az anyaországi magyarokkal való intenzívebb kapcsolatok következtében – sokaknál kialakul vagy elmélyül egy „fogyatékos” magyarságtudat, mely a nyelv „nem pontos”, „rossz” használatából, valamint a magyar társadalomról és magas kultúráról való „nem tudás” érzetébõl fakad. Így gyakran tapasztaltam azt, hogy a nem Magyarországról kivándorolt magyarok külön lokalitásokat alkotnak a magyar etnikai lokalitásokon belül vagy azok mellett.

Újabb elkülönülési stratégiákat alkalmaznak az eltérõ iskolázottságú és végzettségû magyarok: itt elsõsorban a különbözõ „kultúra”-felfogások versenye, a „magyar kultúra” „birtoklásáért” folytatott harc figyelhetõ meg. Hogyan kell magyar identitást „ápolni”? Az elsõsorban értelmiségiek által favorizált magyar „magas kultúra”, avagy – néptánccsoportok fellépésével és „magyar dalos-borozós estek” rendezésén keresztül – a populáris-népies stílus jelentse-e a *magyar kultúra* reprezentációját? E kérdésekkel foglalható össze az az érdek- és érdeklõdésellentét, melyek mentén a különbözõ iskolázottságúak szimbolikus harca artikulálódik.

A klisék és a sztereotípiák mindennapi életben megjelenõ használata, feldolgozása szintén figyelmet érdemel. Pontosan megnevezhetõk azok a társadalmi rétegek, amelyek számára a magyarokról jelen levõ klisék társadalmi szerepük egyes szeleteinek rögzítésére szolgálnak. Így például a nyugat-berlini Magyar Kolónia körül csoportosuló migránsokból és azok német családtagjaiból álló néptánccsoport *Piroschká*ra keresztelte el magát. A „Piroschka” olyan klisé, melyet egy 1955-ben Münchenben forgatott romantikus játékfilm tett a magyar lány szinonimájává. A film, *Ich denke oft an Piroschka* német nyelvterületen a mai napig dominál a Magyarországról és a magyarokról alkotott sztereotípiák fenntartásában – ugyanakkor Magyarországon kevésbé ismert. A „Piroschka” tánccsoport elnevezésébõl arra következtethetünk, hogy a név-

adók a nyugat-berlini „német” társadalom felé való megfelelésre számítottak, illetve a befogadó társadalom figyelmére és elvárásaira építettek akkor, amikor a tánccsoport magát nyilvános szerepléseivel etnikailag artikulálta.

Emellett léteznek olyan individuális élethelyzetek, melyekben a többségi társadalom által Magyarországról és a magyarokról konstruált képek szimbolikus tõkébõl konkrét tõkévé konvertálhatók. Így például a hazáját „gyûlölõ”, gazdasági és politikai okokból elhagyó migráns Nyugat-Berlinben egy magyaros *party service*-t nyit akkor, amikor munkanélkülivé válik. Tereptapasztalataim tükrében úgy látom, hogy általában biográfiai krízishelyzetek (munkanélküliség, válás, haláleset stb.) következtében válhat az etnicitás, a származás, a többnyelvûség, az etnikai klisé olyan értékké, mely a befogadó társadalomban biztosított keretek között, a többségi társadalom által felügyelt szabályok szerint vagy a transznacionalitás lehetõségeinek tükrében az individuum számára új egzisztenciális perspektívákat kínál fel. A *global city*k sorába törekvõ Berlin önmagát tehát nemcsak a tõke és az információ irányában mutatja nyitottnak, hanem – mindezen konkrét tõkét kovácsoló invesztíciók elõfeltételeként – az egyes migrációs irányzatok, vándorló embertömegek felé is. Gisela Welz[8] német antropológus a posztmodern nagyvárosokat olyan élõ színpadként jellemzi, ahol a különbözõ etnikumok önmagukat gyakran etnikai mû-rítusokon, a migrációban a befogadó társadalom elvárásainak és ízlésének megfelelõen celebrált elõadásokon keresztül jelenítik meg. Ezekben a megjelenítésekben fõleg a befogadó társadalom idegenekrõl alkotott egzotizált és archaizált sztereotípiái tükrözõdnek vissza. Azok a migránsok, akik a posztfordista termelési ágak egyes munkaerõszektoraiból kiszorulnak, a késõ modern nagyvárosokban ilyen etnikai inszcenálásokon keresztül megélhetéshez juthatnak.

Vizsgálatom a Berlinben élõ magyar migránsok elsõ generációjára irányult, ugyanakkor a magyar identitás „öröklése”, generációs „továbbadása” is érdekelt. Az etnicitás általában új értelmezést nyer akkor, ha a migránsoknak gyerekük születik. Ilyenkor szelektív módon egy új etnicitást építenek fel a szülõk. Ismeretek bizonyos halmazát gyûjtik össze, melyet aztán lassan átadnak utódaiknak. Ezek az ismeretek gyakran a Magyarországgal kapcsolatba hozható sztereotípiákhoz nyúlnak vissza, illetve a magyar magas kultúrához, történelmi ismeretekhez és folklórhoz kapcsolódnak. Nem sikerült pontos képet kialakítanom arra vonatkozóan, hogy milyen társadalmi csoportok és rétegek milyen ismerettípusok generációs „átadását” preferálják. Számtalan biográfiai tényezõ befolyásolja és indokolja a gyereknevelés etnikai aspektusait.

A berlini magyarkép mediális megjelenítése szintén (ki)választási munka eredménye. A magyarok bemutatása egyrészt arra a néhány prominens, „elit” személyiségre korlátozódik, aki mûvészként, „értelmiségiként” egy „európai nagyvárosi kultúra” tipikus reprezentánsának és a német–magyar kulturális cserekapcsolatokban protagonistának számít. Másrészt a megjelenítésekben dominálnak a Németországban közismert magyar klisék: a „Piroschka”, a „Paprika”, a „Puszta”, „Budapest” és a „Balaton”. Ezek összességükben olyan

[8] Welz 1996.

koncepciók, melyek egy egzotikus, archaikus és muzeális magyarképet evokálnak, de ugyanakkor a mediális megjelenítések kapcsán a berlini magyarokkal kerülnek összefüggésbe. A tömegkommunikációs eszközök harmadik markáns megjelenítési módszere a Berlinben élõ magyarokkal összefüggésben a bizonyos történelmi és politikai szituációkra történõ referálás. Ezek a szituációk a német nyilvánosságban közismertek, és az érdeklõdés középpontjában állnak (például az 1956-os magyar forradalom vagy Magyarország szerepe a politikai változások idején – a vasfüggöny megnyitása a keletnémet menekültek számára). A német médiában gyakran megjelenõ magyarképek a jelenlegi hivatalos, „politikailag korrekt" multikulturalizmus-diskurzusok didaktikai-etnikai törekvéseit erõsítik meg. Ezekkel a képekkel azt a koncepciót lehet hangsúlyozni, hogy a külföldi állampolgárok származási kultúrájának „megtartása" fontos eszköze Németország és a német fõváros „kulturális" gyarapodásának.

A berlini magyarok elsõ látásra feltûnést nem keltõ etnikai csoportja az etnológiai kutatás számára mintaesetnek bizonyult. A vizsgálat és az értelmezés során világosan kirajzolódtak az etnicitás és az etnikai identitás reprezentációinak változatos stratégiái egy olyan kontextusban, melyet egy modern, majd késõ modern nagyváros lehetõvé tesz, és folyamatosan „felügyel".

Bibliográfia

Appadurai, Arjun 1998. Globale ethnische Räume. Bemerkungen und Fragen zur Entwicklung einer transnationalen Anthropologie. In Beck, Ulrich (Hrsg.): *Perspektiven der Weltgesellschaft*. Frankfurt am Main, 11–40.

Bockhorn, Olaf – Dimt, Gunter – Hörander, Edith (Hrsg.) 1999. *Urbane Welten. Referate der Österreichischen Volkskundetagung 1998 in Linz*. Wien.

Hackenberg, Robert A. 2000. Advancing Applied Anthropology. Toward Anthropology Without Boredrs. Working in the Brave New Postnational Word. In *Human Organization,* 59, 4: 465–470.

Hallsson, Fridrik 1996. Lebensweltliche Ordnung in der Metropole. Ethnische Konfliktpotentiale, Demarkationslinien und Typisierung von Ausländern im Frankfurter Gallusviertel. In Heitmeyer, Wilhelm – Dollase, Rainer – Vossen, Johannes (Hrsg.): *Die bedrängte Toleranz. Ethnisch-kulturelle Konflikte, religiöse Differenzen und die Gefahren politischer Gewalt*. Frankfurt am Main, 271–312.

Hannerz, Ulf 1990. Cosmopolitans and Locals in World Culture. In Featherstone, Mike (ed.) *Global Culture. Nationalism, Globalization, and Modernity*. London, 237–251.

Harvey, David 1989. *The Urban Experience*. Baltimore.

Kaschuba, Wolfgang 1995. Kulturalismus. Vom Verschwinden des Sozialen im gesellschaftlichen Diskurs. *Zeitschrift für Volkskunde,* 91, 27–46.

Keil, Roger 1993. *Welt-Stadt–Stadt der Welt. Internationalisierung und lokale Politik in Los Angeles*. Münster.

Knecht, Michi – Niedermüller, Peter 1998. Stadtethnologie und die Transformation des Städtischen. Einige Einleitung. *Berliner Blätter,* 17: 3–13.

Niedermüller, Peter 1998. Stadt, Kultur(en), Macht. Zu einigen Aspekten „spätmoderner" Stadtethnologie. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde,* 101: 279– 301.

Noller, Peter 1999. *Globalisierung, Stadträume und Lebensstile. Kulturelle und lokale Repräsentationen des globalen Raums*. Opladen.
Noller, Peter – Prigge, Walter – Ronneberger, Klaus (Hrsg.) 1994. *Zur Theorie der Globalisierung*. Frankfurt am Main.
Sassen, Saskia 1991. *The Global City*. New York–London–Tokio.
Sassen, Saskia 1996. *Metropolen des Weltmarkts. Die neue Rolle der Global Cities*. Frankfurt am Main.
Welz, Gisela 1996. *Inszenierungen kultureller Vielfalt – Frankfurt am Main und New York City*. Berlin.
Wentz, Martin (Hrsg.) 2000. *Die kompakte Stadt. (Die Zukunft des Städtischen. Frankfurter Beiträge 1.)* Frankfurt am Main.

BARÁTI KAPCSOLATOK HÁLÓZATÁBAN. MAGYAR ZSIDÓ BEVÁNDORLÓK ELSÕ ÉS MÁSODIK GENERÁCIÓJA BUENOS AIRESBEN: INTEGRÁCIÓS STRATÉGIÁK ÉS IDENTIFIKÁCIÓ

Kovács Nóra

BEVEZETÉS

Ebben a dolgozatban arra teszek kísérletet, hogy legalább egy kis részterületen pótoljam a Kárpát-medencén kívül élõ magyar zsidó migránsokról és migránsközösségekrõl való ismeretek körül tátongó hiányt.[1] Egyes vélemények szerint ez a kérdés, a „Nyugaton" élõ magyar zsidó közösségek kutatásának kérdése, irreleváns, hiszen e személyek és csoportok azonosságtudatában a befogadó országuk zsidó közösségéhez való kapcsolódás válik elsõdleges identifikációs elemmé. Különösen Izrael állam létrehozása óta jelent meg a különféle földrajzi és kulturális térségekbõl származó zsidók közti kulturális különbségeket elmosó törekvés. Ennek ellenére, vagy éppen ezzel együtt, a bevándorlóországokban, például az USA-ban és Izraelben a zsidó közösségek kulturális életében tovább erõsödnek e különbségek.[2] A nagy létszámú és eredetét tekintve igen heterogén argentínai zsidó közösségen belül például teljesen mást jelent német zsidónak lenni, mint lengyel vagy orosz származású zsidónak. Az argentínai bevándorlóközösségek kutatásában az alkalmazott módszertan és az elemzett anyag gazdagsága szempontjából is úttörõ jelentõségû volt a zsidó közösségek, egyes speciális zsidó bevándorlóhullámok vizsgálata. Egy gerontológus-pszichológus terapeuta a Buenos Aires Belgrano városrészében élõ, elsõ generációs német zsidók csoportját kutatta.[3] Egy antropológus-történész kutatópáros az Olaszországból 1938 és 1948 között érkezett zsidó bevándorlók élettörténeteit és argentínai beilleszkedésüket tárta fel.[4] A kibocsátó ország erõs identifikációs eleme és értékkategóriája az argentínai zsidó közösségeknek.[5] Buenos Aires-i tereptapasztalataim azt mutatták, hogy ez bizonyos mértékig a magyar zsidó közösségre is érvényes.

A Buenos Airesben megismert, többségükben másodgenerációs magyar zsidó bevándorlókkal kapcsolatos megfigyelések és tapasztalatok szervesen kapcsolódó alfejezeteként illeszkednek doktori disszertációmnak az argentí-

[1] Az Argentína felé irányuló magyar zsidó migráció nagyságrendjével kapcsolatos kérdésekrõl lásd a második fejezetet.
[2] Papp 2002.
[3] Schwarcz 1991.
[4] Smolensky–Jarach 1999.
[5] Vö. Avni 1991.

nai magyar közösségi életére irányuló témájába. Hangsúlyozni szeretném ugyanakkor, hogy a Buenos Aires-i kulturális antropológiai terepmunkának elsõdlegesen nem azzal a szándékkal vágtam neki, hogy az ott élõ magyar zsidó bevándorlók egyes generációit kutassam. Eredeti tervem szerint a Buenos Airesben még mûködõ magyar bevándorlóintézményekre és az ezen intézmények életében kisebb-nagyobb rendszerességgel részt vevõ személyekre kívántam összpontosítani a figyelmet. Kiinduló kérdésem az volt, hogy miért és hogyan maradnak meg, maradnak fenn generációkon keresztül a bevándorlóintézmények, és milyen módon válnak az etnikai identitás fontos kötõelemévé. Amint azt alább látni fogjuk, a Buenos Airesben élõ magyar zsidó bevándorlók éppen az intézmények hiányából fakadó különbségek megjelenése miatt kínálnak jó lehetõséget az eltérõ hátterû argentínai magyar bevándorlócsoportokkal való összehasonlításra.

Az észak-amerikai kontinens és Nyugat-Európa országaival ellentétben az Argentína felé irányuló magyar bevándorlás az 1960-as évekre gyakorlatilag leállt, sõt visszájára fordult, és a hatvanas években – fõleg Észak-Amerika felé irányuló – elvándorlás, továbbvándorlás volt tapasztalható.[6] Az ezt megelõzõ idõszakban az argentínai magyar bevándorlás jellege hasonló volt az észak-amerikaihoz: a magyar migránsok a 20. század elejétõl több hullámban érkeztek, és nagyon sokféle, egymástól kulturális, gazdasági, ideológiai hátterüket tekintve nagymértékben különbözõ csoportokat hoztak létre.

Térjünk azonban vissza a Buenos Aires-i terepmunka kezdeti szakaszához, és ahhoz, hogyan kerültem kapcsolatba e fejezetben idézett interjúalanyaimmal. Amikor a látogató a Buenos Aires-i magyar nagykövetségen az argentínai magyar élet, a mûködõ magyar egyesületek felõl tudakozódott 1998-ban, kapott egy példányt a *Dél-amerikai Magyar Hírlap*ból, az egyetlen magyar nyelvû, havi rendszerességgel megjelenõ nyomtatott sajtótermékbõl, és némi biztatást, hogy keresse fel a Hungária Egyesületet, amelynek éttermében bárki vacsorázhat. Ezen a szálon indultam el, és kezdtem meg a kutatást. A Hungária Egyesület vonzáskörén belül a doktori disszertációban[7] bemutatott, baráti és rokoni szálak sûrû hálózatával átszõtt, aktív tagságát tekintve viszont viszonylag kis létszámú kör, zárt közösség intézményes életébe nyertem betekintést.[8] E kör aktív tagsága második és harmadik generációs bevándorló, akik többségének erõteljesen antikommunista, illetve a két háború közti Magyarország hivatalos értékeivel azonosuló szülei, nagyszülei közvetlenül a második világ-

[6] Az egyes magyar bevándorlóhullámok nagyságrendje, kompozíciója és az ezekkel kapcsolatos narratívák a második és a negyedik fejezetben szerepelnek.

[7] Kovács Nóra: *„Szállítható örökség." A magyar kulturális örökség elemei a közösségi és egyéni identitásteremtés folyamatában a Buenos Aires-i magyarok között (1999–2001)*. PhD-disszertáció. Benyújtva: ELTE, BTK, Európai Ethnológia Doktori Iskola, 2003. november.

[8] E csoport magja – a közösségi eseményeken rendszeresen részt vevõk alapján – legfeljebb két-háromszáz fõbõl áll. E számról hosszan lehetne vitatkozni, mert nem feltétlenül mindenki számára egyértelmû, ki tekinthetõ idetartozónak, ide kell-e számítanunk az argentin rokonokat stb.

háború után hagyták el Magyarországot. Más bevándorlócsoportok képviselõi, a két háború közt érkezett ún. „régi magyarok”, a magyar zsidók és a vidéki magyar kolóniák leszármazottai csak elvétve jelentek meg a Hungária Egyesület rendezvényein.

A *Dél-amerikai Magyar Hírlap,* a fentebb említett magyar havilap utolsó oldalán feltüntetett argentínai magyar intézmények jegyzékében magyar zsidó klub, egyesület, templom nem szerepelt. Argentin ismerõseimtõl korábban megtudtam azonban, hogy létezett, sõt a mai napig létezik egy AMZSE (azaz Argentínai Magyar-ajkú Zsidók Egyesülete) elnevezésû szervezet, tagságának soraiban azonban az utóbbi évtizedekben – nevével ellentétben – nincsenek magyar származásúak. Annak érdekében, hogy más magyar bevándorlócsoportok képviselõit is elérhessem, argentin barátaimat kértem meg, amennyiben ismeretségi körükben magyarokról tudnak, segítsenek velük kapcsolatba lépni. Kaptam néhány telefonszámot, és az így fellelt személyek viszonyai mentén az argentínai magyar zsidó bevándorlók kapcsolathálózatának egy, a Hungária Egyesületbõl ismert körrel még véletlenül sem érintkezõ, új univerzuma nyílt meg elõttem.

A továbbiakban az e körben megismert személyekkel folytatott beszélgetések alapján három témát érintek részletesebben. Elõször néhány szempont segítségével röviden jellemzem tizenhat beszélgetõpartneremet és az anyaggyûjtés körülményeit. Azt követõen az argentínai magyar zsidóság intézményeinek helyzetét mutatom be, múltbeli és jelenlegi állapotát vetem össze. Végül áttekintek néhány olyan sajátosságot, amelyek a Buenos Airesbe a történelmi Magyarország területérõl a két világháború között, illetve a második világháború után vándorolt zsidó származású személyek második generációját, etnikai kötõdéseiket a gyûjtött anyag alapján jellemzik.

AZ INTERJÚALANYOK

Már elöljáróban hangsúlyozni szeretném – ha az eddig elmondottakból nem lenne egyértelmû –, hogy itt nem egy reprezentatív mintavételen alapuló vizsgálat eredményeit mutatom be.[9] Az interjúkat kisebb-nagyobb rendszerességgel egy kb. hároméves idõszak alatt készítettem, 1999 és 2001 között.

Beszélgetõpartnereim 16-an voltak, nemek szerinti megoszlásukat tekintve megközelítõleg kétharmaduk nõ, egyharmaduk férfi.

1. táblázat
Az interjúalanyok nemek szerint

Nõ	10 személy
Férfi	6 személy

[9] Ez egy következõ kutatás feladata lehetne.

A 16-ból öten tartoztak a bevándorlók elsõ generációjához, tizenegyen a második generációjához.

2. táblázat
Az interjúalanyok bevándorlógeneráció szerint

1. generáció	5 fõ
2. generáció	11 fõ

A 16 fõbõl hat személy családja, illetve saját maga érkezett Argentínába a két világháború között, nyolcan jöttek a második világháború után, ketten pedig az 1950-es években.

3. táblázat
Az interjúalanyok az Argentínába érkezés idõszaka szerint

Két háború között	6 fõ
A második világháború után	8 fõ
1950-es években	2 fõ

Ami beszélgetõpartnereim életkorát illeti, a legfiatalabb közülük 53, a legidõsebb 82 éves, átlagéletkoruk 63 év volt. Az életkort azért tartom fontosnak külön megemlíteni, mert terepmunkám egyik fontos tanulsága volt, hogy egy adott személy élete egyes szakaszaiban eltérõ módon viszonyul etnikus gyökereihez, eltérõ jelentõséget tulajdonít annak.[10]

Beszélgetõtársaim közel kétharmadával találkozásainkkor váltogattuk a magyart és a spanyolt, négyükkel csak spanyolul, két személlyel pedig mindig következetesen magyarul beszélgettünk, és általában adatközlõim döntése szabta meg, hogy mikor váltottunk egyik nyelvrõl a másikra.[11]

4. táblázat
Az anyaggyûjtés nyelve interjúalanyonként

Magyar és spanyol	Spanyol	Magyar
10 személy	4 személy	2 személy

Átlagosan két és fél alkalommal találkoztam mindannyiukkal, voltak, akikkel csak egyszer, voltak, akikkel háromszor, négyszer, sõt ennél több alkalommal is. A helyszínek is elég változatosak voltak, eleinte többnyire kávézókban, illetve a Buenos Aires-i Shoá Múzeumban találkoztunk, később pedig vagy én mentem látogatóba hozzájuk, vagy õk jöttek el hozzám. Többségük kezdettõl fogva érintettnek tûnt kutatásom témájában, és szívesen töltött idõt azzal, hogy magyar

[10] Ezzel és a generativitással kapcsolatban lásd még az ötödik fejezet bevezetését.
[11] Vö. Kovács–Melegh 2000.

vonatkozású múltjáról és jelenérõl, az ennek tulajdonított jelentõségrõl, többes kötõdéseirõl beszélgessünk. Több esetben maguk kerestek meg azzal, hogy folytassuk a beszélgetést, amely többnyire erõs érzelmi reakciókat váltott ki beszélgetõpartnereimbõl, és amelynek – úgy tûnt – egyfajta terápiás funkciója is volt.

Jellegzetesen ismétlõdött az a mód, ahogyan e csoport tagjait lazán egybefûzõ baráti kapcsolatháló újabb darabkái kirajzolódtak elõttem. Legelsõ alkalommal felhívtam az argentin ismerõsömtõl kapott „magyar telefonszámot", egy második generációs, 1945 után kisgyerekként érkezett hatvan év körüli hölgyet, akivel találkozót beszéltünk meg. Mielõtt elbúcsúztunk, megkérdeztem, tudna-e ajánlani még valakit, akit meg lehetne interjúvolni. Gondolkodott egy pillanatig, aztán emlékezetbõl felsorolt nyolc nevet és nyolc telefonszámot argentínai magyar ismeretségi körébõl.

E csoport tagjai beszélgetéseink során rendszeresen a magyar zsidó származású személyekre utaltak magyarként. A továbbiakban ebben a fejezetben a *magyar* magyar zsidót jelent nemcsak az idézetekben, hanem az elemzés és a deskripció során is. Az interjúk kezdetén mindkettõnk által ismert, de kimondatlan tényként kezeltük interjúalanyaim zsidó származását. Terepmunkajegyzeteimet áttekintve több részletbõl, mozzanatból következtethettem arra, hogy e csoport újabb tagjával készíthetek interjút. Az alább felsoroltak közül egyes esetekben egyszerre több is szerepet játszott. 1. Zsidó témával foglalkozó argentin kutatókon keresztül kerültem vele kapcsolatba. 2. Beszélgetõpartnerem már kezdeti telefonbeszélgetésünkkor nyomatékosan hangsúlyozta, maga és családja soha nem járt az olivosi magyar klubban. 3. Adatközlõm családneve is több esetben bizonyult irányadónak e tekintetben.[12] 4. Ha az argentínai magyar intézményekre terelõdött a beszélgetés, a nagyszámú magyar zsidót is tömörítõ Törekvést, esetleg a „régi magyarok" leszármazottai esetében az Avellaneda-i Magyar Egyesületet, illetve az Argentínai Magyarajkú Zsidó Egyesület nevét említették. 5. A rokonság számbavételénél kiderült, hogy a „családot legyilkolták a háború alatt". 6. Ritkábban elsõ beszélgetésünk vége felé, gyakrabban második vagy harmadik találkozásunkkor elhangzott szövegszerû utalás a család zsidó származására.

E csoportnál az anyaggyûjtés módja tehát eltért a Hungária Egyesület vonzáskörében alkalmazott módszertõl: itt nem nyílt tere az intézményen belüli közösségi élet részt vevõ megfigyelésének, nagyobb jelentõségre tett szert viszont az interjúzás, és ilyen módon szövegek, migráns narratívák[13] generálása. Mindemellett megfigyeléseimet ebben az idõszakban is folyamatosan terepmunkanaplóba vezettem. A gyûjtött anyag áttekintésekor feltûnt, hogy e csoportban elõfordulnak bizonyos ismétlõdõ jegyek, amelyek eltérnek a Hungária Egyesületen belül megfigyeltektõl. E jegyek számbavétele elõtt bevezetésként röviden áttekintem az argentínai magyar zsidó közösségi élet egykor létezett intézményes hátterét.

[12] A családnevekkel kapcsolatban lásd még *A magyar zsidó bevándorlók csoportjának speciális jellemvonásai* címû részt ebben a fejezetben.

[13] Vö. Kovács–Melegh 2000.

AZ ARGENTÍNAI MAGYAR ZSIDÓ INTÉZMÉNYEK

A klubrendszer Argentínában

Az argentínai magyar intézmények, és ezeken belül különösen a klubok, illetve egyesületek jelenségét és jelentõségét nem érthetjük meg az Argentínában a közelmúltig virágzó és százezreket tömörítõ klubok rendszerének érintése nélkül.[14] E társadalmi intézményrendszer kialakulása az angolok argentínai jelenlétéhez kapcsolódik. Õk hozták létre Argentínában a vasúthálózatot, valamint a marhahúst feldolgozó és exportra elõkészítõ üzemek láncolatát. A vasútépítés alatt az Egyesült Királyságból különféle társadalmi csoportok tagjai érkeztek, és telepedtek meg Argentínában a hosszabb távú munkalehetõség reményében. Lakóhelyük közelében saját egyesületeket, klubokat létesítettek. Buenos Aires Hurlingham nevû kertvárosában például két ilyen klub is létrejött, az egyiket a vasútépítési munkálatok felsõ vezetését ellátó angolok, a másikat az ugyanott középkáderként részt vevõ írek alapították. A klubrendszer a 20. század közepére a legfelsõtõl a legalsó rétegig átjárta az argentin társadalmat, olyannyira, hogy a legszegényebb negyedekben is alakultak helyi klubok, egyesületek.

A klubok a társadalom rendkívül széles rétegeit tömörítették és részesítették különféle juttatásokban. Voltak közöttük államiak és magánkezdeményezésbõl létrejöttek, akadtak sportklubok, valamint a hétvégi szabadidõ, illetve a nyári vakáció eltöltését biztosítók. Egy adatközlõm a Sociedad Hebráica Argentina nevû klubról az alábbiakat mesélte:

> „Az *Hebráica* egy klub, egy nagyon nagy zsidó klub volt, amikor Argentínában voltak nagy klubok. Volt egy nagyon fontos klubélet, amikor a világnak a legnagyobb klubjai itt voltak Argentínában. És most privatizáltak mindent, privatizálták a tornát, privatizáltak mindent Argentínában, és ezek a nagy klubok tönkrementek. A nagyok voltak *associacion civil sin fines de lucro*.[15] A nagy klubok, a *Hebraicába* volt, amikor volt negyvenezer tag. Ilyen óriási nagy klub. És volt neki *revista,*[16] és volt nekik ilyen, hogy hívják, *programa de radio,*[17] õk hozták Einsteint Argentínába 1924-ben. Volt itt nagyon-nagyon fontos klubélet. Voltak óriás klubok, mint *River,*[18] még most is van, de az emberek nem mennek ilyen klubokba. Most van az a *country club,*[19] az ilyen dolgokba mennek. A nagy városi klubok tönkrementek."

[14] Gorelik 2001. Idézi Archetti 2003.
[15] Egyesület.
[16] Folyóirat, rendszeres idõszaki kiadvány.
[17] Rádiómûsor.
[18] Club Atletico River Plate. Alapítva 1904-ben La Boca városrészben. Labdarúgócsapata nyerte Argentína legtöbb hazai bajnokságát.
[19] *Country club* vagy *country:* eredetileg klubformában létrehozott, fallal körülvett, zöldövezeti lakónegyed, saját õrzõ-védõ szolgálattal, esetleg közös társas terekkel, úszómedencével. Az elsõ – többnyire golfpályákat is magukban foglaló – *country*kat az

A bevándorlók klubjai, egyesületei e klubok rendszerébe illeszkedtek, és az etnikus alapon szervezõdõ társas élet színterének, valamint az újabb generációk etnikus szocializációjának biztosítása mellett sok esetben azokhoz hasonló feladatokat is elláttak. Az AMZSE központi épülete a Buenos Aires belvárosában elhelyezkedõ Colombres utcában állt. A mai napig létezõ épület adott otthont a közösség rendszeres találkozóinak, a kártyapartiknak, a mûkedvelõ színielõadásoknak.[20] A nagyobb ünnepeket, illetve a *bar micvo* ünnepélyes eseményeit a klubház ideiglenesen imateremmé alakított dísztermében ülték meg. A hatvanas évek közepétõl a La Plata óriás tölcsértorkolatába ömlõ Paraná folyó deltájában a Buenos Aires-i klubok példáját követve egy nagyobb folyóparti területen magánstrandot hoztak létre tagságuk számára, amely a közösségi élet központi színterévé vált. Az AMZSE, az egyetlen ma mûködõ, nevében e csoporthoz kapcsolódó egyesület tagsága ma lengyel és orosz zsidó bevándorlók leszármazottaiból tevõdik össze. Argentínai magyar zsidó intézmények már nem léteznek tehát. De mi történt az AMZSE-val és a magyar zsidó bevándorlók más egyesületeivel? Hiszen Kurucz László *A magyarok Argentínában* címû, a kezdetektõl 1950-ig terjedõ idõszakot bemutató kötetében a 20. század elsõ felére vonatkozóan több körrõl, templomtársaságról, klubról, és természetesen köztük a több magyar egyesület fúziójából 1939-ben létrejött AMZSE-ról is említést tesz.

A második világháború után és fõleg a zsidó állam megalakulását követõen váltás következett be az intézményekhez kötõdõ argentínai magyar zsidó ifjúságnevelésben, és egyfajta mentális eltávolodás is megfigyelhetõ volt Magyarországtól. Mindemellett az 1960-as évek közepéig a magyar zsidó bevándorlók több generációját tömörítette magába az AMZSE. Egy interjúalanyom – az AMZSE egyik volt elnökének felesége – szerint azonban a hatvanas években az egyesületen belül feloldhatatlan konfliktus alakult ki az ún. „öregek", azaz a második világháború elõtt kivándoroltak, illetve a háború után érkezett magyar zsidók egyes képviselõi között. Elmondása szerint e konfliktus okai a két bevándorlóhullám gazdasági sikerességének eltéréseibõl fakadtak, és e strukturális okok, illetve személyi ellentétek végül nem szakadáshoz, kettéosztódáshoz, hanem a klub tagságának széthullásához vezettek.

Egy másik magyar szervezet, *A magyarok Argentínában* címû kötetben ugyancsak többször említett és az interjúk során is felbukkanó Törekvés Egyesület elsõdleges jellemzõje volt, hogy erõteljesen baloldali beállítottságú tagságot tömörített, és csak második a fontossági sorban, hogy tagjainak többsége – Kurucz információi szerint – magyar zsidókból állott.[21] A Törekvést az argentin hatóságok a hatvanas években ideológiai okok miatt bezáratták.

1960-as években hozta létre a Buenos Aires-i arisztokrácia. A kilencvenes évekig csupán néhány létezett belõlük, a hétvége eltöltésének helyszínéül szolgáltak. A kilencvenes évektõl számuk ugrásszerûen megnõtt, és a középosztály egyre szélesebb rétegeinek állandó lakóhelyévé váltak.

[20] Az AMZSE létét kiadványok, periodikák, egyesületi értesítõk dokumentálják. *Új-Kelet* 1936, *Hatikva* 1944 (szerk. Glück Andor).

[21] Kurucz 1999, 255.

Két interjúban is utalás hangzott el arra, hogy a negyvenes években egy Buenos Aires-i argentin felsõ középosztálybeli társasági klub, a Club Social e Industrial de Palermo rendelkezett egy elszigetelt belsõ tagozattal, amely közel negyven magyar zsidó családot fogott egybe. Az említett klub egyébként nem zsidó egyesület volt. Mûködésének egy beszélgetõpartnerem visszaemlékezése szerint az vetett véget, hogy Perón elnök döntése nyomán az egyesület értékes, a belvároshoz közeli ingatlanjait az állam kisajátította.

Az argentínai magyar zsidó egyesületek, klubok megszûntek, és helyüket, illetve annak csupán egy részét a személyes kapcsolathálók, az intézményen kívüli szociabilitás vette át. A Buenos Aires-i Shoá Múzeum bizonyos értelemben mégis betölt bizonyos egyesületi funkciókat. A háború után Argentínába érkezett fõleg elsõ generációs magyar zsidók egy kisebb csoportjának rendszeres találkozóhelye.

A BUENOS AIRES-I MAGYAR ZSIDÓ BEVÁNDORLÓK CSOPORTJÁNAK SPECIÁLIS JELLEMVONÁSAI

Mit jelent beszélgetõtársaim számára magyar zsidónak lenni Argentínában?[22] Vajon magukat egy speciális bevándorlócsoport, az argentínai magyar zsidók csoportjához tartozónak tekintik-e? Bár szétszórtan élnek, és nem rendelkeznek közösségi intézményekkel, az elsõ és kisebb mértékben a második generáció körében is megfigyelhetõ egy intézményes kereteken kívül, informális baráti csatornákon keresztül mûködõ magyar szociabilitás. Az Európa legkülönfélébb országaiból számos hullámban érkezett argentínai zsidóságon belül létezõ megkülönböztetések is segítik a magyar származás identifikációs elemét. Egyfelõl a magyar zsidó származás helyi értéke az argentínai zsidó társadalomban nagymértékben eltér mind a németországi, mind a lengyelországi vagy oroszországi származásétól. A német (zsidó és nem zsidó származású) bevándorlók népes és társadalmi beilleszkedésük, pozíciószerzésük szempontjából az egyik legsikeresebb bevándorlócsoportot alkotják Argentínában. Mind a mai napig nagyszámú, jól mûködõ és sikeres bevándorló tagjaik, valamint németországi kapcsolataik révén komoly erõforrásokat maguk mögött tudó klubokkal, kiterjedt és az argentínai elit oktatás egyik alappillérét jelentõ iskolahálózattal rendelkeznek. A kelet-európai zsidóságnál átlagosan jóval kevésbé vallásos, a német társadalomba kivándorlásuk elõtt már integrálódott és a német kultúra értékeivel az új, argentínai környezetben fokozott mértékben azonosságot vállaló németországi zsidó bevándorlókról beszélgetõtársaim közül többen is azt tartották, hogy az európai zsidó bevándorlócsoportok közül „õk vitték a legtöbbre” Argentínában. Ugyanekkor többnyire ugyanazzal a lélegzetvétellel a német zsidók-

[22] Újra hangsúlyozni szeretném, hogy az alábbiakban csupán a bemutatott interjúalanyokkal folytatott beszélgetések tapasztalataira, valamint az Argentínában élõ zsidóságra vonatkozó szakirodalomra támaszkodtam.

tól való különbözõségüknek, különállásuknak is hangot adtak. Alábbi beszélgetõpartnerem évtizedek óta egy második generációs német zsidó férfival él, elmondása szerint sikeres házasságban.

„***Kérdés**: És a német zsidók jól kijöttek a magyar zsidókkal?*

Nem, nem soha. Mert olyan, mint a víz és az ecet. Vagy hogy mondják? Az olaj. Mert a német zsidók nagyon *estructurados.* Nagyon kemények, nagyon jegek. Adok egypár példát. Nagyon pontos emberek. Nagyon precíz, tiszták. És hideg emberek. És a magyarok, nem vagyunk hideg emberek. Mondjuk, nem tudom másként megmondani neked. Ez ilyen. A férjem sok év után egy kicsit már nem ilyen. Mert a szülei ugyanilyenek voltak. És mindig mondták nekem, hogy igen, mert én cigány vagyok. Mert ez a *folklore* tudod, ezt biztos hallottad már, aki magyar, az cigány. És a cigány az mindig csak magyar. Nem létezik más cigány.

***Kérdés**: És az, hogy zsidó, az nem erősebb kapocs?*

Nem. Mert a német az elõször német, és aztán zsidó, és a németeknek a magyar az magyar és aztán zsidó. Mondjuk, a magyar az ilyen… lenézik, mintha kevesebb lenne, érted?”

Hasonló mértékû, bár más tartalmú különállást fogalmaztak meg például a lengyelországi zsidó bevándorlók irányában is. Egy beszélgetõtársam egy, a Shoá Múzeumban túlélõk számára tartott rendezvény és fogadás tapasztalatait értékelve úgy vélekedett, hogy „a lengyel zsidók mûveletlenek, nincs mirõl beszélgetni velük, és rettenetes szokásaik vannak. A német zsidókkal nem jöttünk nagyon össze, mert azok nagyon németek, hidegek, túlságosan nagy gondot fordítanak a pontosságra, gõgösek, azt gondolják, hogy *Deutschland über alles*.”

Különállásuk tudata megnyilvánulásaikban teljesen nyilvánvaló módon jelenik meg. Egy argentin telefonkönyv lapjain a magyar zsidók és leszármazottaik többsége – a kutatásomban elõforduló családnévanyag alapján – az argentínai magyarok és németek közé észrevétlenül simul be.[23] Az argentin köztudatban az orosz nyelvterületrõl legnagyobb tömegben érkezett zsidó bevándorlók családnevei kapcsolódnak össze a zsidó származással.

Alfredo José Schwarcz pszichológus és pszichoterapeuta 1985 és 1990 között átfogó felmérést végzett Buenos Aires Belgrano városrészében az ott élõ, Németországból érkezett, német anyanyelvû zsidó közösség tagjai között. A Németországból Argentínába érkezett zsidók – az USA-ba és Izraelbe ván-

[23] Kutatásom során az alábbi családnevekkel találkoztam: Wiesser, Klein, Schwarcz, Friedman, Roth, Lieber, Hammer, Heynman, Eppinger, Smuck, Steinbach, Fay, Weiss, Bernath, Bonta, Moskovits, Morelli, Gerõ, Faragó, Kemény, Surányi, Agárdi, Munk, Wizinger, Bánki, Kovács.

doroltaktól eltérõ módon – nem igazították családneveiket a befogadó ország névhasználatához. Schwarcz egyfelõl ezt az Argentína és Németország közötti kulturális távolsággal, azoknak a kulturális elemeknek a hiányával magyarázza, amelyekkel azonosulni tudtak volna, másfelõl az argentin társadalom magába olvasztó erejének gyengeségével, az elõzetes nyelvismeret hiányával, illetve azzal, hogy a migrációt inkább közösségi, mint egyéni tapasztalatként élték meg.

LÁNCMIGRÁCIÓ

Az elsõ megfigyelés ahhoz a módhoz kapcsolódik, ahogyan a rokoni hálózatok egyes tagjai, kisebb csoportjai eljutottak Argentínába. Erre a folyamatra itt láncmigrációként utalok, annak ellenére, hogy a tárgyalt csoport esetében megfigyelt jelenségek nem egyeznek meg teljes mértékben azzal a láncmigrációval, amelyet a századforduló egy településrõl vagy kistérségbõl kiinduló, fõként gazdasági motivációjú migránsai kapcsán jegyeztek le. Beszélgetõpartnereim, illetve szüleik többnyire nem egyedül, és tágabb családjukból olykor nem elsõként, sõt az esetek többségében nem is utolsóként érkeztek Argentínába. Ez egyes esetekben csupán annyit jelentett, hogy egy rokoni csoport (olykor Magyarországról egy idõben induló) nukleáris egységei nem egyszerre, hanem néhány év eltéréssel érkeztek meg Argentínába. Másoknál elõfordult, hogy a Buenos Airesben korábban megtelepedettek ténylegesen elõmozdították, segítették rokonaik, ismerõseik bejutását Argentínába. Az alábbi interjúrészletbõl kiderül, beszélgetõtársam teljes elsõfokú rokonsága annak köszönhetõen kötött ki a ötvenes évek végére Buenos Airesben, hogy az egyik nagybátyja már a háború elõtt, 1938-ban odavándorolt, és sikeres egzisztenciát teremtett.

„Igen, 16 éves koromban jöttem. De én Izraelbõl jöttem, nem éltem Pesten. Mert Magyarországról a háború végén mentünk Nagybányára, Transsylvaniába. És onnan mentünk Izraelbe és Izraelbõl jöttünk.

***Kérdés**: Nagybányáról való volt a család?*

Az én anyám Bécsbe született. Az apám Ráckevén. És aztán én Pesten születtem. Ötvenben mentünk Izraelbe. Negyvenhattól ötvenig voltunk Nagybányán. Én 38-ban születtem. (…) Az apámat megölték Auschwitzban. És az egész apámnak a családja, megölték az egészet, nem maradt senki se. A ráckevei apám családjából nem maradt senki se élve. Csak az anyám családjából, mindenki megmenekült, ott senkit sem öltek meg. Csak az apám családjából. (…)

***Kérdés**: Anyád családja Pesten volt?*

A férjeiket – mert volt három lány – és egy… az Andor. A három lánynak a férjét megölték, mind a hármat. A férjüknek a családjait, mindenkit. De az én anyámnak a családját nem ölték meg, senkit. És egy… volt egy perc, amikor mindenki itt volt Argentínában. És aztán amikor meghalt a nagyanyám, akkor mindenki elkezdett menni. Mert õ összetartotta a családot. És elkezdtek menni, az egyik nagynéném Los Angelesbe, egy unokatestvérem, a másik nagynéném lánya, az is Los Angelesben él. És a nagybácsim itt él Buenos Airesben, és van egy lánya, és õ is.

***Kérdés**: És '56-ban jött mindenki Izraelen át?*

Nem. A nagybácsim 1948-ban ment el, jött vissza Oroszországból, és elment Bécsig, Bécsbe. Elszökött. És Bécsbõl jött ide. Mert ez az L., aki elõször jött, ez vett egy argentin paszaportot a *consul argentinó*tól Monte Carlóba. Adott neki pénzt, és adott neki egy argentin paszaportot. Õ jött ide egyedül '38-ban. És õ hozta az össze családot azután. (…) Õ kímikus volt. És csinált egy szappangyárat. Nem volt nagyon nagy. De dolgozott az összes patikáknak, csinálta a szappanyt az õ nevükkel. Ezek a nagy patikák csináltatták nála a szappanyt, meg azon kívül dolgoztak, csináltak ilyen szappanokat, amivel megmosták az ilyen textil-dolgokat."

A megkérdezettek szülei közül többen saját generációjuk tagjait, otthon maradt testvéreiket igyekeztek segíteni. Olyan eset is elõfordult, hogy az mozdította elõ a rokoni csoport egyes tagjainak háború utáni bejutását, hogy közülük néhányan korábban már megfordultak Argentínában, sõt tartózkodási engedélyt vagy állampolgárságot is szereztek. E törekvés Argentína közvetlenül a második világháború elõtti, illetve a háború utáni bevándorláspolitikájának és olykor egyedi okoknak is köszönhetõen nem mindig vagy nem azonnal járt sikerrel. Az alábbi két eset közül az elsõben a történet mesélõjének szülei még az õ születése elõtt, a harmincas évek legelején kivándoroltak Argentínába, több évet éltek ott, és argentin állampolgárságot is szereztek. Ez azonban nem bizonyult elégnek ahhoz, hogy közvetlenül a második világháború kitörése elõtt lehetõvé tegye nyolctagú családi csoportjuk bevándorlását Argentínába. Így elõször Chilébe mentek.[24]

„Nyolcan mentünk Chilébe. Egy nyolctagú családi csoport. Apám, anyám, a nagynéném, a férje, a két gyerekük és az apai nagyanyám. Azt hiszem, nyolcan vagyunk, és nyolcan érkeztünk Chilébe. (…) A szüleim azelõtt, hogy én megszülettem, 1935-ben, …nem, elõbb, 1930-ban, nagyon fiatalon kivándoroltak Argentínába. És visszatértek Magyarországra, vagyis az már akkor Románia volt, visszatértek Nagyváradra, mert egy nagybátyám, az a nagybátyám, akivel késõbb Chilébe utaztunk, azaz a nagynéném férje, szóval

[24] Az interjú spanyol nyelven készült, itt a szövegrészlet magyar fordítása következik.

neki volt egy kis bankja. És szüksége volt egy bizalmi emberre, hogy segítsen neki a bankban. Az apám volt ez a bizalmi ember, így apámat és anyámat hívta, hogy térjenek vissza Erdélybe. És ott születtem meg én. No már most, nem tudom, hogy miért nem Argentínába mentek, hanem Chilébe. Rendelkeztek argentínai tartózkodási engedéllyel és argentin papírokkal. De a család többi tagja nem. A család többi tagja nem… és abban az idõben, nem emlékszem, kinek a kormánya volt hatalmon akkor Argentínában, de egy nácibarát kormány volt. És nem engedtek be zsidókat. És Chilében akkor egy szocialista kormány volt hatalmon, aki a nyitott kapuk politikáját gyakorolta. És azt az utasítást adta kelet-európai konzuljainak, hogy adjon vízumokat a zsidóknak."

A következõ esetben egy második generációhoz tartozó, a két világháború között már Argentínában született hölgy családja tagjait számba véve elmesélte, hogy édesanyja a második világháború után, 1947-ben miként próbált meg beutazási vízumot szerezni a háború alatt megözvegyült nõvérének és két gyermekének.

„Akkoriban a hatóságok nem adtak vízumot a zsidóknak – mellesleg szólva a diszkriminációnak egyébként én semmi jelét nem tapasztaltam Argentínában –, nem úgy a náciknak. A nagynénémék vízumkérelmét elutasították, de anyám úgy gondolta, nem hagyja annyiban. Kihallgatást kért Evitától[25] levélben, és kapott is egy idõpontot. Elment oda, ahol Evita fogadott. Be kellett mennie egy nagy terembe, amely teljesen üres volt. Ott egy hangszóróból utasítást kapott: *Que diga su pedido!* Mondja el a kérését! Anyám elmondta a kérését. És néhány napra rá megkapták a bevándorlási engedélyt. De tragikus módon mégsem utazhattak Argentínába, mert a nagynéném néhány hétre rá meghalt rákban. A gyerekek, akik akkor még nem töltötték be a tizennégyet, ötvenhatban végül Kanadába mentek, ahol nem volt senkijük. Itt legalább vártuk volna mi õket. Ez az epizód aztán – gondolhatod – meggyõzõdéses, fanatikus peronistává tette anyámat."[26]

Ez az Argentína felé irányuló láncmigrációs folyamat – legalábbis az általam megismert esetekben – az 1950-es évek végére lezárult, és az 1960-as évektõl egy Észak-Amerika felé tartó migrációs irány vette kezdetét.

[25] Eva Duarte Perón (1920–1953), Perón argentin államelnök fényûzõ ruhatáráról, valamint társadalmi szerepvállalásáról és szociális érzékenységérõl híressé vált második felesége.

[26] A beszélgetés e része spanyolul folyt, itt a magyar fordítás szerepel.

NYELVTUDÁS

Az egyes migránsgenerációk nyelvhasználata és a nyelvcsere, valamint a nyelvtudás migrációkutatásban betöltött kulcsfontosságú szerepét ebben a fejezetben röviden érintem csupán.[27] Azokra a terepmunkám során végzett megfigyelésekre térek ki itt, amelyek speciálisan az e fejezetben tárgyalt csoportra jellemzõek, illetve ahol erre a szükséges anyag birtokában mód nyílik, összehasonlítom e jegyeket az ötödik fejezetben tárgyalt, intézményes háttérrel is rendelkezõ argentínai magyar közösség körében gyûjtött adatokkal.

Több helyen utaltam már arra, hogy interjúalanyaim többségével váltogattuk a magyart és a spanyolt, illetve hogy négyükkel csak spanyolul, két személlyel pedig csak magyarul beszélgettünk. A tizenhatból tehát négyükkel nem fordult magyarra a szó, közülük egyvalaki soha, gyerekkorában sem tanult meg magyarul. A másik három személy, egy 55, illetve egy 58 éves, második generációs hölgy, és egy 70 éves, ugyancsak második generációs férfi a középiskola végéig szüleivel magyarul beszélt, azt követõen azonban – elmondása szerint – soha többet, sem szüleikkel, sem mással nem közlekedtek ezen a nyelven. E csoport esetében a magyar, illetve a spanyol nyelvek mellett több beszélgetés során említésre került a jiddis, a héber, valamint a német és az angol nyelv is. Többnyire interjúalanyaim kezdeményezésére hosszabb-rövidebb ideig szinte minden beszélgetés témái között szerepelt maga a nyelv is, megjegyzések saját vagy szüleik nyelvtudásáról, és gyakran hangzottak el kiérlelt formával rendelkezõ anekdoták a nyelvismeret hiányából fakadó helyzetekrõl.

A magyar, illetve a spanyol nyelv ismeretének természete és mélysége szoros összefüggést mutat az egyes bevándorlógenerációkkal. Ennek vonatkozásában bõvebb kifejtésre érdemesek a 2. táblázat adatai. Itt ugyanis az elsõ és a második generáció között meg lehet különböztetni egy úgynevezett másfeledik generációt is, azokat, akik szüleikkel kamaszkorukban érkeztek Argentínába.

5. táblázat
Áttekintõ táblázat az interjúalanyokról születési hely és idõ, valamint a bevándorlás éve szerint

Generáció	Férfi/Nő	Születési hely és év	Az Argentínába érkezés dátuma	Életkor az érkezés idején
1. generáció	♀	Huszt, 1926	1948	22
	♀	Munkács, 1924	1947	23
	♀	Budapest, 1936	1948	22
	♂	Budapest, 1926	1947	21
	♀	Budapest, 1918	1938	20

[27] Az argentínai magyar bevándorlók nyelvtudásával kapcsolatos problémákról részletesebben lásd a negyedik fejezet *Nyelvtudás, nyelvhasználat* címû alfejezetét.

Generáció	Férfi/Nő	Születési hely és év	Az Argentínába érkezés dátuma	Életkor az érkezés idején
1½. generáció	♂	Budapest, 1938	1954	16
	♀	Budapest, 1934	1948	14
2. generáció	♂	Budapest, 1923	1931	8
	♀	Budapest, 1950	1957	7
	♀	Budapest, 1945	1951	6
	♂	Szatmár, 1934	1939	5
	♀	Nagyvárad, 1944	1949	5
	♂	BA, 1931	X	X
	♀	BA, 1933	X	X
	♂	BA , 1948	X	X
	♂	BA, 1925	X	X

Az elsõ generáció képviselõi kivétel nélkül folyékonyan és szívesen beszélgettek velem magyarul. Olykor kevertek spanyol szavakat is történeteikbe, és ha a szereplõk spanyolul beszéltek, akkor az általuk mondottakat is spanyolul adták elõ. Amikor néhány alkalommal a Shoá Múzeumban többen beszélgettünk együtt, és magyarul nem értõ személyek is a helyiségbe léptek, a mondat közepén spanyolra váltottak, és úgy folytatták tovább. Magyarul régies ízzel, spanyolul gördülékenyen és többnyire hibák nélkül, egyértelmûen külföldi akcentussal beszéltek.

A másfeledik és a második generáció tagjainak a magyar volt az elsõ nyelvük. Születésük után, gyerekkorukban a magyar volt az otthonukban, családjuk körében használatos nyelv. Többen közülük emlékeztek, hogy amikor iskolába kerültek, egy szót sem tudtak spanyolul. Kérdést jelentett számomra, vajon mi magyarázza, hogy a második generáció egyes tagjai képesek voltak megszólalni magyarul, míg mások sokkal kevésbé, vagy egyáltalán nem. A legfontosabb tényezõnek tûnt a szülõkkel folytatott magyar nyelvû kommunikáció jelenléte vagy hiánya. A 63 éves átlagéletkor sejtetni engedi, hogy a szülõk generációjából sokan már nem éltek, és néhány beszélgetõpartnerem évtizedek óta most elõször az én számból hallott magyar szót. Ugyancsak különbség mutatkozott a két világháború között, illetve a második világháború után érkezett családok második generációjának magyar nyelvi kommunikációs készsége között: a korábban érkezettek gyerekei általában könnyedébben kommunikáltak magyar nyelven. Kiderült, hogy õk voltak azok, akik még aktívan részt vettek az argentínai magyar zsidó intézményeken belül zajló közösségi életben, és a magyar nyelvû kommunikáció életük során nem csupán legszûkebb családjuk körére, az azon belül létezõ helyetekre és viszonylatokra korlátozódott. Ugyanakkor nem csak a társasági klubok tölthették be a nyelvi szocializáció e közegének funkcióit. Egyik beszélgetõtársam anyja magyar migránsokra specializálódott panziót tartott fenn Chilében a második világháború utolsó éveitõl. Interjúalanyom így számolt be gyerekkora e magyar nyelvi környezetérõl:

„Anyámnak volt egy panziója, ahol háborús menekülteket fogadott, fõként magyarokat. Olyanokat, akik 1945 után érkeztek.

***Kérdés**: Magyar zsidókat?*

Bárkit, de fõként zsidókat. És ott történt… És ott… emlékszem… volt egy fiatalember, aki egy szót sem tudott spanyolul, amikor megérkezett. Akkor én illetlen szavakat tanítottam neki, és azt mondtam neki, hogy ez azt jelenti, hogy »Jó napot, asszonyom, hogy van?« Emlékszem, hogy az én változatom nagyon… persze addig ment a dolog, amíg rá nem jött az illetõ. Sokat beszéltem magyarul, mert a panzióban nagyon sokan voltak, akik magyarul beszéltek. A másik dolog pedig, hogy sok olyan országtól eltérõen, ahol a bevándorlók gyerekei nem akarnak a szülõk nyelvén beszélni… minthogy én rengeteget voltam együtt egy csomó olyan emberrel, akik magyarul beszéltek… nekem nem volt ezzel gondom. Nem emlékszem arra, hogy bármikor is rosszul éreztem volna magamat azért, mert nyilvános helyen magyarul beszéltem.

***Kérdés**: És hol beszéltél még magyarul?*

A panzióban, az anyámmal… A panzió egyébként nagy volt, úgy negyvenen-ötvenen laktak benne. És sokan csak enni jártak oda, mert magyar konyhája volt, és nagyon jó volt az a konyha.”[28]

Jóllehet Argentínában az olasz és a spanyol származás a 20. század egyes idõszakaiban – fõként az éhezés elõl érkezõ nincstelenek tömegei miatt – alacsony társadalmi presztízzsel rendelkezett, a külföldi akcentus ebben az országban soha nem jelentette az érvényesülés akadályát. Ezzel együtt amikor szüleik spanyoltudásáról esik szó, a másfeledik, illetve a második generáció képviselõinek arca többnyire lemondó kis grimaszba torzul, amelyet megértõ mosoly vált fel, és az alábbi, a másodgeneráció körében standard mondat követ: *„Háblán kásztezsánó ászí.”* E spanyol mondatot magyar magánhangzókkal, szó- és mondathangsúllyal ejtik ki. Szó szerinti magyar fordítása: „Így beszélnek spanyolul.”

Egy Argentínába hétéves korában érkezett hölgy az alábbi, egy magyar anyanyelvû elsõ generációs zsidó bevándorló kezdeti nehézségeinek kvintesszenciáját megjelenítõ történetre emlékezett vissza, amikor szülei spanyoltudásáról beszélgettünk:

„Emlékszem, mikor bementem az iskolába, egy szót nem tudtam spanyolul. Nehéz volt nagyon, de egy-két hónap alatt beszéltem. Õk meg… nekik nagyon sokáig tartott, és emlékszem, azt mondták, beszélj te, mert te tudsz jól!

[28] A beszélgetés idézett része spanyolul folyt, ez annak magyar fordítása.

Õnekik nehéz volt. Voltak nagyon érdekes dolgok. Például amikor még nem tudott Apu beszélni egyáltalán, »Te« – aszondja –, »milyen furcsa, mindenki azt kérdezi, hogy apám zsidó-e?« Ezt az én apám kérdezte. »És mindenkinek azt mondtam, *sí, sí,* mert az egyetlen szó volt, amit tudtam spanyolul, az, hogy *sí.*« És aztán elnevezték *Señor Sí*nek. Azért, mert kérdezték azt, hogy *»Apellido?«* [Apellido = családnév, vezetéknév. Az argentínai spanyolban a kiejtése: ápezsídó], és azt hitte, azt kérdezik tõle, hogy az apja zsidó-e. Mondjuk, mindigre megmaradt a *Señor Sí.* Voltak ilyen nagyon érdekes dolgok."[29]

PÁLYAVÁLASZTÁS, SZAKMAI INTEGRÁCIÓ

Az interjúk során nemcsak beszélgetõtársaim saját pályaválasztását, hanem többnyire azt is érintettük, hogy szüleik, nagyszüleik, saját generációjukhoz tartozó rokonaik a munka területén keresztül az argentin társadalom mely szeletébe tagozódtak be. Az 6. táblázat segít áttekinteni interjúalanyaim pályaválasztását, valamint a reprezentativitás igénye nélkül érzékelteti az egyes generációk közti különbségeket, a váltás tendenciáit. A bevándorlók elsõ generációjának elsõdleges törekvése az egzisztenciateremtés volt.

Ez az igyekezet többnyire sikeresnek bizonyult, sõt egyes családok – fõleg azok, amelyek üzemeket hoztak létre, vagy nagykereskedelemmel foglalkoztak – jelentõs vagyont gyûjtöttek. A sikeresség mértéke kérdéseket vet fel. Mit értsünk számottevõ vagyonon? Hogyan függött ez össze az otthonról hozott indulótõke meglétével vagy hiányával, annak nagyságával? Mivel interjúalanyaim többsége kisgyerek volt az érkezéskor, az utóbbiról viszonylag kevés ismerettel rendelkeztek. A két világháború között kivándorolt családok történetei többnyire küzdelmesebb egzisztenciateremtési kísérletekrõl számoltak be, bár ez alól beszélgetõtársaim közül kivételt jelentettek a közvetlenül a második világháború elõestéjén érkezõk. A második világháború után érkezett családok tagjainak visszaemlékezései ugyanakkor egybecsengenek az ekkor érkezõ nem zsidó magyar bevándorlókéval: „az ember dolgozott, és a dolog jól ment." A gazdasági sikeresség – mint azt az AMZSE-n belüli konfliktus és a klub széthullása kapcsán már említettem – az általános vélekedés szerint inkább jellemezte a második világháború utáni magyar zsidó kivándorlókat, mint az 1920-as és 1930-as évek fõként gazdasági motivációjú migránsait, és ezt bizonyos mértékig a táblázat adatai is érzékeltetik.

A második generációs interjúalanyaim és az elsõ generációs beszélgetõpartnereim gyerekei is mindannyian egyetemi diplomát szereztek.[30] Mi több, a második generációsok közt számos kiemelkedõen sikeres mûvész és értelmiségi, több képzõmûvész, muzsikus, orvos, tudományos kutató, sõt egy sztárfi-

[29] A történethez hozzátartozik, hogy interjúalanyom szülei saját családjaikból mindketten egyedüli túlélõi a koncentrációs táboroknak.

[30] Az egyetlen kivételt egy Buenos Airesben, az 1930-as években született nõ jelenti. Õ egy magyar zsidó származású férfihoz ment feleségül, és háztartásbeliként dolgozott.

lozófus is található. Az egyik legnagyobb argentin kortárs mûvészeti gyûjtemény tulajdonosa, és e tárgykör elismert szakértõje ugyancsak szerepelt interjúalanyaim között.

6. táblázat

A fejezetben szereplõ interjúalanyok elsõ és második generációinak pályaválasztása. (A vastag keretben az interjúalanyok adatai szerepelnek)

1. generáció	2. generáció
♀ Férjével ipari üzemet hoztak létre	Fia elismert szobrászmûvész, lánya pszichológus
♀ Nyelvtanár, személyi titkár	Nincsenek gyermekei
♀ Nyelvtanár, zenetanár	Lánya múzeumi kurátor, zenepedagógus
♀ Férjével neves konfekcióüzemet hoztak létre	Fiai mérnöki pályára léptek
♂ Nagybani nemzetközi szõrmekereskedelemmel foglalkozott	Lánya sikeres üzletasszony
Anyjának retikülgyára, egyik anyai nagybátyjának szappangyára, másik anyai nagybátyjának ékszerészüzlete volt	♂ Festõmûvész, fotográfus
Nincs adat	♀ Orvos, mûgyûjtõ, kortárs mûvészeti szakember
Anyja kozmetikai szalont nyitott, apja szépészeti termékeket gyártott	♂ Orvos
Apja fogtechnikus, anyja zuhanyozófüggönyöket festett	♀ Muzeológus
Szülei textilnagyüzemet hoztak létre	♀ Kereskedõ, PR-szakember
Anyja panziótulajdonos volt	♀ Kutatóvegyész
Szülei textilnagyüzemet hoztak létre	♀ Pszichoanalitikus
Szülei és nagybátyja egy magyar vendéglõ tulajdonosai voltak	♂ Közgazdász, tudományos kutató
Apja kikötõi rakodómunkás, majd baromfiüzlet-tulajdonos	♀ Kutatóvegyész, egyetemi oktató
Apja ???, nagyapja argentínai magyar lapalapító és -tulajdonos	♂ Jogász
Szülei kiskereskedõk	♀ Háztartásbeli

Az alábbiakban egy olyan beszélgetésbõl idézek két rövid részletet, amely megítélésem szerint explicit és markáns módon jeleníti meg az e fejezetben tárgyalt csoport elsõ, valamint második generációinak a szakmai integrációt elõtérbe helyezõ integrációs stratégiáját. Interjúalanyomat arra kértem, beszéljen arról, kiket, milyen magyar személyeket ismert meg Buenos Airesben. Erre saját szakterületének magyar származású képviselõit vette számba. Azokkal kezdte, akik szakmai szocializációját és integrációját a kezdetektõl, röviddel érkezése után már segítették. Esetében ez két magyar zsidó fotográfus volt. Egyikük teljes hagyatékát megkapta, és azt otthonában õrizte. Számon tartja

azokat a magyarokat (magyar zsidókat – bár alapvetõen nem származásuk jelenti számára a vezérelvet) is, akik a fotós-filmes szakmában fontos pályát futottak be Észak-Amerikában.

Az interjú során többször felbukkanó motívum volt a szakmai természetû integráció, amelyre elmondása szerint kezdettõl, Argentínába érkezésétõl fogva törekedett.

> „És itt van… mikor ide érkeztünk, nem mentem semmi magyar helyre, hanem *directamente*[31] az argentinokkal. Én akartam tanulni spanyolul, s akkor megcsináltam megint a középiskolát, újra jártam a *secundáriát,*[32] aztán mentem egyetemre La Platára tanulni mozi… mûvésznek. És '66-ba megkaptam a diplomát a *Licenciatura de realizacion cinematografica*. És aztán összeköttetésbe jöttem a festõ körökbe. És akkor elkezdtem festeni is, és aztán fényképeztem és festettem mindig együtt."

Adatközlõm folyamatosan szem elõtt tartotta eredeti kérésemet, hogy beszéljen azokról a magyarokról, akiket ismert, és elmondta, hogy a beszélgetésünket megelõzõ évben „csináltak egy nagyon érdekes kiállítást a magyar származású festõkkel a Recoletában",[33] majd felsorolta a magyar származású mûvészek neveit, röviden kommentálta szakmai munkásságukat.

A beszélgetés következõ tematikus egységét az egyesületek adták, és adatközlõm hangosan azon gondolkodott, ki tudna nekem többet mesélni az egykori egyesületi életrõl.

> „Én adok neked majd egy címet, egy telefonszámot, amit úgy hívnak, hogy Z. P. Annak az apja volt annak a *President*[34] ottan, és õ szobrász. Mindenki mûvész, akit én ismerek. Akik nem mûvészek, azokat nem ismerem, mert nem volt nekem vele összeköttetésem. Én oda járok, ahol a mûvészek vannak, azért ismerem a mûvészeket. Nem ismerem a többit, mer nem járok. De van, voltak itt nagyon fontos magyar *industrialok*[35] itt."

PÁRVÁLASZTÁS

A szakmai integráció után lássuk, mi volt észlelhetõ a párválasztás területén. Tizenhat beszélgetõpartnerem közül négy választott magyar származású házastársat. Hárman közülük elsõ generációsok, és Argentínába már magyar házastársukkal érkeztek. A negyedik hölgy másodgenerációs, és párválasztása,

[31] Közvetlenül, egyenesen (sp.).
[32] Középiskolát (sp.).
[33] A Recoleta Buenos Aires egy belvárosi negyede, itt található a kiállításoknak, mûvészeti bemutatóknak otthont adó Recoleta Kulturális Központ (Centro Cultural Recoleta).
[34] Elnök (spanyol).
[35] Az iparban vállalkozók, gyár- és üzemtulajdonosok.

valamint férjhezmenetele az argentínai magyar zsidó intézményes élet virágkorára esik. Elmondása szerint ebben az életben szüleivel, késõbb férjével és gyermekével maga is aktívan részt vett. A harmadik generáció párválasztásában – beszélgetõpartnereim elmondása alapján – egyáltalán nem jelenik meg a magyar származású házastárs iránti preferencia.

Míg a magyar származás nem tûnt irányadó kritériumnak a párválasztás esetében, a házastárs zsidó származása prioritásnak bizonyult. A tizenhat meginterjúvolt személy közül tizenegy párkapcsolati törekvéseit jellemezte ez a preferencia. Õk egy fõ kivételével valamennyien nõk voltak.

MAGYARSÁG, ZSIDÓSÁG, AMNÉZIA

Buenos Airesrõl azt tartják, hogy New Yorkot is megelõzi a pszichoanalízis elterjedtségét és népszerûségét, valamint az egy fõre esõ analitikusok számát tekintve. A második generációs magyar zsidó interjúalanyaimmal folytatott beszélgetések során mindannyian említették, hogy pszichoanalízis segítségével próbálták megoldani többek között zsidó származással és a vándorlással kapcsolatos problémáikat is. Az interjúk nyilvánvalóvá tették, hogy a pszichoanalízis során rákényszerültek, hogy át- és újragondolják, szavakba öntsék a migráció és az etnikai identitás számukra húsba vágó kérdéseit, így beszélgetéseink során már kidolgozott rend szerint, elõre feldolgozva beszéltek azokról a kérdésekrõl, amelyekrõl magam is hallani szerettem volna.[36]

Vajon hogyan látják, milyen helyi értéket tulajdonítanak a második generáció Argentínában megtelepedett képviselõi magyar zsidó és zsidó származásuknak? Itt hangsúlyoznom kell, hogy a család kivándorlásának idõpontja a magyar zsidók esetében is fontos identifikációs elem. E tekintetben a második világháború vízválasztó: a zsidóüldözések és a táborok tapasztalataival érkezettek beszámolói mentén lényegesen ellentmondásosabb kép körvonalazódik.

Két adatközlõm narratívái bepillantást nyújtanak azokba a kétségekbe, az identitás azon ambivalenciáiba, amelyekkel a magyar zsidó, a zsidó és az argentin kultúrák közti helykeresés több évtizedes folyamatában idõrõl idõre szembesülni kényszerültek. Az elsõ interjúrészletben beszélgetõtársnõm saját gyerekkorának kezdeti bevándorlóélményeit, a magyar nyelvû protestáns vallásórákat és ennek jelenkori szülõi tagadását, a zsidóságának tagadására felszólító egykori szülõi intelmet, a vele szemben a magyar protestáns közösség részérõl felmerülõ kívánalmat, ti. hogy zsidó ünnepekkor héber nyelven imádkozzon a közösség halottaiért, valamint a latin-amerikai magyar zsidó vallási közösségekbe történõ családi integrációt, egy baráti családról szóló rövid epizóddal, az Izraelben katolizált magyar zsidó származású Z.-ék történetével vezeti be. Fontos a beszélgetés színhelye: a beszélgetésünk a hölgy munkahelyén, a Buenos Aires-i Shoá Múzeumban zajlott.

[36] Vö. Erõs 2001, 14., 112–115.

„Lassan-lassan kezdtek jönni barátok. Pl. anyunak-apunak volt egy nagyon jó barátai, Z., nem tudom, ismered-e. Anyunak volt fõnöke és aztán jóba lettek és aztán eljött ide. Nem tudom, Apu hozatta-e, de nem. Ez a Z. elõször elment Izraelbe. Körülbelül 1-2 évvel utánunk jött, ’59, ’60-ban. Volt neki két fia. És úgy emlékszem, õk voltak a legjobb barátaik, sok évig, még a mai napig is. Még élnek, és nagyon öregek és itt vannak. Õk… ez egy érdekes dolog volt, mert õk zsidók mind a ketten, de amikor Izraelbe mentek át, átte… kikerültek a… hogy mondják ezt? zsidóból és katolikusak lettek. Izraelben. Nagyon érdekes dolog. Kimentek Izraelbe és mondjuk elmentek mint zsidók és Izraelbe lettek katolikusok. A két fiúk mentek apácaiskolába Izraelbe. Szóval ez egy nagyon érdekes dolog. És amikor õk ide jöttek, akkor õk már katolikusok voltak.

***Kérdés**: És gyakorolták is a vallást?*

A mai napig, persze.” (…)

„És aztán mondjuk különösen, és azt is elmesélem neked, hogy én Pesten nem emlékszem, hogy valamilyen formában voltunk templomba, vagy hogy zsidók voltunk. Tudom, hogy mesélte Apu, Anyu, hogy zsidók vagyunk, de semmi más. És amikor ide érkeztünk, akkor engem protestáns paphoz küldtek. Gondolom a félelem, minden, ami után történt. Nem akartak zsidók lenni. És elküldtek engem… nem emlékszem pontosan hova de Villa Devotón egy helyre, aki hitten… aki *clases de religion*…

***Kérdés**: Hittan?*

tanított engem… próbált megtanítani imádkozni.

Spanyolul?

Nem, magyarul, magyarul. Nem emlékszem milyen fajta protestáns. De ez egy érdekes dolog volt, mert megtanított engem imádkozni. De Anyu, mintha nem is emlékezne rá. Szóval õ kivette fejébõl. Annyira, hogy sokszor gondolkozom, hogy én képzelem el vagy tényleg igaz lehetett volna. De igen, mert kaptam könyveket, meg mindenfélét tanulni imádkozni. És amikor a zsidó ünnepek voltak, akkor beküldtek engem egy helyen, ahol gyújtottak gyertyát a halottak miatt és mondták, kértek, hogy imádkozzak az õ halottak miatt, de zsidó imával. Úgyhogy zsidó imával.

***Kérdés**: Te tudtál zsidóul imádkozni?*

Nem tudtam. Úgyhogy, szóval képzeld el, hogy mindezután a fejemben… azt sem tudtam, hogy hogy hívnak engem. Szóval ez egy érdekes dolog volt nagyon, mert én emlékszem, hogy õk féltek azt mondani, hogy mi zsidók va-

gyunk. Mert mindig mondták, hogyha valaki kérdezi, akkor nehogy mondjam, hogy zsidók vagyunk. Aztán nem tudom milyen okon, lassan-lassan ez elmúlt. Gondolom, hogy kezdték érezni a biztonságot itten. És elkezdtünk menni ezzel az unoka… szóval, a családunkkal a zsidó ünnepeken mindig a templomba.

***Kérdés**: Melyik templomba jártatok?*

Amikor a Betel volt, az elsõ helyen, volt a Freiren. Ott kezdõdött a Betel. Azelõtt nem tudom, nem emlékszem, hogy voltunk valahol. És után, még mi elmentünk Brazilba élni, szóval addig a Betelbe jártunk. Szóval mikor én 13 éves voltam, elköltöztünk Brazilba. Már akkor itt rosszul ment. Nagyon rosszul ment és ott volt egy másik család, egy messzi család, mert aki itt volt Klein, annak volt egy messzi-messzi unokatestvére, nem tudom, hanyadik fokon. És õk gondolták, hogy jó lenne, ha odamennénk, õk is egyedül voltunk és õk segítettek nekünk ott kicsit lábra állni. Sao Paulóban voltunk. De én voltam akkor már 13 éves, mert emlékszem, hogy kezdtem a második *secundariá*t itten. És amikor odamentünk, ottan élünk hat évig, hat-hét évig körülbelül. Szóval ott más volt. Mert ez a nagynéni, mondjuk, hívjuk úgy, aki volt, az bevitt minket egy nagyon érdekes társaságba. Akik abszolút zsidók voltak. Nem vallásos, de nagyon obszerváns zsidók voltak. Nem vallásosak, hanem minden ünnepen mentek templomba, vacsoráztak, minden, szóval szépen csinálták. És ottan kezdtünk menni templomba, ahol… nem tudom, te ismersz arra valamit Sao Paulóba… mondjuk egy elég… jó templom volt, mintha a *Libertad*[37] lenne, körülbelül. De én ottan nagyon furcsán éreztem magam, mert nagyon sok évig nem tudtam, hogy ki vagyok, mi vagyok pontosan. Érted? Hogy tudom, hogy zsidó vagyok, de én mondjuk nem kaptam otthon egy… nem tanítottak meg dolgokra, amit minden zsidó otthon megtanul, amikor kicsi. Szóval ez egy nagyon érdekes dolog volt. Ez egy magyar zsidó társaság volt. Voltak benne nem zsidó magyarok is, de mondjuk, ott nagyon nagy a magyar kolónia Brazilba. És ott mondjuk, ott voltunk benne."

A magyar zsidó származással kapcsolatos élmények és érzések sem ellentmondásmentesek. Ezek ugyanakkor szembeötlõ hasonlóságot mutatnak azoknak a nem zsidó származású második generációs magyar bevándorlóknak a vallomásaival, akik gyerek- vagy kamaszkoruk óta nem kapcsolódnak magyar bevándorlóintézményhez. Két interjúalanyom, egy 53 és egy 57 éves hölgy egyaránt arról meséltek, hogy negyvenes éveik során szinte egyik napról a másikra gyökeresen megváltozott magyar származásukhoz fûzõdõ viszonyuk: a szégyenérzetet vagy közönyt számukra megmagyarázhatatlan módon büszkeség, az elutasítást a gyökerek szenvedélyes felkutatásának igyekezete és a Magyarország felé irányuló kapcsolatkeresés váltotta fel.

[37] Buenos Aires belvárosának egyik legtekintélyesebb zsinagógája, illetve hitközsége.

***Kérdés**: Kikkel beszélgettél életed során magyarul?*

Nem beszéltem magyarul senkivel, csak a szüleimmel. Mer mindig szégyelltem, hogy magyarul kellett beszéljek. Nagyon sok év után… mondhatnám, hogy mostan mit mondjak neked? Öt-tíz évvel ezelõtt mondjuk, hogy elfogadtam, és ez egy érdekes dolog, most érzem magam magyarnak ennyi sok év után. Komplikált. Gondolom elfogadni hogy a *raices*[38] vannak. De tényleg, nagyon pár éve, hogy mondhatnám, hogy büszke vagyok, hogy én magyar vagyok és ki is vettem a *pasaporte*[39] -mat újra. Mondjuk nem amiatt, mert el akarok innen menni, mert nem akarok innen elmenni. Mondjuk az nekem fontos, hogy magyar vagyok. Magyar vagyok. De nagyon sok évig én nem akartam magyar lenni. Nem is meséltem senkinek, mert mindenki csúfolt engem. Két ok miatt. Elõször is, mert nem beszéltem jól és kövér voltam nagyon. Nem hogy nem beszéltem jól, de mindenki tudta, hogy én magyar vagyok. Akkor, amikor kezdtem, egy-két évig egy kis akcentusom maradt. És úgy hívtak engem, hogy *gorda uva húngara.*[40] És ez megmaradt nagyon sok évig és valamilyen ok miatt nem akartam elfogadni, hogy én magyar vagyok. Én sem értem, hogy most hogy, vagy miért hirtelen. Anyu se tudja megérteni."

A Magyarországhoz is kapcsolódás törekvésének legerõteljesebb szimbolikus megnyilvánulása a magyar útlevélkérelem benyújtása a Buenos Aires-i magyar nagykövetségen. Az ebben a fejezetben tárgyalt tizenhat személy közül terepmunkám alatt tizenöten folyamodtak magyar útlevélért, és túlnyomó többségük már meg is kapta azt. Az útlevéligénylésnél az egyik fõ motivációs tényezõként gyermekeik magyar útlevél iránti igényét említették. Akadályok többnyire az utódállamokból származó és így magyar személyi dokumentumokkal soha nem is rendelkezõ szülõk másodgenerációs gyerekeinek esetében szoktak felmerülni. Argentínában a magyar és általában az európai útlevelek igénylését az utóbbi években nehéz az argentin társadalomban zajló, az európai származást felértékelõ és újraértékelõ folyamattól, illetve az utóbbi évek gazdasági és társadalmi fejleményeinek hatásaitól különválasztottan vizsgálni.

Bár Franciskának nevezett beszélgetõpartnerem alábbiakban bemutatott történetét sok egyedi mozzanat színezi át, mégis, egy személy sorsán és helyzetén keresztül láttatja velünk azokat az etnikai-kulturális azonosságtudatot árnyaló problémákat, amelyekkel az argentínai magyar bevándorlók közül többeknek is szembesülniük kellett. Franciskával minden alkalommal spanyol nyelven beszélgettünk, mert bár láthatóan szeretett volna, mégsem sikerült magyarul megszólalnia, annak ellenére, hogy kisgyerekkorában otthonában a

[38] Gyökerek (sp.).
[39] Útlevél (sp.).
[40] Kövér magyar szõlõszem (sp.).

magyar volt a családi kommunikáció nyelve. Itt egyik beszélgetésünk rövid magyar nyelvû összefoglalóját közlöm. A neveket, mint a dolgozatban általában az összes nevet, itt is megváltoztattam.

Franciska 1945 augusztusában született Budapesten. Szülei, Klári és Rudi osztrák állampolgárságú, magyar anyanyelvû zsidók voltak. Franciska születése után néhány hónappal apja, Rudi feleségét és lányát hátrahagyva felkereste Bécsben élõ édesanyját, ahol közel egy évig maradt. Franciska nem tudja biztosan, hogy pontosan milyen okok miatt maradt ilyen sokáig. Mire visszatért Budapestre, Klári, Franciska édesanyja beleszeretett Pistába, elvált Ruditól, és másodszor is férjhez ment. Rudi ezután feleségül vette Klári legjobb barátnõjét, Katit. Amikor Franciska hároméves lett, a család Bécsbe költözött. Ugyanígy tettek Rudi és Kati is. Három évvel késõbb, 1951-ben Franciska, Pista, Klári, Rudi és Kati egyszerre vándoroltak ki Argentínába. Klári a kiutazás idején már állapotos volt Franciska féltestvérével, Rózsival. Franciska anyai nagyapja, a magyar állampolgárságú Béni, felesége halála után, 1957-ben vándorolt ki Argentínába lánya és annak családja után. Amikor Franciska betöltötte a 18. életévét, Rudi, aki közben elvált Katitól, továbbvándorolt Kaliforniába, és ott élt haláláig. Pista a hetvenes évek közepén elhagyta Klárit, és Venezuelában telepedett le.

Franciska szerint Pista a kezdetektõl fogva tudatosan átvette apja szerepét, míg Rudi egyfajta nem túl közeli nagybácsi-szerepkörbe szorult. Franciska kislánykorában ezt a problémát úgy oldotta meg, hogy az alacsony termetû Pista lett számára a *klein Papi,* a magas Rudi pedig a *groß Papi.* Késõbb Pista maradt Papi, a ritkán látott Rudit pedig keresztnevén szólította. Amikor tízéves lehetett, anyja megkérdezte tõle, szeretné-e, ha õt is ugyanúgy hívnák, mint a kishúgát, Rózsit. Erre igennel felelt, és ekkor Franciska anyja megsemmisített minden, a nagyobbik lányával kapcsolatos hivatalos személyi iratot, majd azokra mint a háború utáni zûrzavarban elveszett dokumentumokra hivatkozott. Ettõl kezdve Franciskát minden hivatalos helyen Pista vezetéknevével szerepeltette. Pista hivatalosan sohasem fogadta örökbe Franciskát, ám mindig úgy viselkedett, mintha a vér szerint apja lett volna. Franciska megosztotta velem egy pszichoanalízis során felidézett emlékét: tizenöt éves volt, amikor szüleinek barátai, egy gyermektelen magyar házaspár örökbe fogadott egy gyereket, és Franciska emlékezett arra, hogy a baráti vacsora során Pista határozottan állította, hogy õ sohasem tudna örökbe fogadni egy gyereket, mert az nem olyan, mint a saját gyerek. Franciska visszaemlékezett, hogy ekkor a baráti társaság jelen lévõ tagjai elhallgattak és összenéztek, aztán nevetésben törtek ki, hiszen Franciska valójában Pistának nem vér szerinti lánya volt.

Bár Franciska világéletében rajongott Argentínáért, sohasem folyamodott argentin állampolgárságért, mert mindig európainak érezte magát. Itt újra utalnom kell arra, hogy az állampolgárság megtestesülését Argentínában alapvetõen az útlevél jelenti. Franciska argentin férje révén külföldiek számára kiállított argentin útlevéllel élt és utazott egészen öt évvel beszélgetésünk elõtt bekövetkezett válásáig. A válás után Franciska úgy gondolta, kérvényezni

fogja a magyar útlevelet. Ez azonban számára nem várt akadályokba ütközött, hiszen hiába született Budapesten, Franciska vér szerinti szülei osztrák állampolgárok voltak, és semmilyen dokumentum nem segítette azt sem, hogy magyar állampolgárságú nevelõapja után kérhessen magyar állampolgárságot. A megoldás lehetõségét az anyai nagyapa, a magyar állampolgár Béni személye villantotta fel, és legutolsó beszélgetésünkkor Franciska éppen a Bénivel kapcsolatos magyarországi személyi iratok összegyûjtetésén fáradozott. A németül folyékonyan és otthonosan beszélõ, hivatalosan osztrák felmenõkkel rendelkezõ Franciska minimális erõfeszítések árán, heteken belül megkaphatta volna az osztrák állampolgárságot, õ azonban komoly anyagi áldozatot hozott, és éveket töltött azzal, hogy megszerezze a magyar útlevelét. Amikor erre rákérdeztem, azt válaszolta:

> „Nézd, számomra ez egy nagyon erõs valami, ez a magyar-dolog. Az igazság az, hogy van egy problémám az identitásommal. Amit most itt neked elmeséltem az útlevélrõl, az egy probléma. Nem egy helyzet, hanem egy igazi probléma. Ha csak egy megoldandó helyzet lett volna, akkor azt könnyen és gyorsan megoldottam volna. Bennem azonban… én mindig nagyon magyarnak éreztem magam, fura dolog, nem? Az analitikusom mindig mondja nekem, hogy »te mindig azt mondod, hogy európainak érzed magad«. Hát ez a helyzet velem. És közben imádom Argentínát. Nem tudom. Fura, nem?”

Franciska végül az argentin külföldiek számára kiállított, a volt férje segítségével megújított útlevéllel utazott legközelebb. Bár nagyon szeretett volna Magyarországra is eljönni, mégsem lépte át a magyar határt, mert nem volt hajlandó vízumot igényelni szülõhelye felkereséséhez.

ÖSSZEFOGLALÁS

Ez a dolgozat a Buenos Aires-i magyarok második generációjára és fõként az identitásépítés folyamatára irányuló kulturális antropológiai vizsgálat argentínai magyar zsidó bevándorlókra irányuló szeletét mutatta be. A Buenos Aires-i magyar zsidók csoportja az 1960-as évek végéig az argentínai magyar bevándorlónépességen belül saját intézményekkel rendelkezõ, független univerzumként mûködött, megkülönböztetve magát más argentínai zsidó, illetve magyar közösségektõl. A 20. század végére az argentínai magyar zsidó intézmények és a hozzájuk kapcsolódó közösségi élet gyakorlatilag megszûntek, és helyüket – nagyságrendekkel kisebb mértékû – intézményeken kívüli, elsõsorban a baráti kapcsolatok laza hálózatán keresztül mûködõ magyar szociabilitás vette át.

A téma kibontásában tizenhat középkorú vagy annál idõsebb argentínai magyar zsidó bevándorlóval folytatott beszélgetések tapasztalataira támaszkodtam. Interjúalanyaim többsége egy olykor több évtizedes családi láncmig-

rációs folyamat részeként került beszélgetésünk színhelyére, vagy már Argentínában született. E láncmigrációs folyamatnak Argentína néhány esetben nem a végpontját, csupán az Észak-Amerika felé vezetõ út egy közbülsõ állomását jelentette, sõt, néhányuk számára a migráció gyakorlatilag életformává vált. Az utóbbi évtized során Magyarország is bekerült a migrációs állomáshelyek közé, fõként a már nem aktív korúak esetében. Egy beszélgetõtársam például rendszeresen Magyarország, Chile, Argentína, Peru és Kanada közt osztotta fel a naptári évet.

Az etnikai identitás egyik, e csoport körében jól megfigyelhetõ eleme a nyelv, az egyes nyelvek ismerete és a hozzájuk fûzõdõ viszony volt. Az elsõ generációsok közül két személynek a jiddis, a második generációból egy személynek a spanyol volt az anyanyelve, a többiek elsõ nyelve a magyar volt. Ennek ellenére az adatgyûjtés során a második generációsokkal két feltétel megléte mellett tudtunk egymással magyarul (is) beszélgetni. Vagy azokban az esetekben, ahol a szülõkkel folytatott magyar nyelvû kommunikáció terepmunkám közelmúltjáig napi gyakorlat volt, illetve azoknál, akik életük során korábban a magyar nyelvet nem csupán a legszûkebb családi körben, hanem többféle kapcsolatban és helyzetben, az etnikus alapon szervezõdõ intézményesült társasági élet különféle színterein is használták. Interjúalanyaim elmondásából egyébként kiderült, hogy a harmadik generáció tagjai – láthatóan az intézmények keretei között zajló, többgenerációs etnikus közösségi élet hiányával összefüggésben – egyik család esetében sem tanultak meg magyarul.

Az összegyûjtött anyag alapján megállapítható, hogy az Argentínába vándorolt magyar zsidók és leszármazottaik az argentin középosztály középsõ és felsõ tartományaiba tagozódtak be. Ezenbelül némi különbség mutatkozott az 1920-as és 1930-as évek gazdasági migránsai, illetve a második világháború után érkezett menekültek gazdasági sikeressége között, az utóbbiak javára. Míg az elsõ generáció többnyire a könnyûipar, a kereskedelem, illetve a szolgáltatások területén teremtette meg a család egzisztenciáját, a második generáció képviselõinek túlnyomó többsége értelmiségi pályára lépett, és közülük többen rendkívül sikeresek lettek.

A Buenos Aires-i magyarok etnikai identitását tárgyaló, ám itt részleteiben be nem mutatott kutatás az e dolgozatban foglaltaknak tágabb értelmezési keretet biztosít. A vizsgálat során kiderült, hogy a mai napig etnikus intézményi keretek között mûködõ, három, sõt négy generációt aktívan magában foglaló 1945-ös magyar csoporttal ellentétben a magyar zsidók az argentínai integrációnak érzékelhetõen nem az etnikai csoportközösségi, hanem az egyéni-szakmai stratégiáját választották. Ez utóbbi stratégiát jeleníti meg a festõ-fotográfus beszélgetõpartneremmel készített interjúrészlet. Ha nem is feltétlenül e stratégia tudatos elemének tekinthetõ, mégis idekapcsolódik e csoporton belül már a második és a további generációk körében megfigyelhetõ exogámia is.

A fejezetben bemutatott identitás és szociabilitás e csoporthoz, továbbá az elsõ, valamint a második generációkhoz kapcsolódik, az õket követõ generációk körében ilyen mértékben feltehetõen nem jelenik majd meg. Ennek okai egyebek között az intézmények hiányában, az újabb generációkkal kapcsola-

tos elvárások természetében és a részben ezekbõl is fakadó exogámiában keresendõk.

Beszélgetõpartnereim vallomásai bepillantást engedtek a kettõs, illetve többes identitás ambivalenciáiba is, hiszen láthattuk, hogy a magyar zsidó és a zsidó származás egyéni szinten megélt élményei nem nélkülözték az ellentmondásokat. A narratívák alapján mindkettõvel kapcsolatos érzések és definíciók erõteljesen módosultak interjúalanyaim (és családtagjaik) egymást követõ életszakaszaiban. Betekintést kaphattunk olyan kontextusokba és tényezõkbe, amelyek idõrõl idõre átértékelték a magyar zsidó származás bizonyos elemeit. Egyes elmesélt epizódok, így az Izraelben katolizáló és végül Buenos Airesbe kivándorolt budapesti zsidó család története az identitás kontextuális természetére ad egy magyar zsidó példát.[41]

Bibliográfia

Archetti, Eudardo P. 2003. *Masculinidades. Futbol, tango y polo en la Argentina*. Editorial Antropofagia, Buenos Aires.

Avni, Haim 1991. *Argentina and the Jews: A History of Jewish Immigration*. Tuscaloosa, Alabama.

Erõs Ferenc 2001. *Az identitás labirintusai.* Budapest, Janus/Osiris.

Kovács Éva – Melegh Attila 2000. „Lehetett volna rosszabb is, mehettünk volna Amerikába is”. In Sik Endre – Tóth Judit 2000 (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról.* 93–155.

Kovács Nóra: *„Szállítható örökség”. A magyar kulturális örökség elemei a közösségi és egyéni identitásteremtés folyamatában a Buenos Aires-i magyarok között (1999–2001)*. PhD disszertáció. Benyújtva: ELTE, BTK, Európai Ethnológia Doktori Iskola, 2003. november.

Kurucz László 1999. *Magyarok Argentínában.* Buenos Aires, Biblioteca Nacional.

Papp Richárd 2002.*„Járható ösvény.” Magyar zsidó fiatalok az izraeli ortodox társadalomban*. Elõadás a „Magyarok a Nagyvilágban – Diaszpóra-kutatás az ezredfordulón” címû konferencián, MTA Kisebbségkutató Intézet, 2002. október 17–18.

Schwarcz, Alfredo José 1991. *Y a pesar de todo*. Buenos Aires.

Smolensky, Eleonora María – Jarach, Vera Vigevani 1999. *Tantas voces, una historia. Italianos judíos en la Argentina 1938–1948.* Temas grupo editorial, Buenos Aires.

[41] Vö. a magyar zsidó fiatalok izraeli vallási útkeresésének elemzésével. Papp 2002.

„JÁRHATÓ ÖSVÉNY.” MAGYAR ZSIDÓ FIATALOK AZ IZRAELI ORTODOX TÁRSADALOMBAN

Papp Richárd

„Sosem szabad megfeledkeznem arról, hogy egy négyezer évvel ezelőtt elkezdett történet legújabb fejezetét írom.”
(Leon Uris: Exodus)

„Amikor visszajöttem, azt hittem, össze leszek zavarodva, mert én tényleg úgy mentem ki Izraelbe, hogy ott maradok végleg, legalábbis hosszabb időre, aztán ha vissza is jövök, végre az én zsidó utamon tudok járni. Először baromi jó is volt, kipihenhettük az egész galut zsidóságunkat, minden paránkat, szorongásunkat, nyugodtan járhattunk tálliszban fényes nappal, nyíltan, meg ehettünk bármit, minden simán kóser volt. Meg a Kotel, ott érezhettük, hogy ez tényleg a Szentföld. Aztán meg kicsit túl sok lett, elkezdett hiányozni az otthoni zsidó falunk, a tanyasi zsidó életünk otthon. Aztán az is kiderült, hogy ahogy én képzeltem a zsidóságot, az nem is olyan egyértelmű, mert Izraelben nekem azt mondták, megéreztették nap mint nap, hogy az nem is igazi zsidó. Az az igazi, ami ortodox. Azt hittem, bennem van a baj, hogy túl nehéz nekem az ortodox út, és hogy én gyenge vagyok, mert nem tudom teljesíteni a halachát, tehát ezen az ösvényen nem tudok haladni, pedig tényleg próbáltam újra meg újra, mégse sikerült. De mégsem zuhantam össze, mert mikor hazajöttem, rájöttem, hogy én így vagyok zsidó, ahogy vagyok. Magyarként. És ez nem skizofrénia, ez az én saját utam, erre rendelt el az Örökkévaló, ezen kell tovább mennem, és ezt kell képviselnem, nem is tudom letagadni, mert ez vagyok én.”

Idézett interjúrészletem összefoglalja mindazt, amit e tanulmány meghatározott keretein belül el lehet mondani kutatásom „végtelennek” tûnõ jelenségegyütteseinek és ezek jelentéstartalmainak interpretációs lehetõségeibõl. Hiszen az általam kutatott jelenségek (egy maroknyi magyarországi zsidó fiatal beilleszkedésének történetei Izrael ortodox társadalmában) megértéséhez a zsidó vallási tradíciók és antropológiai-teológiai alapjelentések, az izraeli társadalom vallásszociológiai feldolgozása, a diaszpórazsidóság és a Szentföld kapcsolatának problémavilága, valamint a magyar zsidó kultúra összetett jelentéstartalmainak elemzõ feltárására lenne szükség.

Mint említettem, jelen kötetben nem nyílik minderre mód, ezért a következõ tanulmány célja – az elsõként idézett interjúrészlet egyes meglátásainak értelmezésével – rámutatni kutatásom alapvetõnek tûnõ kérdéseire és problémaköreire, megfogalmazva és elõremutatva egy részletesebb monografikus igényû munka lehetõségei felé.

1. „…én tényleg úgy mentem ki Izraelbe, hogy ott maradok végleg, legalábbis hosszabb időre, aztán ha vissza is jövök, végre az én zsidó utamon tudok járni."

Az általam kutatott csoport létszáma állandóan változik, hiszen folyamatosan érkeznek a fiatalok Izraelbe, ahol több hónapot vagy évet is eltöltenek, ameddig eldöntik: maradnak-e, vagy visszamennek Magyarországra. Ez alatt az idõ alatt egy „fogadóintézmény" látja el õket, amelyet egy ortodox alapítvány finanszíroz. A fiatalok együtt laknak egy számukra bérelt lakásban, Jeruzsálem ortodox negyedében, ahonnan mindennap bejárnak a közeli *jesívá*ba[1] tanulmányozni a *Talmud*ot és ezen keresztül az ortodox zsidó kultúra norma- és értékrendszerét, valamint a szent héber nyelv mélységeit. A tanulásban a csoport tagjait olyan ortodox rabbik segítik, akik vagy magyar származásúak, vagy több évet töltöttek korábban *sliáh*ként Magyarországon. A tanítás mellett õk segítik a fiatalokat az ortodox zsidó életmód megélésében is: tanácsokkal látják el, és ellenõrzik tanuláson kívüli életük gyakorlatát, valamint az állami intézményekkel kapcsolatos ügyintézésben is segítségükre vannak. Õk a felelõsei a fiatalok megfelelõ szocializációs lépéseinek az ortodox zsidó kultúra és társadalom világában. E munkájuk szoros kapcsolatot kíván a fiatalok közösségével, amelyhez hozzátartozik e fiatalok nyelvének és kultúrájának ismerete, illetve a magyar zsidó kultúra megfelelõ ismerete is. Ezen ismereteiket a csoport egyik tagja a következõképpen értékelte:

> *„Mi mindannyian érezzük és tudjuk, milyen magyar zsidónak lenni, hogy egy magyar nem olyan, mint egy izraeli vagy egy amerikai, sokkal kifinomultabb, csöndesebb, de kritikusabb is, meg nem nagyon tud sok vallásos dologgal mit kezdeni, hamar ki is ábrándul. Nem szabad ezek miatt ajtóstul rontani a házba. A Tórát is lassan kell megértetni vele, nehogy valamit ne értsen, aztán elcsüggedjen és elmenjen. Meg kell értenie, hogy az egyetlen útja egy zsidónak a Tóra, a vallás. Ezért kell minden egyes zsidót megtartani, a magyar zsidók dolga is, hogy visszataláljanak a vallásos útra."*

A fenti interjúrészlet utolsó sorai megegyezni látszanak az elsõként idézett beszélgetõtársam szavaival: a *„zsidó út"* kifejezésével. Mi lehet ez a *„zsidó út"*, amelyen az Izraelbe érkezõ fiatalok járni akarnak, ahová a fent idézett rabbi szavaival *„a magyar zsidóknak is vissza kell találniuk"?*

Az egyetemes zsidó kultúrában a *halacha* szó ötvözi és jeleníti meg a rituális-tradicionális zsidó norma- és értékrendszer egészét. A héber *halacha* szó a *hálé* ('megy, jár') igébõl ered[2] ennek értelmében azt a – beszélgetõtársaim által is megfogalmazott – „utat", „járható ösvényt" jelenti, amelyen *„a zsidó embernek mennie kell"* – ismét egyik interjúalanyom szavai szerint.

[1] A dõlt betûvel szedett héber és jiddis kifejezések rövid leírása a tanulmány végén olvasható.

[2] Vö. Jólesz 1985, 72.

A *halacha* tehát az a *„zsidó út”,* amely „olyan normát vagy szabályt jelent, amelyhez az emberek igazodnak, olyan kijelentést tehát, amelynek tárgya a helyes – a Tóra törvényes elõírásainak, illetve a hagyomány által rögzített alkalmazásainak megfelelõ – magatartás”.[3]

A „járható ösvény” nem csupán egy részét fedi le a lehetséges zsidó életstratégiáknak, hanem magában foglalja az egyes személy teljes életformájának alárendelését a *halachá*nak.

> „A zsidó vallás szigorúan rabbinikus formájának sajátsága az, hogy az élet legprofánabb megnyilvánulásait is bevonja a vallás körébe. A *Sulchan Áruch* még olyan dolgokat is szabályoz, mint például az öltözködés, a cipõ felhúzása stb. Ennek azonban nem az a következménye, hogy a vallás profanizálódik, hanem éppen ellenkezõleg: minden cselekedet, a legjelentéktelenebb is, vallásos súlyt nyer… szentté válik: egész napi munkánk nem más, mint egyetlen reggeltõl estig tartó istenszolgálat.”[4]

Interjúalanyaim tehát a fenti jelentéstartalom szerint fogalmazták meg a zsidó életforma azon autentikus minõségét, amelyet mindkét irányból az ortodox zsidó kultúra tartományába utaltak, hiszen a fent idézett rabbi ezen út képviselõjének és a rajta való járásban segítõnek fogalmazta meg szerepét a fiatalokkal való találkozásban, és viszont, a tanulmány elején idézett fiatalember is úgy fogalmazott, hogy Izraelben, az ortodox közösségben *„végre az igazi zsidó úton”* tud járni.

Mindez megfelelni látszik a magyar zsidó kultúra és identitás általam eddig vizsgált és feltárt jelentéseinek, amelyeket kutatva a magyar zsidóság önmegfogalmazásaiban gyakran találkoztam hasonló önértékelésekkel, illetve az ezeknek megfeleltethetõ jelenségekkel.

Összefoglalva mindezeket, úgy látom, a magyar zsidók kultúrájukat olyan „kisebbségi” – regionális zsidó – kultúrának identifikálják az egyetemes judaizmus világán belül, amely azzal együtt, hogy megkérdõjelezhetetlenül, autentikusan zsidó, ugyanúgy elválaszthatatlan a magyar kultúra és identitás nem zsidó aspektusaitól is. A halachikus életforma szempontjából pedig mindezt úgy fogalmazzák meg, hogy sokszor a zsidó kultúra, tradíció átélése, a vele való érzelmi azonosulás módozatai egyenértékûek a *halacha* által elõírt és meghatározott normarendszer következetesen aprólékos betartásával.[5]

Az általam kutatott fiatalok csoportja a fent említettek okán a halachikus „zsidó utat” az ortodox kultúrában kívánta teljes mértékben elsajátítani; mégis az autentikusság problémakörébõl fakadtak az elsõ törésvonalak a rabbik és a fiatalok egy csoportja között, ahogy ezt a késõbbiekben részletesen látni fogjuk, hiszen idõvel mégis saját (magyar) zsidó identitásukhoz, illetve kulturális értékrendszerükhöz való tartozásuk erõsödött föl, ahogy egyikük fogalmazott:

[3] Scholem 1999, I, 30.
[4] Hahn 1995, 13.
[5] Lásd Papp 2000.

„másképp vagyunk zsidók, de ugyanúgy azok vagyunk." Az elsõ idézett interjúrészletbõl is kiderült: e találkozás végül nem lett mentes a konfliktusoktól sem, hiszen e találkozás idõszakai alatt a zsidó kultúra sokszínûségének rejtett tartalmai és az ezek mögött álló sok évszázados jelentések kerültek felszínre a vizsgált közösség tagjai számára is.

E konfliktusforrást a rabbik és a csoport közötti kommunikáció problémáival magyarázták. A kommunikáció nyelvi problémái már az elsõ napokban feltûntek az újonnan érkezõknek. Érzékletes példa minderre az egyik elsõ levél, amelyet a csoport egyik vezetõje (az a rabbi, aki a legtöbb idõt töltötte velük) fogalmazott meg az újonnan érkezõknek a reggeli imarendrõl és a regisztrációs folyamatról:

> *„Holnap rendben van, 7 az jobb, lesz ott a legkorán aki lehet és írni a név és/vagy kapni szám és leszek 8 előtt* זסרחֹס (héber betûkkel) *5:45. Tomorrow O.K. be there as early as possible. Write your name or receive a* sáhrisz (héber betûkkel) *can daven* (angol és jiddis: tudsz imádkozni) *5:20. Smone eszré 5:45. I'll be before 8."*

A levelet héber betûkkel zárva arról szólt még a rabbi, hogyan kell bemutatkozni a regisztrációnál a *jesívá*ban.

A csoport tagjai csupán együtt tudták e levelet értelmezni, hiszen többen nem tudtak még tökéletesen héberül, míg mások a jiddis vagy az angol kifejezéseket nem értették. Amikor megérkeztek, azt remélték, *„szépen lépésről lépésre"* fognak *„mindent megtanulni",* azonban e levél közös tanulmányozása alatt többen elbizonytalanodtak. Magyarországon közel egy évig jártak az említett alapítvány által alkalmazott tanítóhoz, aki az egyik budapesti ortodox zsinagógában készítette fel õket az ortodox zsidó tanításokra, amelyeknek folytatását Izraelben képzelték el a csoport tagjai. Ez a tanító olyan fiatalember volt, aki évekkel ezelõtt szocializálódott az izraeli ortodox társadalomban, de Budapesten nõtt fel, így a vele való kommunikáció zavartalan volt a fiatalok felkészülésének ideje alatt. Ehhez társult a fentiekben említett program, amelyet a csoport tagjaival is ismertettek elõzetesen, s amelynek lényegét a rabbik magyarsága alkotta, vagyis hogy a fiatalok magyar zsidó kultúrájának ismeretében és figyelemben tartásával segítik beilleszkedésüket. A nyelvi nehézségek ebben a folyamatban csupán kifejezték és megfogalmazták a csoport egyes tagjai számára a kommunikáció kulturális törésvonalait, amit késõbb így foglalt össze egyikük:

> *„Már az elején éreztem, hogy itt valami zavar van, hogy nem fogjuk egymást érteni, nem úgy, mint Pesten. Nemcsak a nyelvi nehézségek voltak itt a gondok, hanem hogy azt mondták, ők ismerik a mi világunkat, az értékeinket meg a mentalitásunkat. Hát nem egészen így sült el. Persze mi se voltunk teljesen toleránsak, de mi nem is ígértük, de azért ez mégis kellemetlen, mert végül is mi akartunk idejönni. Ezért nem is szóltunk semmit egy csomó ideig, de ennek egyszer ki kellett jönnie, persze most csak rólunk beszélek, akik hónapok után úgy döntöttünk, most már biztos, hogy haza fogunk menni."*

Az utóbbi interjúrészletbõl kiderülhetett, a fent elmondott kommunikációs nehézségek csupán a csoport (bár arányaiban nagyobb, kétharmadának) egyes tagjaiban jelentett olyan mértékû problémát, hogy megszakították szocializációs folyamatukat Jeruzsálemben. A továbbiakban arra keresem a válaszlehetõségeket, hogy a csoport mely tagjai és miért élték meg sikertelennek lépéseiket e „járható ösvényen", és melyek voltak azok a „lépcsõfokok", amelyek mentén a különbözõ kulturális értékrendszerek törésvonalakat húztak az ortodox-rabbinikus és a magyar zsidó kultúra képviselõi között. E kérdéskörökbõl azonban az is tisztázódhat, kik voltak, akik mégis sikeresnek élték meg e találkozást, és tagjaivá tudtak válni az ortodox zsidó társadalomnak. Mint említettem, a csoport tagjainak létszáma és Izraelben eltöltött életüknek idõpontjai is folyamatosan változnak. Kutatásom e folyamat azon hónapjairól készült pillanatfelvételek összegzése, amelyeket kulturális antropológiai részt vevõ megfigyeléssel gyûjtöttem és éltem meg velük.

Terepmunkám az elsõ nagyobb lélekszámú csoport jeruzsálemi beköltözésével vette kezdetét, amikor hat fiatal férfi indult el egyszerre e szocializáció útján. E csoporthoz tartoztak azonban azok a személyek is, akik korábban egyenként váltak az ortodox zsidó társadalom tagjává, illetve azok, akik késõbb csatlakoztak a csoporthoz. A velük intenzív, mindennapos kapcsolatot tartó rabbikkal együtt az általam kutatott csoport – akik között megfigyeléseimet és interjúimat készítettem – tizenhat fõbõl állt.

E mikrokutatás azonban olyan általánosabb kérdéseket is fölvetett, amelyek – úgy érzem – hozzájárulhatnak a magyar zsidó kultúra és az élõ halachikus judaizmus recens jelentéstartalmainak mélyebb megismeréséhez.

Az általam kutatott fiatalok (az ifjú férfiak mellett hölgyek is vannak jelen hasonló indíttatásokkal Izraelben, de megfelelve a halachikus kultúra normarendszereinek, velük nem tudtam rendszeresen érintkezni, így ezen nõi csoportok kutatása hölgy kollégáinkra vár) életük egyik legfontosabb lépése elõtt álltak, hiszen vagy az izraeli társadalom ortodox világának kívántak részesei lenni, vagy még maguk sem döntötték el: Izraelben maradnak-e, illetve hazatérnek, s Magyarországon élik meg az ortodox zsidó kultúrát. Mindenesetre egy új utat kívántak bejárni életükben, amely út nagymértékben vagy teljesen különbözött korábbi életmódjuktól és céljaiktól.

Az így megélt valóságok ezért lehettek még meghatározóbbak (intenzívebben megéltek, nagyobb emocionális hangsúlyokat magukban foglalva), mintha mindezeket a tartalmakat saját hétköznapjaikban kutattam volna. Mindemellett életük ilyen felfokozott, folyamatos döntések és önreflexiók ismétlõdésével terhelt idõszakában olyan értelmezési lehetõségek adódtak számomra, amelyek által egyaránt feltárhatóvá vált személyiségük teljes spektruma: identitásuk individuális, kulturális-társadalmi és ontológiai dimenziója.[6] Ezáltal e kutatás is állandóan változott, hiszen az általam látott-tapasztalt jelenségek újabb és újabb kérdések felé irányítottak, így a következõkben olvasható rövid példák csupán a velük eltöltött idõ alatt történtek

[6] Csepeli 2001, 529.

summázatai. Másrészt a csoport tagjainak is fontos volt, hogy szinte nap mint nap készítsek velük interjúkat, ugyanis a fent vázolt élethelyzetben szükségük volt önreflexióik objektivizálására. A bennük felmerülõ kérdések és problémák így a zsidó kultúra olyan mélyreható és eleven kérdéseit is körüljárják, amelyek kiegészíthetik eddigi társadalomtudományi ismereteinket is a judaizmus világáról. Továbbá olyan folyamatnak is tanúi lehetünk, amely különbözõ életsorsok megélt valóságtartalmai által képes megvilágítani az önkéntes migráció, a beilleszkedés és a kultúrák találkozásának problémavilágát. Ennek tükrében, reményeim szerint, a diaszpórakutatások törekvéseihez is hozzá tud járulni az alább következõ néhány antropológiai életkép bemutatása.

2. *„Először baromi jó is volt, kipihenhettük az egész galut zsidóságunkat… nyugodtan járhattunk tálliszban fényes nappal, nyíltan, meg ehettünk bármit, minden simán kóser volt. Meg a Kotel, ott érezhettük, hogy ez tényleg a Szentföld. Aztán meg kicsit túl sok lett, elkezdett hiányozni az otthoni zsidó falunk, a tanyasi zsidó életünk otthon.”*

Beszélgetõtársam több meghatározó aspektuson keresztül foglalta össze izraeli életük fõbb mozzanatait. Az elsõ naptól kezdve megfigyelhetõ volt a felszabadulás érzése a csoport tagjain. A jeruzsálemi érkezés után levetették felöltõiket, hosszú ingeiket, és szabadon-láthatóan hagyták ruhájuk alatti *„tállisz”*-ukat, a *tállit kátán*t.

Ennek jelentõsége igen nagy volt számukra, hiszen a *„tállisz”* viselete a rajta lévõ négy „szemlélõrojt”, „imarojt” (héberül *cicit*) miatt alapvetõ rituális parancsolat, *micva.* E „szemlélõrojtok” ugyanis a Tórában elõírt 613. parancsolatot jelképezik a *cicit*et alkotó szálak és a héber szó betûinek számértéke alapján.

A *cicit* viselését a Tóra írja elõ. Eszerint azért kell az öltözék szélein a szemlélõrojtot viselni, hogy az ember megemlékezzen Isten parancsolatairól, és ezáltal minden olyan kísértéstõl, vágytól elforduljon, amely ellentétes Isten törvényével (4Móz 15,37–41).

A fenti rendelkezés emellett a naponta kétszer elmondott „Semá Jiszráél” imában is benne foglaltatik, s így a rituális élet mindennapos gyakorlata által is újra és újra tudatosul. „A cicit viselése ugyanolyan fontos, mint az összes többi parancsolat együttvéve. Megóvja az embert a vétkezésektõl, érdemessé teszi az isteni jelenlét (Sehína) fogadására.”[7] Ezért a *cicit*et a vallásos zsidó emberek ruhájukon kívül hordják, hogy bármikor rátekintve a *halacha* tudatosodjon bennük, az az *„út”,* amelyen járnak. A csoport tagjai azonban kivétel nélkül felsõ ruhájukon belül hordták ezeket Magyarországon a regionális-magyar zsidó kultúra általános gyakorlatának megfelelõen. *„Otthon ezt sohasem tettük ki, mert nem értették volna, félreértették volna. Féltünk, na, mondjuk ki.” „Pesten egyikőnk se tette volna ki a ciciszt, minek? Minekünk az úgyis mindent elmondott, mi tudtuk, hogy rajtunk van, és legalább amikor erre gondoltunk, azt is tudhattuk, milyen kö-*

[7] Untermann 1999, 49.

rülmények között is vagyunk zsidók, gettózsidó vagyunk. Ez volt a gettófilling. Itt már egészen más Izraelben" – vallották minderrõl interjúalanyaim.

Az elmondottak fényében világossá válhat bevezetõ interjúrészletem tartalma is, mivel a *„cicisz"* – ahogy a magyar zsidók mondják – *„rejtegetése"* olyan szimbólumértékkel bírt számukra, amely magában foglalta magyarországi zsidó kultúrájuk *„galut zsidóságként"* való értékelését és izraeli életük elsõ meghatározó emocionális élményét, e „galut zsidóság" kipihenését. Beszélgetõtársaim interpretációi szerint a nem zsidó többségi környezetben – ahogy fogalmazták – olyan *„kisebbségi érzéssel"* éltek, amely nem tette lehetõvé kultúrájuk külsõ jegyeinek egyértelmû nyilvános kifejezését.[8] Ezzel szemben Izraelben mindez feloldódott, nyilvánossá válhatott, s ebben a légkörben a korábbi „természetesnek" értékelt kisebbségi magatartásformák is átértékelõdtek, negatívvá váltak kezdetben. Ugyanez a kezdeti „felszabadulás" mondható el a kósersági-étkezési szabályok kapcsán is.

Már az elsõ napok egyikén a csoport tagjai kézhez kaptak egy, a *kósersági* elõírásoknak megfelelõ ételek rabbinikus pecsétjeivel, *hekser*rel telerajzolt listát, amely megmutatta, melyik pecsét jelzi az ortodox zsidók számára is fogyasztható terméket. Az izraeli állam kötelezi a rabbinátusokat, hogy ilyen engedélyeket adjanak ki, azonban (mivel számos közösségi kapcsolódási pont található az egyetemes zsidó kultúrában a szakrális-halachikus tradícióhoz) egy ortodox zsidó számára csupán egy általa is elismert ortodox rabbinátus pecsétje a megfelelõ. Ez volt az egyetlen megkötés a csoport tagjai számára, de e téren is a „felszabadulás" érzése töltötte el õket. Magyarországon ugyanis néhány üzleten kívül nem lehet kóser ételekhez jutni, és külön kell beszerezni a húst, a tejtermékeket vagy a péksüteményeket.

> *„Itt meg akár hova megyek, kósert ehetek, pizzát, hamburgert, mindent ehetek, mint a Misi mókus a szabadon termő fa alatt."*

A kóserság szabályaihoz tartozik a tejes és a húsos ételek elválasztása is, ami azonban Izraelben az ortodox zsidók számára „megoldásra" lelt az ún. *párve* („páros", se nem tejes, se nem húsos étel, amellyel mindkét elõbbi fogyasztható) szalámik vagy tejtermékutánzatok elkészítésének modern technikai alkalmazása által. Ezért mondta a bevezetõ interjúrészletben beszélgetõtársam: itt nyugodtan ehet a vallásos zsidó is szalámit vajas kenyérrel és majonézzel.

A kóserság, amely a mindennapos életvitel meghatározó rendszere, ezért egészen más jelentésekkel bír az izraeli ortodox és a magyar *„galut"* zsidó kultúra tagjai számára. A „felszabadulás" kezdeti lelkesedése után idõvel ez a különbség tudatosodott a csoporttagok többsége számára is:

> *„A kóserságnak itt nincs meg az otthoni alaplényege, az elkülönítés, itt mindent ehetsz, kolbászt tejes kávéval, meg sajtburgert, mert mindenből lehet párvét kapni. Otthon viszont mindenre oda kell figyelni. Ha ugyanazt eszed, mint itt,*

[8] Lásd errõl részletesebben Papp 2000, 2001.

az nem kóser, itt meg lehet csinálni, otthon elképzelhetetlen, mert még megmaradt a kósersag, meg a zsidóság lényege, az elválasztás." „Pesten megvan az Istenhez tartozás zsidó módja, a lemondás. Itt ez már elvesztette az értelmét, tudod, hogy kósert eszel, azt annyi, a lényeg kimarad."

„Otthon alig van kóser bolt, ki kell centizned, mikor hol kapsz zsidó ételt, meg kell érte küzdened, itt bárhol megkaphatod" – értékelték a fent elmondottakat hónapokkal késõbb interjúalanyaim.

Az elhangzottakból kitûnik: az *„otthon"* kulturális gyakorlata és értékrendje kapott újra pozitív megerõsítést a kezdeti idõk lelkesedése után. Az otthon hiányának fokozódásával a *„galut zsidó"* kultúra is legitimitást kapott, értékeinek elmélyülésével.

A *„lényeg"* – interjúalanyaim szavaival – a *„zsidó vallás"* alaplényege: a *„lemondás",* a *„küzdés",* az *„elkülönítés";* a saját kultúra kisebbségként való megélése, megfelelve a Tóra egyik alapvetõ szakrális-etnikus elõírásának, a *ködosim* parancsolatának is. Eszerint tehát a tórai tradíció mélységeibõl is legitimitást nyert a magyar zsidó kultúra „alaplényege", szemben az izraeli rabbik szintén tórai alapú, de onnan mást „elõhozó" magyarázataival. Utóbbiak szerint ugyanis a kósersag lényege a tisztátalan ételek lélekre tett rossz hatásában keresendõ. A csoport tagjai számára azonban ez – az õ szavaikkal – *„túl misztikusnak"* hangzott, hiszen kultúrájuk más jelentéstartalmakat párosított ezen gyakorlathoz. Érthetõvé válhat tehát, hogy a kezdeti lelkesültség után miért *„kezdett el* – bevezetõ interjúrészletem szavaival – *hiányozni az otthoni zsidó falunk, a tanyasi zsidó életünk otthon".*

Ebbõl a szempontból is fontos a csoport – kezdetben szintén pozitívként értékelt – találkozása az izraeli zsidó szent helyekkel.

Jeruzsálembe való érkezésük legelsõ napján, elsõ közös alkalomként a csoport a Kotelt, a Siratófalat látogatta meg. Legtöbbjük most volt elõször a Siratófalnál, amelynek jelentõsége az egyetemes judaizmus világában alapvetõ. A Kotel (héberül 'fal') ugyanis az i. u. 70-ben lerombolt Szentély egyetlen épen maradt fala, a tradíció szerint ráadásul azon fal ez, amely szemben állt a Szentek Szentjével, ahol a fõpap minden évben jám kipurkor (az engesztelés napján) engesztelõ áldozatot mutatott be Istennek, hogy törölje el népének és az emberiségnek bûneit. A Szentély az áldozatok lévén az Istennel való közvetlen kommunikáció egyetlen szent helyszíne volt, s bár a zsidóság bûnei miatt elpusztult, a Messiás eljövetelekor újraépül, és ismét betölti az Istennel való közösség otthonának funkcióját. A megmaradt fal ennek bizonyossága, reménye és szimbóluma, s ezért e szent helyet – a zsidó tradíció szerint – a Sehína, Isten jelenléte veszi körül.

„A hit, hogy az isteni jelenlét mindig ott van a falnál, húzódik meg azon szokás mögött, amelynek keretében papírra írt kéréseket hagynak a fal repedéseiben az emberek."[9]

[9] Untermann 1999, 212.

Emellett az egyetemes zsidóság egységét, közös kultúrájának, kollektív tradíciójának forrását is jelképezi a Siratófal. Ezért is volt olyan fontos a csoport tagjai számára e látogatás, hiszen mind vallási, mind kulturális és etnikai identitásuk „alapjelentésével" találkozhattak elsõként. A fal megcsókolásával, a fent említett cédulák elhelyezésével (szinte mindenki hozott családtagjaitól is ilyen kérõ cédulákat, ezáltal is elmélyítve „találkozásuk" kiemelkedõ jellegét), ruhájuk megszaggatásával (a bûnbánat és a Szentély pusztulásán érzett gyász jelképeként), a fal tövében elmondott közös és egyéni imákkal, a szent helyre vonatkozó rituális cselekmények elvégzésével a fent leírt szakrális és etnikai tartalmak mindegyike a rabbik iránymutatásaival, magyarázataival és tanításaival tudatosult a csoport tagjai számára.

Ugyanígy élhették meg késõbb a nagy rituális ünnepeket is a lerombolt Szentély tövében, átélve a zsidó rituális idõfelfogás lényegét, az õsök idejében való együttlakozás tartalmát is.[10]

Hasonlóképpen a rabbik „felügyelete" alatt utaztak el ortodox zsidó csoportokkal az õsök (Ábrahám, Izsák, Jákob, Sára, Rebeka, Lea, József, Ráhel) sírjaihoz is, amely látogatások identitásuk meghatározó személyiségmintáikkal való találkozást jelentettek számukra.

Ezek a „találkozások" lehetõvé tették ugyanis, hogy azon helyszíneket láthassák, tapasztalhassák meg közvetlenül, amelyeket addig *„távolról",* a *„galutban"* is életük zsinórmértékének tartottak. E találkozások személyes-emocionális ereje azonban magában foglalta saját, „otthonról hozott" kulturális értékrendjüket is, konfrontálódva azon rabbikkal, akik kísérték õket, és azon ortodox csoportokkal, melyekkel együtt látogattak el ezen helyekre.

„Énnekem az a legfontosabb, hogy itt vagyok, amiről álmodoztam, hogy egyszer itt ülhetek a Kotelnél, és Tisa beávkor Jeremiás siralmait olvasom például. De énnekem ez úgy teljes, ha értem is. Mit csináljak, ha nem tudok még úgy héberül, hogy mindent megértsek belőle. Ezért olvasom én magyarul, ahogy otthon is. És magyarul a Károli-bibliában a legszebb, én nem tehetek róla. És akkor jönnek nekem, hogy inkább próbáljam meg héberül, mert még ha nem is értem, akkor is jobb, mint a keresztény Biblia, mert arra csábulhatok, hogy az Újszövetséget is elolvasom, és az katasztrófa. Dehogy katasztrófa. Ráadásul nem is azt olvastam, hanem Jeremiást, ennek meg csak úgy volt ott értelme Tisa beávkor, ha értem is, amit olvasok, hogy azt is értsem, ahol vagyok, meg amit csinálok."

„Ez, hogy elmentünk az ősök sírjaihoz, nekem nagyon jó is volt, meg nagyon rossz is. Tudod, nekem Jákob a héber nevem. És én úgy is érzem sokszor, hogy én Jákob vagyok, egy csomó élethelyzetem olyan, meg sokszor úgy is viselkedem, hogy most mit csinálna Jákob a helyemben. Nem kell mondanom, mekkora élmény volt Ráhel sírjához elmennem, meg Jákobéhoz. Beszélni velük,

[10] Papp 2000.

együtt lenni velük. És ezek az ortodoxok meg nem hagytak békén. Löktek arrébb, gyorsan leimádkoztak, azt indulás. Semmi áhítat, meg átérzés. Ez elég megdöbbentő volt."

„Ki vagyok akadva. Olvasom itt a zsoltárokat a síroknál, megpróbálok elmélyedni, gondolkodni, hogyan, mint éltek, éreztek az őseink. Azonosulni próbálok velük, és akkor a kezembe nyomják, hogy a rabbi mit írt elő zsoltárokat meg imákat az útra. Belenézek, azt mind arról szól, miénk lesz megint a Szentföld, az ellenségek eltűnnek, satöbbi. Hát hogy jön Ráhel az arabokhoz meg ehhez az egész konfliktushoz? Ott Ráhel van, és én ott vele akarok lenni, csakhogy ezt ők nem érzik."

„Megdöbbentett ez az út. Most jöttünk csak vissza, ezért lehet, hogy kicsit kemény leszek. Az, hogy végig gépfegyveresek kísérnek, rendben van, ez van. Hogy a palesztinok leköpik a buszt, meg nem lehet magas helyre menni a síroknál, mert lelőnek, rendben. De hogy közben az ortodoxok is erődemonstrálnak, ilyen harcias zsoltárokat énekelnek egy sírnál, amire viszont a palesztinok írták rá piros festékkel a mocskosságaikat, és üzengetnek egymásnak, akkor azt kell látnom, hogy ez nem az én vallásom meg kultúrám, én ide egész másért jöttem."

Az idézett interjúrészletek önmagukért beszélnek a kétfajta kulturális értékrend különbségeirõl is, amelyek talán azért ezen az utazásokon vezettek a törésvonalak elmélyüléséhez, mert a fiatal magyar zsidók számára saját kulturális értékrendszerük legszemélyesebb és legérzékenyebb jelentéstartalmait érintették: a kultúra átélésének elsõdleges fontosságát. A kultúra átélése, a rítusok és a tradíció jelentéseivel, tartalmaival való emocionális-lelki azonosság – mint több korábbi tanulmányomban is rámutattam – a magyar zsidó kultúra rituális életének olyan meghatározó jelentése, amely e kultúra értékrendszerében sokszor fontosabb helyet tölt be, mint a rituális-halachikus normarendszernek való megfelelés. A magyar zsidó identitás pedig az egyetemes judaizmus s így Izrael felé is ugyanúgy kisebbségi kultúrának felelteti meg önmagát, mint a magyarországi nem zsidó társadalom felé. Ezért – bár az egyetemes zsidóság és benne Izrael helyzete, problémái alapvetõ jelentõségûek számukra is – a fent bemutatott szituációkban saját személyes, *„otthoni"* kulturális értékrendszerük és identitásuk erõsödött föl, és került konfliktusba aktuális környezetével.

Érzékletesen illusztrálta mindezt az utolsó zarándokút során a busz többi utasától elkülönült kis „magyar csoport", ahogyan másságát, saját kultúráját kifejezve együtt énekelte a *Szól a kakas már* éneket, a *„magyar zsidók himnuszát"* – ahogy fogalmaztak. E törésvonalak tudatosulása után a különbségek elmélyültek mind a közösség és rabbijaik között, mind a közösségen belül is. A magyar zsidó fiatalok (mialatt megerõsödött bennük otthonról hozott értékrendszerük, a vallási tartalmak átélésének elsõbbsége) mind több kritikával illették a halachikus életmód aprólékosságát, *„szigorúságát"* is.

„Nem tudom, de ez a Sulchán Áruch se a mai embernek való, mindent szabályoz, attól kezdve, hogy milyen sorrendben kötöm be a cipőfűzőmet, addig, hogy még az ágyamba is belebújik, amikor a feleségemmel vagyok. Szombaton is nem arra megy rá, hogy én átéljem a szombatot, hanem hogy mit ne csináljak. Otthon haza tudtam menni, bezártam az ajtót, és úgy éltem meg a szombatot, ahogy énnekem az tényleg belső nyugalom, ahogy az Örökkévaló mondta. Itt meg állandóan jönnek és ellenőriznek a rituális felügyelők meg a kémek köztünk, azt jól beárulnak."

A „felszabadulás" érzése ekkor fordult át ellenkezõjére a többség esetében. Parázs viták dúltak a közösségen belül és a rabbikkal a *halacha*ról s a zsidó kultúra *„alaplényegéről"*. A rabbik ezt úgy próbálták ellensúlyozni, hogy egyre többet voltak a csoporttal a szabad idõk során is, és külön konzultáltak a csoport „hangulatáról" azokkal, akik teljesen elfogadták az általuk képviselt életmód értékeit. A csoport többsége ezt szabadsága *„megkötésének"* újabb aspektusaként értékelte, párhuzamba állítva mindezt az ortodox zsidó kultúra halachikus jelentéseivel. Aztán amikor a rabbik a csoport többségének polcain Thomas Mann vagy Dosztojevszkij, illetve Gershom Scholem és Martin Buber modern zsidó filozófusok könyvét találták, s ezt szóvá tették – miszerint ezek olyan *„rossz"* könyvek, amelyek elvonnak és eltérítenek a Tórától –, a konfliktus még mélyebbé vált.

„Már nemcsak azt szabályozzák, mit csináljunk, hanem hogy mit olvassunk meg gondoljunk, érezzünk."

„Hogy nem lehet azt megérteni, hogy Dosztojevszkij meg Thomas Mann teljesen kóser, hogy amit ők leírnak, az emberről meg Istenről is szól, és hogy ha elmélyedsz bennük, egy sor olyan dolgot tudsz meg magadról, meg a többi emberi dologról, a zsidókról is, ami nélkülözhetetlen? De hogy még a Scholem meg a Buber se kóser nekik?! Tudod, az a baj velük, hogy amíg a Scholem, a Buber meg te vagy én elfogadjuk őket is, addig ők nem fogadnak el téged, nem is akarnak megérteni, azt mondják, csak az a zsidó, ami ők, csak az a zsidóság, ami ortodox."

Az utolsó interjúrészlethez kapcsolódva a csoport többsége úgy érezte, olyan törésvonalak jöttek létre közöttük, amelyek többek között azért váltak feloldhatatlanná, mert az õket „szocializáló" rabbik s az ennek „megfelelõ" csoporttagok olyan *„autentikus zsidó"* értékrendszert és identitást fogalmaztak meg feléjük, amellyel õk nem tudnak azonosulni, viszont ha ez nem történik meg, úgy mindazok szemében – ahogy egyikük fogalmazott – *„nem is számítunk már zsidónak"*.

Ez az állapot akkor vált egyértelmûvé és áthidalhatatlanná, amikor a rabbik világosan megfogalmazták, hogy céljuk a magyar zsidóság megváltoztatása, *„autentikussá"*, az õ értelmezésükben *„tóraivá"*, *„igazi zsidóvá"* reformálása, amelyben a csoportnak is részt szánnak. Ezzel szemben a magukat *„magyar*

zsidónak" identifikáló fiatalok számára idõközben újra elmélyült és fölértékelõdött saját kulturális értékrendszerük, illetve identitásuk (az ortodox zsidósággal egyenértékû) *„autentikussága"*. Ettõl az idõtõl kezdve ezért egyre többször különültek el a csoport többi tagjától s a rabbitól, hazautazásukat fontolgatva…

3. *„Meg aztán az is kiderült, hogy ahogy én képzeltem a zsidóságot, az nem is olyan egyértelmű, mert Izraelben nekem azt mondták meg érezteté nap mint nap, hogy az nem is igazi zsidó. Az az igazi, ami ortodox. Azt hittem, bennem van a baj, hogy túl nehéz nekem az ortodox út, és hogy én gyenge vagyok, mert nem tudom teljesíteni a halachát, tehát ezen az ösvényen nem tudok haladni, pedig tényleg próbáltam újra meg újra, mégse sikerült. De mégsem zuhantam össze, mert mikor hazajöttem, rájöttem: én így vagyok, ahogy vagyok. Magyarként. És ez nem skizofrénia, ez az én saját utam, erre rendelt el az Örökkévaló, ezen kell tovább mennem, és ezt kell képviselnem, nem is tudom letagadni, mert ez vagyok én."*

Interjúrészletünk ezen utolsó szakasza kellõképpen összefoglalja a fentiekben leírtakat. Láthatjuk, a „zsidó" kultúra „általános" definíciója eltakarja szemünk elõl e kultúra sokszínûségét, összetett valóságtartalmait. A judaizmus világa olyan gazdag kulturális sajátosságok kincsestára, amelyben az egyes „szubkultúrák", regionális kultúrák sokféleképpen kommunikálnak az egyetemes-közös tradícióval. Az átörökített zsidó tradíció az évezredek folyamán, a diaszpóralét folyamatos adaptációs kontextusaiban más- és másféleképpen alkalmazkodott az adott etno- és szociokulturális környezethez. A rituális élet mindezt legitimizálta azáltal, hogy a rabbinikus normarendszer elfogadta a *minhág Jiszráel Tórá* (Izrael szokásai egyenértékûek a Tórával, amennyiben nem ütköznek a tórai parancsolatokkal) rendelkezését.[11]

A sokszínûség a különbözõ „zsidó kultúrák" találkozásakor konfliktusokhoz is vezethet, azonban ezen törésvonalak is e „saját zsidó" kultúrák mély jelentéstartalmait tudatosítják a különbözõ csoportok tagjaiban, miáltal – ahogy azt a fenti interjúrészletben is olvashattuk – végsõ soron ismételten a „zsidó" tartalom nyer „általános" érvényt a „saját különbözõ" kultúra megélése következtében.

Jelen tanulmányban is ezen jellemzõkre láthattunk példákat: az ortodox zsidó kultúra „általános érvényû" önidentifikációja állt szemben – minden kommunikációs-szocializációs stratégiája és törekvése ellenére – a magyar zsidó kulturális értékrend és identitás (úgyszintén) „autentikusságával". Mint láttuk, a magyar zsidóságnak ugyanis „zsidósága" mellett csakúgy meghatározó összetevõje a „magyarság", mint az egyetemes judaizmus világán belüli különbözõség kifejezõje. A „magyar zsidó" beszélgetõtársaim által megfogalmazott *„galut zsidóság"* mint önmagukra vonatkoztatott jelzõ pedig olyan kisebbségi, belsõ érzelmi-lélektani összetevõk komplexitására utal, amely alapvetõen különbözteti meg a magyar zsidóságot az izraelitõl. E *„kisebbségi*

[11] Vö. Rékai 1997.

érzés” kipihenése is egyik célja volt Izraelbe költözésüknek, azonban miután e *„felszabadulás”* lelki-érzelmi élménye megelégíttetett, a „diaszpóralét” pozitív-saját attitûdjei erõsödtek fel, ismét összefüggve az ortodox zsidó kultúra különbözõségeibõl fakadó, számukra negatív tapasztalatok sûrûbbé válásával.

A *„lemondás”,* az *„elkülönülés”,* majd a *„belső átélések elsődleges fontossága”* felértékelõdve tudatosította számukra magyar zsidó identitásuk tartalmait, és felébresztette vágyaikat a *„mi otthoni zsidó falunk, a tanyasi zsidó életünk”* iránt. Számukra ugyanis ezt jelentette az *„igazi”, „autentikus zsidóság”,* hiszen ebben nõttek föl, ebben és így szocializálódtak éveken át zsidóként. Ahogy a bevezetõ interjúrészlet vége felé olvashattuk:

> *„… rájöttem, hogy én így vagyok zsidó, ahogy vagyok. Magyarként. És ez nem skizofrénia, ez az én saját utam, erre rendelt el az Örökkévaló…”*

Saját zsidóságuk megélése tehát ugyanúgy alkalmas a „járható ösvényen” való járásra, a zsidó kultúra szakrális-rituális tartalmainak megélésére, mint a magát ortodoxként definiáló zsidó társadalom számára.

A fent elmondottak fényében érthetjük meg azt is, hogy a csoport hazatérõ többségének a fent illusztrált magyar zsidó kultúra volt élete megélt valósága. A csoport azon tagjai, akik nem ebben a zsidó kultúrában szocializálódtak – hanem vagy olyan településen éltek, ahol nem volt számottevõ zsidó közösség, vagy fiatal felnõttként tudták meg, hogy zsidók, s ezután rögtön az ortodox zsidó környezetbe kerültek, vagy hívõ keresztények voltak, s vallási élmények hatására csatlakoztak az Izraelbe induló csoporthoz, tehát akik „mögött” nem állt a „saját magyar” zsidóság kulturális tudás- és élménykészlet –, tagjai maradtak a fent bemutatott ortodox zsidó társadalomnak.

A csoport „felbomlása” után a külön „utakat” választók között a perszonális kapcsolat is jórészt megszakadt, a kulturális törésvonalak a személyek közötti interakciókra is hatottak. Mindegyikük életének középpontjában azonban továbbra is a közös-egyetemes zsidó tradíció s az ebbõl fakadó jelentések állnak, így a közöttük és kultúráik között megfogalmazódó különbségek is csupán közösen birtokolt azonosságaikon belül értelmezhetõek.

A TANULMÁNYBAN DÕLT BETÛVEL JELZETT HÉBER-JIDDIS KIFEJEZÉSEK JELENTÉSEI

Galut	Jelentése: fogság, számûzetés. A diaszpóralét héber kifejezése, utalva a jeruzsálemi Szentély pusztulására s az ezt követõ kényszerû, Izrael földjérõl történõ szétszóródásra.
Halacha	A héber „halacha” szó, amit a zsidó rituális törvények összegzéseként vagy egyszerûen a zsidó tradíció összefoglaló megnevezéseként szoktak fordítani, „járható utat”, „járt utat” (vö. Lau 1994, 6.) jelent. A Talmudban található törvények elnevezése. A késõbbi törvényhozók által hozott döntvények ugyancsak halachikus értékûek. Az Írott Tan nem részletez minden törvényt, ezért kellett a Szóbeli Tan tudósainak ezeket értelmezni (Jólesz 1985, 72.). A halacha jelentése: „járható ösvény”, megmutatja a zsidó ember számára, „hogyan kell élni”, sok ezer életszabály megtartása által. „A zsidóság praktikus vallás, és arra inti a zsidókat, hogy minden cselekedetükben ragaszkodjanak értékrendszeréhez. Ez a kötelesség éppen abból fakad, hogy az eszmei és a gyakorlati halacha, az elmélet és a mindennapi végrehajtás elválaszthatatlan egymástól.” (Lau 1994, 6–7.)
Hekser	A rabbinátusok által jóváhagyott, „kóserré nyilvánított” (Unterman 1999, 138.) engedély.
Jesíva	Talmudtudományi iskola nõtlen férfiak számára.
Kóser	Jelentése: rituálisan tiszta, megfelelõ. A szó a héber *kásér* szó askenázi (a magyar zsidó tradíció által is használatos) kiejtése. Elsõsorban a tórai-halachikus elõírások étkezésre vonatkozó szabályainak gyûjtõneve. A „kóser” azonban nem csak a táplálkozásra vonatkozik, átvitt értelemben is használatos a judaizmusban. Ebben a kontextusban is vallásilag „tisztát”, „kifogásolhatatlant” jelent (vö. Rékai 1997, 89–90.).
Ködosim	A zsidó kultúra istenfogalmának legfontosabb aspektusa, hogy Isten Szent (kados), a zsidóságnak ezért – az Isten által adott parancsolatok okán – szent népnek (ködosim) kell lennie (Golinkin 1998, 58.). A „ködosim” kifejezés a Tóra egyik hetiszakaszának (3 Móz 19–20) is elnevezése: ez a szakasz tartalmazza a zsidó vallás szentségrõl szóló törvényeit (Ujvári 1929, 459.).
Micva	Parancsolat. A Tóra 613 parancsolatot, micvát tartalmaz.
Sáhrisz	Tradicionális magyar zsidó (askenázi) kiejtésben a kötelezõ reggeli imát, a sáhritot jelenti.
Sliáh	Jelentése: küldött, megbízott.

Smone eszré	Tizennyolc áldás „A hagyomány szerint a Nagy Gyülekezet (i. e. 4. század) vezette be, majd a jávnei Szánhedrin (i. e. 1. század) szövegezte meg és rendelte el az ima napi elmondását” (Krausz – Oberlander 1996, 57.). Az élet minden területét felöleli, beleértve a Messiás eljöveteléért való könyörgést is. Késõbb betoldottak még egy áldást a szakadárok („mínim”) ellen, majd ehelyett késõbb – mind a mai napig – a „v’lámálsínimot” („és a rágalmazóknak ne legyen reményük”) használják. Az ima elnevezése ennek ellenére a „18 áldás” maradt (Jólesz 1985, 211–212.).
Szól a kakas már	Az említett dalt a magyar zsidó tradíció az elsõ magyarországi (nagykállói) hászid cáddiknak (héberül: „igaz”, a hászid közösségek vallási vezetõinek elnevezése), Eizik Taubnak (1790–1829) tulajdonítja. A magyarság szeretetérõl híres rabbi több magyar népdalból költött, zsidó dalköltemény ismerjük (Rékai 1997, 18.). A *Szól a kakas már*t többen – ezt Izraelben is többször tapasztaltam – a magyar zsidók „vallási himnuszának” is tekintik.
Tállit kátán	Jelentése „kis tallit” (kis imaköpeny). A „nagyobb”, a reggeli imára szolgáló tállitot kizárólag a rituális cselekedetekkor húzzák fel, míg a tállit kátánt egész nap viselik. Viseletének alapja a 4Móz 15,38–39-ben található tórai parancsolat. Mint a tanulmányban olvashattuk, a tálliton található a cicit („szemlélõrojt”, „imarojt”), amelynek viselése szintén tórai elõírás, emlékeztetve az összes isteni rendelkezésre (4Móz 15,38–39).
Tóra–Talmud–Sulchán Áruch	A zsidó Szentírás, a Tánách, a Tóra (Mózes öt könyve), a Növiim (Próféták könyve) és a Kötuvim (Írások) összefoglaló neve, 24 könyvbõl áll. A zsidó Szentírás elsõ magyar fordítását, az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat készítette (1898–1907). A tórai idézetekkor a dr. Hertz J. H. által szerkesztett (Magyarországon elõször 1939-ben kiadott) kétnyelvû nyomtatott himist (a Tóra könyv alakú kiadása, jelentése öt, amely Mózes öt könyvére utal) használtam. A Tóra hétrõl hétre való folyamatos olvasása, a heti szakaszok (szidrák) és kommentárjainak tanulmányozása erõsen befolyásolja a kultúráról való tudást. A Tóra szeretete az Istennel való kapcsolat alapja. „A Tórát még jobban szeretni, mint Istent, azt jelenti, hogy kapcsolatban állunk egy olyan személyes Istennel, aki ellen fel lehet lázadni, vagyis akiért meg lehet halni” (Lévinas 1992, 23.). A zsidó tradíció számon tartja az Írott Tan (Tóra) mellett a Szóbeli Tan Istentõl kapott rendelkezéseit is. A Szó-

beli Tan kiegészíti a Tóra eseményeit és tanításait. I. e. elõtt 500 körül Ezra és a Nagy Gyülekezet erõsítette meg a Szóbeli Tan érvényességét. A talmudi kor (i. e. 100–i. sz. 500) a Szóbeli Tan terjedésének és értelmezésének a kora. A tanaiták („tanítók”) Szóbeli Tanra vonatkozó magyarázatait Jehuda Hánászi rögzítette végül, ez a Misná. Idõvel ezt is ki kellett egészíteni, ez a kiegészítés a Gemárá.

A Misná és a Gemárá együttesen alkotják a Talmudot (magyar kiadásban a dr. Molnár Ernõ által kiadott, *A Talmud könyvei* 1921–23-as kiadásának 1989-es reprintje közöl szemelvényeket a Talmudból).

A rituális élet az évszázadok folyamán olyan kérdéseket hozott, amelyekre a Talmud sem tudott pontos választ adni. A középkorban Rási írt magyarázatokat a Talmudhoz. Ezeket Maimonides (1135–1209) munkája, a *Misné Tóra* (Törvénykódex) követte. Ez a komoly munka számos vitát inspirált. A Misné Tóra alapján írta végül rabbi Jákob ben Áser az Árbá Turimot (Négy sor), amelyben összegyûjtötte a Szentély pusztulása óta keletkezett háláchikus szövegeket. Ezt folytatta más mûvekkel kiegészítve Józséf Káró (1488–1575), ezt – szefárd jellege miatt – reb Mose Iszerlesz „igazított ki” askenáz szempontból (1525–1572) az európai zsidóság nagy többsége számára. A ma Magyarországon is használatos és a rituális zsidó élet szempontjából elengedhetetlenül fontos változatát Slomo Ganzfried rabbi (1800–1886) állította össze 1870-ben, Krakkóban. Magyar fordítása 1934-ben jelent meg elõször. Én az 1988-as reprintjét használtam munkám során. Használatos még a Rosenberg Leopold által összeállított *A zsidó vallás törvényei. A Sulchán Áruch dióhéjban* címû összefoglalás (reprintje 1996-ban jelent meg).

A *Sulchán Áruch* a mai napig egyik „élõ” útmutatása a zsidó életforma, életvitel tartalmainak.

Bibliográfia

Buber, Martin 1940. *A zsidóság megújhodása*. Budapest.
Buber, Martin 1995. *Hászid történetek.* 1–2. Budapest.
Csepeli György 2001. *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris.
Ganzfried, Rabbi Slamo 1988. *Kiccur Sulchan Aruch. A Sulchan Aruch kivonata*. Budapest, MIOK.
Golinkin, Noah 1998. *Kelohénu*. Shengold publishers.
Hahn István 1995. *Zsidó ünnepek és népszokások*. Budapest, Makkabi.
Dr. Hertz, I. H. (szerk.) 1984. *Mózes öt könyve és a haftárak*. Budapest.
Jólesz Károly 1985. *Zsidó hitéleti kislexikon*. Budapest.
Krausz, Naftali – Oberlander, Baruck 1996. *Sámuel imája. Zsidó Imakönyv.* Budapest, Chábád Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület.
Lau, Rabbi Israel Méir 1994. *A zsidó élet törvényei*. Jerusalem.
Lévinas, Emmanuel 1992. Jobban szeretni a Tórát, mint Istent. *Hiány,* VII: 22–23.
Dr. Molnár Ernõ 1921–1923 (rep. 1989). *A Talmud könyvei*. Budapest.
Papp Richárd 1999. Van-e zsidó reneszánsz. *Remény,* (3): 43–51.
Papp Richárd 2000. *Magyar zsidó revival?* Budapest, MTA Kisebbségkutató Műhely.
Papp Richárd 2001. Fonott kalács. Egy zsinagógai beszélgetés értelmező leírása. *Kultúra és Közösség,* (1): 91–99.
Papp Richárd 2002. A beregszászi zsidók kincse. *Remény,* (3): 52–57.
Papp Richárd 2002. A „zsidó mentalitás” terei. *Kisebbségkutatás,* (3): 711–728.
Rékai Miklós 1995. *Keserű gyökér.* Budapest, Néprajzi Múzeum.
Rékai Miklós 1997. *A munkácsi zsidók „terített asztala”*. Budapest, Osiris.
Scholem, Gershom 1995. A kabbala helye az európai szellemtörténetben. In *Válogatott írások I–II.* Budapest, Atlantisz.
Ujvari Péter (szerk.) 1929. *Zsidó Lexikon*. Budapest.
Untermann, Alan 1999. *Zsidó hagyományok lexikona*. Budapest, Helikon.

A MAGYAR BEVÁNDORLÓK SZEREPE A DOMINIKAI KÖZTÁRSASÁG IPAROSÍTÁSÁBAN

*Lilón Domingo**

Az elmúlt években kutatásaim középpontjában a Dominikai Köztársaság iparosodásának és militarizációjának kérdései álltak, különös tekintettel a dominikai diktátor, Trujillo[1] idején az országban mûködõ fegyvergyárra és a magyar emigránsokra. Kutatásaim során a Santo Domingó-i Nemzeti Levéltár és a szárazföldi erõk levéltárának forrásait dolgoztam fel, amelynek során a nemzetközi történeti irodalomban eddig nem vizsgált kérdések kerültek elõtérbe: a San Cristóbal-i fegyvergyár története, a fegyvergyár szerepe a dominikai iparosodásban, valamint az ezekkel kapcsolatos magyar emigráció.

A második világháború után a dominikai gazdaság fõleg élelmiszerexportja révén viszonylag jó helyzetben volt, és a kormány egy iparosítási programot tûzött ki célul, amelynek az 1947. február 10-én alakult Hispaniola konzorcium volt az elsõ kísérlete. A testület célul tûzte ki a Dominikai Köztársaságon belül mindenféle kereskedelmi és iparvállalat létesítését, fejlesztését és mûködésük összehangolását; olyan vállalatok létesítését és mûködtetését a köztársaság határ menti területein, amelyek hazai és külföldi nyersanyagokat és termékeket használnak. A Hispaniola konzorcium elsõ létesítménye egy San Cristó-i cipzárgyár volt, viszont a gyár egyetlen hét alatt több cipzárt termelt, mint amennyit az egész karibi térség egy egész év alatt képes lett volna felvásárolni. Ekkor a kormány felismerte ennek a tervnek az abszurditását, és elbocsátotta a gyár igazgatóját, akinek a helyére a magyar Kovács Sándor került. Az õ vezetése alatt a Hispaniola konzorcium látványos fordulatot vett, mivel az õ tervei között szerepelt a fegyvergyár – La Armería – létrehozása.

Valójában közvetlen fegyveres támadás a térség más országa részérõl nem fenyegette a Dominikai Köztársaságot, viszont az emigrációban, fõleg Kubában és Venezuelában élõ dominikai oppozíciót az említett országok és Guatemala kormánya is fegyverekkel támogatta. Például 1947-ben Kubából szerve-

* PTE BTK Olasz Tanszék – Spanyol Szeminárium. Rövidítések: USNA (United States National Archives): Az USA Nemzeti Levéltárai: AGN–AGE (Archivo General de la Nación–Archivo General del Ejército): Általános Nemzeti Levéltár – Általános Hadügyi Levéltar. Santo Domingo, Dominikai Köztársaság.

[1] Rafael Leonidas Trujillo Molina (1891. október 24–1961. május 30.), a *Generalissimus*, több mint három évtizeden át (1930–1961) uralkodott a Dominikai Köztársaságban. Katonai és politikai karrierjét a Dominikába irányuló amerikai katonai invázió idején (1916–1924) kezdte. 1930. augusztus 16-án lett a Dominikai Köztársaság elnöke. Azelõtt a dominikai fegyveres erõk fõparancsnoka volt dandártábornokként.

zõdött a Cayo Confites-invázió, melyben Fidel Castro és Carlos Franqui is részt vettek volna, de végül is nem valósult meg. 1949. június 9-én Guatemalából indult egy támadás Arévalo elnök támogatásával. Tíz évvel késõbb, 1959 júniusában újabb invázióra került sor, mely Fidel Castro Kubájából indult, a kubai kormány támogatásával. Tehát létezett egy valós, külsõ veszély.

Ezek a körülmények valóban indokolták a fegyvergyár létrehozását. Az is igaz, hogy a dominikai fegyveres erõk fegyverkezésével Trujillo konszolidálta diktatórikus hatalmát. Megszerezhette volna nemzetközi piacról is a fegyvereket, de az iparosítási politika célja – mint más latin-amerikai országban is – az volt, hogy az importot saját termeléssel helyettesítsék.

A második világháború után az észak-amerikai kormány megtagadta a fegyvereladást a Trujillo-rezsimnek. Így meghiúsult Trujillónak az a vágya, hogy megvalósuljon a belsõ katonai ellátás teljes függetlensége és ezzel a diktatúra konszolidációja. Ennek a megvalósításában fontos szerepet játszottak a magyarok.

A fegyvergyár magyar személyzetérõl nagyon nehéz teljes képet adni: egyrészt Kovács volt a fegyvergyár atyja, lelke, Trujillo szabad kezet adott neki, és Kovács halála napjáig a diktátor megbízott benne. Erre bizonyíték a civil Kovácsnak adományozott tiszteletbeli tábornoki és késõbb a vezérõrnagyi cím. Trujillo szerint ugyanis nem volt megengedhetõ, hogy civil irányítson egy hadiipari komplexumot. A levéltári források vizsgálata azt mutatja, hogy a La Armerían belül minden csak Kovács jóváhagyásával történhetett.

A fegyvergyár történetében Kovács játszotta a legfontosabb szerepet: õ ajánlotta Trujillónak a fegyvergyár tervét, õ hívta meg a szakembereket, és szervezte tevékenységüket, õ szerezte a fegyvergyár mûködéséhez szükséges gépeket, valamint õ folytatott tárgyalásokat minden kérdésben.

Sajnos a levéltári források alapján nagyon keveset tudunk a vezetõség többi magyar tagjáról, mint például Stirlingrõl, Matolsyról, Czieglerrõl vagy Király Pálról. Szerencsére rendelkezésünkre áll egy dokumentum Király Pál kihallgatásáról, amelynek oka Király azon feltételezett szándéka volt, hogy a cristóbali karabély terveit eladja külföldre. Mindenesetre Király Pált Santo Domingóban érte a halál. A magyaroknak – mivel a hadiiparban dolgoztak – nem volt kapcsolatuk a dominikai politikai elittel. Természetesen kivételt képez ez alól Kovács és felesége, Kovácsné Batta Rózsa, akik maguk is a dominikai elithez tartoztak.

A Dominikai Köztársaságba érkezõ magyarokat véleményem szerint elsõsorban gazdasági érdekek motiválták. Ebben az idõszakban a dominikai havi átlagfizetés 30-40 pezo között volt, amikor egy pezo egy amerikai dollárt ért. Míg egy dominikai fegyvergyári munkás havi 100 pezo fizetést kapott, addig – szakképzettségtõl és beosztástól függõen – a magyarok 400 és 800 pezo között kerestek, ami tehát akkor 400-800 dollár volt.

A fegyvergyár magyar kollektívája hierarchikus tagoltságot mutatott. A Fuhrer Andortól kapott információim szerint a munkakapcsolaton kívül gyakorlatilag nem volt semmiféle érintkezés a magas rangú vezetõk és a munkások között. A személyes kapcsolat szinte nulla volt, kivételt csak a ka-

rácsonyi ünnepek jelentettek, amit Kovács szervezett minden évben a magyar kollektíva számára. Természetesen a hierarchia azonos szintjén szövõdtek barátságok, és segítették egymás beilleszkedését. A magyarok nagy része – néhány kivétellel, mint például Bezler, Cziegler István és Ajtósi vagy Fuhrer Andor és Varga Miklós – ideiglenesnek tekintette fegyvergyári munkáját. Sokan elhagyták az országot a diktatúra idején, egyrészt mert nem jöttek ki Kováccsal, másrészt mert fokozott ellenõrzés alatt kellett élniük.

Feltétlenül meg kell továbbá említeni, hogy az 1947–53 közötti magyar emigráció a Dominikai Köztársaságba különbözik a más latin-amerikai országokat választó magyar emigrációtól. Ezek az emigránsok ugyanis konkrét céllal érkeztek ide: már Európában tudták, hogy mi fogja várni õket, ha megérkeznek. Tudták, hogy õk fogják megteremteni a dominikai fegyvergyárat, és hogy ott fognak dolgozni.

Az Alexander Kováccsal kapcsolatos információk nagyon ellentmondásosak. Az USA Tengerészeti Hivatalának 1952. november 19-i jelentése szerint Kovács *„1889-ben született Budapesten. Itt elvégezte a Budapesti Műszaki Egyetemet, ahol mechanikai mérnök szakképesítést szerzett; a két világháború között Bécs és Budapest különböző gyáraiban dolgozott. 1938-ban elhagyta Európát, és 6 éven át jelentős posztokat foglalt el az indiai kormány fegyvergyártási programjához kapcsolódva”*.[2] Vorshirm, aki 1949 és 1957 között az asszisztense volt, szintén osztotta ezt a véleményt.[3] A maga részérõl Gardiner azt írja Kovácsról, hogy *„a II. világháború idején különböző közlekedési problémák megoldásán dolgozott a briteknek Burmában”*.[4] A *La Nación* címû dominikai napilap 1957. november 21-i számában, Kovács temetése kapcsán azt írta: *„Kecelen született, Magyarországon, 1888. november 2-án. Hazájában az iparral foglalkozott, és az I. világháborúban tiszt volt. A II. világháborúban a hadiszállítások irodájának tanácsosa volt Indiában. 1946 decemberében érkezett a Dominikai Köztársaságba, egy évvel később megkapta a kivételes állampolgárságot, és később a Hadügyi Technológiai Szolgáltatások Titkárságának általános igazgatója lett.”*[5]

Kovácsot, mikor New Yorkból Ciudad Trujillóba érkezett, Henry López-Penha kísérte, a New York-i dominikai konzulátus exhivatalnoka, aki Kovács titkára lett.[6] Vorshirm szerint Kovács *„a 60-as éveiben járva mindenkire átragadó életkedvvel bírt, rettenetes munkabírása volt, és nagy tehetsége volt ahhoz, hogy előremozdítson egy tervet, jóllehet nem volt jó adminisztrátor. Arra használta*

[2] USNA IFI # 4409.0104. Office of Naval Intelligence. *Information Report. Dominican National Arms Factory – Management and Progress of*. November 19., 1952. 2.

[3] Vorshirm, Alfredo: *De la Esvástica a la Palmita.* Santo Domingo. Re- pública Dominicana, 1993, 133.

[4] Gardiner, C. Harvey: *La política de inmigración del dictador Trujillo*. UNP-HU. República Dominicana. 1979, 171.

[5] *La Nación*, 21 de noviembre de 1957, 1–6.

[6] Jóllehet, egy elõbbi hír 1946 decemberére teszi Kovács érkezését, az Általános Bevándorlási Hivatal nyomtatványa szerint 1947. január 8-án érkezett a Dominikai Köztársaságba. AGN. *Dirección General de Inmigración*. Año 1947, Expediente 490, N°6576.

ügyességét, hogy rávegye az embereket, hogy végrehajtsák az ötleteit, képes volt megszervezni a terv megvalósításának különböző fázisait, de hirtelen haragú és uralkodó természete miatt nem volt sok barátja".[7]

A maga részérõl az amerikai Hajózási Hivatal jelentése úgy jellemezte õt, mint *„jó beszélgetőtárs és meggyőző eladó".*[8] Annak alapján, ahogy a fegyvergyárat vezette, arra következtethetünk, hogy vagy valóban volt valamilyen felkészültsége és tapasztalata a fegyvergyártás terén, vagy szervezõi adottságainak köszönhetõen meg tudta valósítani ezt az üzemet.

Ahhoz, hogy a *Hispaniola* konzorcium technológiai üzemmé alakuljon át, Kovács több oldalról is ösztönzést kapott. Többek között megemlíthetjük azt a tényt, hogy az amerikai kormány megtagadta a fegyvereladást Trujillónak, támogatást nyújtott továbbá a dominikai emigráció ténykedése és a karibi térség különbözõ országainak – fõként Haiti, Kuba, Venezuela, Costa Rica és Guatemala kormányainak – elutasító hozzáállása a diktátor rendszeréhez; valamint fontos lendítõerõ volt Trujillo vezetõ szerepre törekvése a térségben. Ezek a tényezõk segítették Kovácsot abban, hogy a Dominikai Köztársaságban megvalósítsa egy fegyvergyár tervét, egy tervet, amelyhez számolt a diktátor teljes támogatásával.

Alexander Kovács *„Őméltósága, Dr. Rafael Leonidas Trujillo Molina Generalissimus, a Köztársaság elnöke és a Haza Jótevője"*[9] kezdetû memorandumában úgy mutatta be tervét Trujillónak, hogy az alkalmas *„a dominikai hadsereg minden fegyverének és egyéb anyagainak biztosítására, és mindenfajta puskák, gépfegyverek és ágyúk, vagyis mindenféle hadifelszerelés javítására. A terv egy hadianyaggyár felállítását is tartalmazza".*[10] Az említett tervet Kovács és egy *Lotsos* (sic) nevû magyar mérnök dolgozta ki. Ez utóbbi a *„Budapesti »Ferro- technika« gyár tulajdonosa és a »Vas- és Fémárugyár« vas- és acélüzemeinek általános igazgatója volt… (Lotsos) Magyarországon szakértője volt egy hároméves ipari tervnek. Úgy ismerték, mint kiváló szerszámgépgyártót, a háború alatt pedig fegyverek készítése kapcsán is hírnevet szerzett".*[11] Az említett terv egy féléves elõzetes tervezetet foglalt magában, amelynek az volt a célja, hogy megkezdõdjön *„a) az első 8 mm átmérőjű automata pisztolyok (kézi gépfegyverek) gyártása és kipróbálása; b) alkatrészgyártás és mindenféle javítás elvégzése a hadsereg számára; c) éves terv készítése; valamennyi előkészület és tervezés végrehajtása a fegyvergyártás, lőszer és egyéb dolgok termelésének megkezdéséhez".*[12] Ahhoz, hogy az említett tervet végrehajtsák,

[7] Vorshirm: uo. 133.
[8] USNA IFI # 4409,0104. Office of Naval Intelligence, *Report.* 2.
[9] AGN–AGE. 1949/11-19, *Memorándum.* s/f, 1.
[10] AGN–AGE. 1949/11-19, *Memorándum,* i. m.
[11] AGN–AGE. 1949/11-19, *Memorándum,* i. m. 2.
[12] AGN–AGE. 1949/11-19, *Memorándum.* 6. A dokumentum szerint a gépfegyver 2,5 kg súlyú volt, 800 méteres horizontális lõtávolsággal. Mivel információink hiányosak, nem tudjuk, hogy egy 31M 8 mm-es, 7/31 M 8 mm-es, 34/37 M 8 mm-es vagy egy 34/40 A.M. 8 mm-esrõl van-e szó, amelyet 1938–44 között Magyarországon gyártottak. L. Dombrády L.: *A magyar gazdaság és a hadfelszerelés 1938–1944.* Budapest, 1981, Akadémiai Kiadó, 283–289.

szükség volt külföldrõl szerzõdtetett szakemberekre: ballisztikai szakértõkre, fegyverkonstruktõrökre, lõszerszakértõkre, továbbá szakképzett technikusokra. A terv szerint a program végrehajtásán 1500–2000 fõ közötti létszámmal dolgoztak volna a szakemberek, akik közül *„mintegy 6-7% külföldi mérnök és munkás, és 93-94% dominikai munkás volna; ez utóbbiak lassanként helyettesítenék a külföldieket; mindezt 2 éven belül kellene elérni."*[13] Ötmillió dominikai pezo lett volna a befektetés, míg a termelést úgy tervezték, hogy készüljön el *„10– 15 000 automata pisztoly, 8 mm-es; 10–15 000 7/35 mm-es ismétlőfegyver; 20–30 000 gyalogsági puska; 1000 különböző átmérőjű gépfegyver; 100 darab 40 mm-es automata ágyú (légvédelmi); 200 darab 20 mm-es légvédelmi nehézgépfegyver; 50–100 8 cm-es tüzérségi ágyú; 50 darab 10,5 cm-es ágyú; 70 darab légvédelmi ágyú, 75 mm-es; 30 darab 105 mm-es légvédelmi ágyú; 50 darab 150 mm-es tarack; 500–1000 darab aknavető, vagy más átmérőjű, másféle fegyverek és ágyúk, Őexcellenciája kívánságának megfelelően*."[14]

Azonnali feladat volt a szükséges gépek és eszközök beszerzése, valamint a szakképzett személyzet elõteremtése. A fegyvergyárban használt gépek és eszközök Ackerman jelentése szerint *„német, francia és olasz"* gyárakból származtak,[15] míg a Hajózási Hivatal jelentésében az áll, hogy *„a szerzemények nagy része Ausztriából, Olaszországból, Németországból és Svájcból érkezett, némely termékeket pedig Csehszlovákiából, Belgiumból, Angliából és az USA-ból vásároltak"*[16] 1948 és 1949 között.

Az ipari komplexum San Cristóbalban került megépítésre, jóllehet *„az anyahivatal a Nemzeti Palotában helyezkedett el."*[17] A létesítmény kilenc tágas térben elhelyezett épületbõl állt. A technikai irodák és a mûhelyek San Cristóbalban voltak, a kémiai üzem pedig Villa Mellában. Ez utóbbiban Brazíliából érkezett magyar szakértõk dolgoztak, a *Quimex do Brasil* alkalmazottai. Ebben az üzemben volt egy villamosenergia-termelõ egység, egy kohószint, szerszám- és asztalosmûhelyek, két elektromos kemence az acélgyártáshoz, tervezõk és rajzolók irodái stb.[18]

1948 elején elkezdõdött a fegyvergyártás. A fegyverek és más hadifelszerelések javítása mellett – Ackerman 1949-es jelentése szerint – az össztermelés havi 200 kisebb fegyver volt. Gyártottak géppisztolyt .30-as kaliberrel (Király-Cristóbal névvel[19]), Mausereket, automata Beretta fegyvereket, .50-es kalibe-

[13] AGN–AGE. 1949/11-19, *Memorándum.* i. m.

[14] AGN–AGE. 1949/11-19, *Memorándum.* 7. Az itt említett fegyverek többségét 1938–1944 között Magyarországon állították elõ. Lásd Dombrády L. i. m. 231–289.

[15] USNA 839.24/11-149. Ackerman *Report.* 4.

[16] USNA IFI # 4409.0104. Naval Intelligence. *Report.* 2.

[17] Vorshirm: i. m. 145.

[18] Vorshirm: i. m.; USNA 839.24/11-149. Ackerman *Report.* 1–7.; USNA IFI # 4409.0104. Naval Intelligence. *Report.* 1–2.

[19] A .30-as Cristóbal karabély és a magyarországi 39 M 9 mm-es gépfegyver – amelybõl 1943–1944-ben 8652 darabot készítettek – feltalálója a magyar Király Pál volt, a Danuvia Rt. fegyver- és lõszergyár mérnöke. Lásd Dombrády: i. m. 283–289.; Kováts Zoltán *Nyílpuska, puska, géppuska.* 1987, Zrínyi Katonai Kiadó, 45.; Ezell, E. C.: *Small Arms of the World.* Harrisburg, PA, 1977, Stackpole Books, 257–259., 363–367.

rû Thompson géppuskákat, kisebb mozsárágyúkat stb. A legtöbb fegyver gyártása a szabadalmak birtokosainak engedélye vagy felhatalmazása nélkül történt. A lõszerek gyártása során 7.30 mm, 9 mm, 20 és 40 mm-es lövedékeket állítottak elõ. A vegyiüzemben kén- és nitrátsavat gyártottak, valamint puskaport a gyalogság és a tüzérség számára, nitrocellulózt és nitroglicerint. A termékek a dominikai hadsereg és a Nemzeti Rendõrség részére készültek.

1955 decemberében, amikor Trujillónak átadták az *Ipari Arany Érdemérmet,* beszédében Alexander Kovács azt mondta: *„a mai napon kijelenthetjük, hogy Új Hazánk Atyja és Jótevője igyekezetének köszönhetően a nemzeti biztonság tekintetében teljesen önállóak vagyunk a fegyvergyártást illetően, a revolverektől, puskáktól, pisztolyoktól és automata fegyverektől kezdve a 50-es kaliberű nehézgépfegyverig; a lőszerek, robbanóanyagok és puskapor tekintetében csakúgy, mint a hadsereget érintő javítások és a hadiellátás vonatkozásában.”*[20]

Észak-amerikai forrásokból tudjuk, hogy a hadiüzem nem teljesített 100%-osan. Milton Levenson egyik tudósításában, amelyet a *The New York Times*hoz küldött, Kovács úgy magyarázta mindezt, hogy normál körülmények között az automata fegyverekbõl évi 10 000 darabot tudnának gyártani, jóllehet *„ha az USA segítségünkre volna, évi 50, sőt 100 000 darabot is előállíthatnánk.”*[21]

A fegyvergyár személyzete – adminisztrátorok, technikusok és munkások – különbözõ nemzetiségû emberekbõl tevõdött össze. Kovács szerint a gyár *„mintegy 1500 embernek és családtagjaiknak adott munkát és kenyeret”*,[22] akik között a források szerint 200–300 között ingadozott a külföldiek száma.[23] A gyárban többek között magyarok, olaszok, németek, osztrákok, románok és dominikaiak dolgoztak, és az irányítás korábbi magyar katonatisztek kezében volt. Ackerman így írt errõl: *„a legtöbb szint igazgatóit úgy mutatták be, mint a magyar hadsereg tisztjeit. Háromról azt mondták, hogy volt altábornagy, és egyről azt, hogy őrnagy. Az irányítás és a fontosabb technikai posztok nyilvánvalóan a magyarok kezében voltak.”*[24] A három magyar altábornagy Cziegler Gusztáv, Stirling László és Matoltsy Elek volt.[25]

Amikor a fegyvergyár katonai vezetéséről szólunk, meg kell különböztetnünk a képzett katonákat a kinevezettektõl. Az elõbbiek csoportjához tartoznak a fentebb említett magyarok, az utóbbiakhoz maga Kovács, akit az 1954. november 16-án kelt 372-es számú határozat alapján a hadsereg tiszteletbeli

[20] *El Caribe*, 24 de diciembre de 1955.

[21] *The New York Times*, July 13, 1950, 15.

[22] *El Caribe*, 24 de diciembre de 1955, 1.

[23] Ackerman 200-300 fõt említ, akik teljesen a gyárban dolgoztak: USNA 839. 24/11-149. Ackerman, *Report.* 1., 6.; a Tengerészeti Hivatal jelentése 200-at említ: USNA IFI # 4409.0104. Naval Intelligence. *Report* 1.; ugyanakkor Kemény Gyula a *The New York Times* 1950. június 4-én megjelent számában mintegy 300-at említ: *NYT,* June 4, 7.

[24] USNA 839.24/11-149. Ackerman, *Report* 5.

[25] Szakály Sándor: Az ellenforradalmi Magyarország (1919–1944) hadseregének felsõ vezetése. Adattár I. és II. Rész, A–Zs.: *Hadtörténelmi Közlemények,* XXXI. évfolyam, Budapest, 1984, 2–3. sz. 366., 588–589.

tábornokává neveztek ki. Késõbb, 1957. január 2-án a 2342-es számú elnöki határozattal elnyerte a tiszteletbeli vezérõrnagy címet.[26] Ezzel egy idõben López-Penhát, aki a fegyvergyár általános titkára volt, és Alfredo Vorshirmot, aki Kovács asszisztenseként tevékenykedett, 1954-ben, a november 16-án kelt 377-es számú határozattal kinevezték a Nemzeti Hadsereg tiszteletbeli alezredesének, illetve õrnagyának.

A fegyvergyár magyar kollektívája hierarchikus tagoltságot mutatott. Egyik oldalon álltak a tiszt igazgatók, a másikon a szakképzett munkások és technikusok. A magyar irányítócsoport a következõ tagokból állt: Alexander Kovács, aki a fegyvergyár általános igazgatója volt, Bezler Károly, a fegyvergyár igazgatója, Helle Emil mérnök, a kisfegyvereket elõállító mûhely vezetõje, Tóth Gábor mérnök, a lõszergyártó részleg vezetõje, Tassonyi Álmos mérnök, a robbanószergyártó részleg irányítója és Ojtozy Ernst mérnök, a Kémiai Üzem (Lõporüzem) igazgatója. Fuhrer Andor szerint a legkisebb kapcsolat sem volt közöttük, és volt mintegy 60-70 munkás is.[27] Az Általános Bevándorlási Hivatal archív anyagai szerint a többségében mérnökökbõl és szakemberekbõl álló elsõ magyar csoport Bordeaux-ból (Franciaország) hajón érkezett Ciudad Trujillóba 1948. október 6-án,[28] míg egy másik csoport Svájcból repülõgépen 1949. június 11-én.[29]

Az ellenõrzés a gyárban – mely egyrészt a gyár termelésébõl és az ott folyó tevékenységbõl, másrészt a vezetõk személyiségébõl következett – teljes körûen szigorúan titkos és bizalmas volt.[30] Így amikor a magyar Kemény Gyula[31] elhagyta az országot, az 1950-ben Havannában tett, a gyárat és annak személyi állományát érintõ utolsó kijelentése nagy visszhangot váltott ki: *„mintegy 300 embert alkalmaznak (…), akiknek legnagyobb része szeretne kiszabadulni (…) Foglyok ők, mivel nem hagyhatják el San Cristóbalt, nem küldhetnek és nem kaphatnak levelet.”*[32] A dominikai kormány José A. Castellanos, a Nemzeti Gazdasági Hivatal titkára útján válaszolt Keménynek erre a kijelentésére, a maga részérõl azzal vádolva õt, hogy *„kommunista kém, ezért elbocsátották a fegyvergyárból.”*[33] A vádat Kemény visszautasította, azt állítva, hogy nem volt kommunista kém: *„Azután hagytam el Magyarországot, miután az apámat és a*

[26] AGN–AGE. 1954/13-19a. N° 372; *El Caribe,* 28 de diciembre de 1955; *Gaceta Oficial* N° 8077, Enero de 1957.

[27] A szerzõ interjúja Fuhrer Andorral. Paya-Baní, a Dominikai Köztársaságban, 1996. január 16-án.

[28] AGN. *Dirección General de Migración.* Año 1948, Libro 567, NNº 33769–33775; Libro 568, NNº 34577–34608.

[29] AGN. *Dirección General de Migración.* Año 1949, Libro 625 NNº 37051–37071, 37104–37121, 37169–37172.

[30] Lásd Vorshirm: i. m. 166.

[31] A *The New York Times*ban tett kijelentései szerint 1947 novemberében technikusként dolgozott egy, az oroszoknak fegyvert termelõ gyárban. Ausztriába menekült, aztán Trujillo egyik ügynöke a svájci határon beszervezte, hogy dolgozzon a fegyvergyárban. *The New York Times,* June 4, 1950, 7.

[32] *The New York Times,* June 4, 1950, 7.

[33] *The New York Times,* June 7, 1950, 10.

fivéremet az oroszok kivégezték. A Dominikai Köztársaság vádja hajmeresztő, de politikájának természetes része."[34]

Kemény Gyula kijelentését Trujillo karibi térségben folytatott politikájáról és vezetõ szerepre törekvéseirõl a térség több kormánya is megerõsítette, fõként Kuba, Guatemala és Costa Rica. A *La Nación* címû lapban 1949. augusztus 27-én *A fegyvergyár és gyanús ellenségeink"* címmel megjelent cikkben a dominikai kormány tiltakozott ezen kijelentések ellen, hangsúlyozva az említett üzem jelentõségét a nemzetvédelem, a térség és a világ szempontjából is.[35]

Alexander Kovács – López-Penha és Vorshirm kíséretében – több külföldi országba is ellátogatott, és a Dominikai Köztársaságban is fogadott küldöttségeket. 1952-ben meglátogatták Odría tábornokot Peruban; a következõ évben Rojas Pinillához látogattak Kolumbiába, aki 1500 Cristóbal karabélyt vásárolt, ami *„közel 1 hónap alatt megtermelt"* fegyvermennyiséget jelentett.[36] Hivatalos útjaik célpontja volt még Ecuador, Svájc és Izrael. Az USA-ba is ellátogattak, ahová a Pentagon hívta meg õket Olmsted tábornok segítségével. Az út célja az volt, hogy fegyvereket adjanak el, ez azonban nem valósult meg.

Azok sorából, akik a Dominikai Köztársaságba és a fegyvergyárba látogattak, ki kell emelni Martial Valin tábornokot, a francia fegyveres erõk általános felügyelõjét, aki 1953-ban járt Trujillo államában. Hivatalos jellegû látogatása során kitüntette Trujillót és testvérét, Héctor B. Trujillót, az ország elnökét. A fegyvergyárban és a lõporgyárban tett látogatása után Valin kijelentette: *„minden lépésem után világosan látom azt a jelentős fejlődést, amelyet Trujillo teremtő képzeletének mozgatóereje váltott valóra."*[37] Szintén ki kell emelni Olmsted amerikai tábornokot, aki a *Tengerentúli Beszerzési Program* vezetõje volt, és *„hivatala külföldi hadianyagokkal és felszerelésekkel látta el az államhivatalt",*[38] Jerauld Wright admirálist, az amerikai észak-atlanti hadiflotta parancsnokát és a NATO atlanti erõinek szövetségi fõparancsnokát *(SACLANT),*[39] L. S. Sabin tengernagyot, az USA tengerészgyalogságának atlanti parancsnokát.[40]

Érdekes küldöttség érkezett Izraelbõl, amelynek tagjai között volt Chaim Herzog, a Washingtonban lévõ izraeli nagykövetség katonai attaséja, aki késõbb az ország elnöke lett. A küldöttséget a fegyvereladások érdekelték: *„Amikor az izraeliek a Dominikai Köztársaságban jártak, érdeklődést mutattak Cristóbal karabélyaink megvásárlása iránt, de nem tudtunk megegyezni az árat illetően, mert Trujillo ugyanazt a magas árat akarta kapni, mint a kolumbiaiaktól. Én kitartóan ragaszkodtam az eladáshoz, azzal érvelve, hogy egy esetleges*

[34] *The New York Time,* June 9, 1950, 7.

[35] *La Nación,* 27 de agosto de 1949; Jiménez, R. E.: *Trujillo y la paz*. Ciudad Trujillo, 1952, Impresora Dominicana, 106–110.

[36] Vorshirm: i. m. 149–153., 157–159. Egy másik levéltári dokumentum 10 000 fegyverrõl szólt: AGN. 20115-18/35-18. C.T.19161-54/A. 13 de agosto de 1954, 1.

[37] *Revistas de las FF.AA. Dominicanas*. Año IV, N° 31, Noviembre de 1953, 34–35.

[38] Vorshirm: i. m. 151.

[39] *Revista de las FF.AA. Dominicanas.* Año VII, N° 59, Marzo 1956, 27–30.

[40] *Revista de las FF.AA. Dominicanas.* Año VIII, NN° 73–74, Mayo–Junio de 1957, 32–34.

arab–izraeli háborúban fegyvereink olyan széles nyilvánosság előtt válnának ismertté, hogy ez hasznot hozna számunkra. De nem jártam sikerrel, és Herzog és küldöttsége anélkül távozott, hogy megkötöttük volna az üzletet."[41]

A Cristóbal karabélyok Fidel Castro kubai gerillaháborújában is szerepet játszottak. Annak ellenére, hogy az USA kormányának embargója sújtotta a Batista-rezsimet, Trujillo és Somoza[42] szállítottak neki fegyvereket. A gerillacsapatok a kubai hadseregtõl szerezték a fegyvereket.[43]

Bizonyos amerikai körökben tervezték a San Cristóbal-i fegyvergyárnak az USA védelmi programjában való felhasználását. Erre mutat például egy 1951. január 11-én kelt jelentés, amelyet Ralph Ackerman a Department of State-nek írt. Ebben beszámolt Edwin N. Clark és Alfred G. Tuckerman látogatásáról, akik mindketten az amerikai hadsereg tartalékos tábornokai voltak, s akiket Jozva Leopold Spira, a New York-i Industries Trading Corporation elnöke is elkísért 1951. január 6–9. között. E küldöttség dominikai látogatásának az volt a célja, hogy a gyár kapacitását megvizsgálják.[44] A jelentésbõl és a Ciudad Trujillóban levõ amerikai követségen tett nyilatkozatukból kiderül, hogy Clark és Tuckerman *„New Yorkban élő ügyvédek és tanácsadók voltak, akiket Spira, a fegyvergyár New York-i képviselője és Alexander Kovács, a gyár igazgatója hívott meg, hogy látogassák meg a gyárat abból a célból, hogy első kézből szerezzenek tudomást a kedvezményekről, hogy aztán meggyőzhessék az USA védelmi rendszerének vezetőit arról, hogy a gyár termékeit fegyverkezési programjukban felhasználják. Clark tábornok részt vett Eisenhower terveinek előkészítésében, akivel közeli barátságban állott. Larkin tábornokkal is tanácskozott útjáról, aki a hadügy G–4-es részlegének igazgatója volt, mielőtt Ciudad Trujillóba indult volna."*[45]

A két amerikai katonatiszt becslései szerint – akiket ugyancsak lenyûgözött a gyár és termelõkapacitása, a személyzet és a géppark – *„az évi termelés mintegy 10 000 000 dollárra tehető";* míg Kovács kijelentette, hogy a géppark és a munka növekedésével ez az érték *„évi 15-20 millió dollár"* lehet. A haszon növekedésében jelentõs szerepet játszott volna az USA és a NATO-országok fegyverszükséglete, és a gyár ellenõrzésével lehetséges volt *„annak megakadályozása, hogy a fegyvereket nem fontos vagy nemkívánatos helyszínekre juttassák el."*[46] A Tengerhajózási Hivatal 1952. november 19-i jelentésében említést tettek errõl a látogatásról és üzletrõl, jóllehet úgy jellemezték, hogy *„1952-től kezdve nincsenek információk az üzletkötések kiterjedtségéről, amelyek, úgy tűnik, befejeződtek."*[47]

[41] AGN. 20115-18/35-5. *Israel-Armas;* Vorshirm: i. m. 158.

[42] Nicaraguai diktátor.

[43] AGN. 20115-18/35-8. *Cuba-Armas;* Franqui, C.: *Diario de la revolución cubana*. Paris, 1976, Ruedo Ibérico Espaillat, Arturo R.: *Trujillo: el último de los césares*. Ediciones Renovación, Santo Domingo, 1967, República Dominicana.

[44] USNA 739.561/1-1151. Ralph Ackerman: *Report: Possible Utilization of San Cristóbal Arms Plant in the United States Defense Program.* Januar 11, 1951.

[45] USNA 739.561/1-1151. Ackerman, *Report.* 1.

[46] USNA 739.561/1-1151. Ackerman, *Report.* 2.

[47] USNA IFI # 4409.0104. Naval Intelligence, *Report.* 2.

1955. december 20-án Trujillo kormányzó ezüstlakodalma alkalmából Ciudad Trujillóban megrendezték a Szabad Világ Békéjének és Testvériségének Vásárát. Ezen a rendezvényen 42 ország vett részt, és különbözõ mezõgazdasági, halászati, ipari és kereskedelmi termékeket állított ki mind a házigazda, mind a többi résztvevõ. A Hadierõ Pavilonjában kiállító technológiai üzemet jelentõs mértékben reklámozták. *„Bemutatták technikai termékeiket, amelyek segítségével érzékelni lehetett ennek a részlegnek a csodálatos munkáját, úgy kereskedelmi értelemben, mely vonatkozásban kiemelkedtek a vasdrótok, a kályhák, a légkondicionáló berendezések stb., mint hadi értelemben: a legmodernebb fegyverek egész gyűjteménye volt látható, amelyeket a fegyvergyár műhelyeiben gyártottak."*[48] W. K. Harrison amerikai altábornagy, a karibi térség fõparancsnoka kijelentette: *„a Köztársaság ipari fejlődése tette rám a legnagyobb hatást."*[49]

1957. november 21-én Santo Domingóban meghalt Alexander Kovács, a fegyvergyár atyja. Halála óráján azon túl, hogy a technológiai üzem általános igazgatója és tiszteletbeli tábornok volt, Kovács volt a Nemzeti Atomkutató Bizottság elnöke, tiszteletbeli ausztriai konzul, és dicsekedhetett a *„Trujillo-, a Duarte- és a Kolumbusz-érdemrenddel és az Ezüst Nagykereszt valamennyi fokozatával."*[50] (Generalisszimusz-Rend, elsõ osztály; Tengerészeti Érdemérem, elsõ osztályú fokozat; Trujillo-érdemrend, hivatali fokozat; a Légierõ elsõ osztályú érdemérme, megkülönböztetõ fehér jelzéssel.)[51]

Már jóval Trujillo bukása elõtt a fegyvergyár számos szakembere elhagyta az országot. A többségük az USA-ba ment, és néhányan még ma is élnek. Jelenleg egy magyar munkás van még az élõk sorában a Dominikai Köztársaságban: Fuhrer Andor Paya-Baníban. Kovács halálával és Trujillo bukásával a fegyvergyár lehanyatlott. A fegyverek helyett polgári használatra szánt eszközöket kezdtek gyártani – kórházi ágyakat, fémpadokat az iskoláknak, vasasztalokat, szögesdrótokat, csuklópántokat, kilincseket, kanalakat stb. –, és ezenkívül olyan cikkeket, amelyeket már korábban is gyártottak ott: légkondicionáló berendezéseket, hûtõszekrényeket, összecsukható székeket, vascsöveket a vízvezetékekhez, csatornákhoz és alagcsövekhez stb.[52] Több berendezésük az idõ múlásával használhatatlanná vált, és *„elkerülhetetlen volt a (gyár) bezárása, és ma egy olyan halott, amely nem tud már magához térni, az ez ügyben tett erőfeszítések ellenére sem".*[53] (A fegyvergyár technológiai üzemei még léteznek, és polgári használatra termelnek eszközöket. 1990. március 11-én létrehoztak ott egy szabad zónát is, amelyet a *San Cristóbal-i Fegyvergyár Szabad Export Övezetének* neveznek.)

[48] *Album de Oro de la Feria de la Paz y Confraternidad del Mundo Libre*. Ciudad Trujillo, Año 1956, Tomo I, 72.

[49] *Album de Oro* 150.

[50] *La Nación,* 21 de noviembre de 1957, 1.

[51] *Revista de las FF.AA. Dominicanas*. NN° 68–69, Enero–Febrero de 1957, 56.

[52] *La palabra de Santo Domingo,* Año XXVI, Vol. 210, Julio de 1964, s/n.

[53] Javier García, Manuel de Jesús: *Mis 20 años en el Palacio Nacional junto a Trujillo y otros gobernantes dominicanos.* Santo Domingo, República Dominicana. 1985, Editora Taller, 316.

Az 1950-es évtized utolsó éveiben Latin-Amerikában különbözõ politikai változások zajlottak le. Trujillo vendégei voltak Juan Domingo Perón (Argentína), Gerardo Machado (Kuba), Fulgencio Batista (Kuba), Marcos Pérez Jiménez (Venezuela) és Rojas Pinilla (Kolumbia) diktátorok. Trujillo rezsimje szétzilálódott. 1959. június 14-én került sor Constanza, Maimón és Estero Hondo inváziójára, amely Kubából indult, Venezuela hallgatólagos támogatásával. Ennek során, mintegy megtorlásképpen, a rendszer a legkegyetlenebb korlátozómódszereket vezette be, amelyek mind a hazai, mind pedig a nemzetközi közvélemény figyelmét felkeltették. Más események is hozzájárultak Trujillo bukásához, mint például a venezuelai elnök, Rómulo Betancourt elleni merénylet, amely a dominikai rezsimmel szemben különbözõ szankciók bevezetését vonta maga után, többek között azt, hogy az AÁSZ (Amerikai Államok Szervezete) tagállamai megszakították diplomáciai kapcsolataikat a Dominikai Köztársasággal; a Mirabal nõvérek meggyilkolása; a dominikai egyház 1960. január 31-én kelt rendszerellenes pásztorlevele stb. 1961. május 30-án Trujillo diktátort kivégezték.

Politikai és katonai szempontból a fegyvergyárat sikeres vállalkozásnak tekinthetjük. Kielégítette a Trujillo-rezsim fegyverkezési szükségletét, és viszonylag kiterjedt piacuk volt a Dominikában gyártott fegyvereknek. Nyilvánvaló, hogy a dominikai fegyvergyár mindvégig az amerikai hatóságok kontrollja alatt állt, és betöltött bizonyos szerepet a bipoláris világban, aminek a Dominikai Köztársaság is része volt.

A BRAZÍLIAI MAGYAR KÖZÖSSÉGEK ÉS AZ OTTANI KÜLKÉPVISELETEINK VISZONYA IFJ. HORTHY MIKLÓS KÖVETI MÛKÖDÉSE IDEJÉN (1939–1942)

Szilágyi Ágnes Judit

Bevezetésként néhány szót arról, hol is tart ma a brazíliai magyarokkal kapcsolatos emigráció-, vagy ha úgy tetszik, diaszpórakutatás. A vizsgálatok, illetve a kutatók alapvetõen két perspektívából közelítenek e témához. Azok, akik itthonról formálnak véleményt a kérdésrõl, valamint azok, akik maguk is emigránsok, más-más szempontokat érvényesítenek. A rendszerváltás óta megélénkültek a Magyarországon kezdeményezett vizsgálatok – a szegedi egyetemen akadémiai kutatócsoport is mûködött néhány évig az ibériai és dél-amerikai magyar emigráció történetének feltárására –, amelyek általában tudományos igénnyel és nagyobb történeti/szociológiai/ kultúrantropológiai összefüggés keretébe helyezve vetik fel az emigráció problematikáját. Ebben a körben megítélésünk szerint hatásosan érvényesül a tudományos élet egészséges kontrollja, a kritikai visszhang, ugyanakkor kellõ gondolatszabadságot biztosító mûhelyek formálódnak, és ez a szellem sikeresen tartja távol a téma vonzó egzotikuma folytán fel-felbukkanó, nem eléggé felkészült kutatót vagy nem megalapozott eszmefuttatást.

A Brazíliába került magyarok körében szinte a kezdetektõl megmutatkozott az igény a magyar múlt, valamint az emigráció történetének és aktuális jelenének sajátos szempontú rögzítésére. Szelecz Arnold bencés szerzetes már az 1930-as években magyar történelmet írt a „brazíliai magyarság használatára”, és São Paulo földrajzát is megírta, „különös tekintettel a magyarságra”.[1] A közelmúltban pedig Kögl Szeverin, szintén brazíliai magyar bencés atya foglalta össze az ottani magyarság történetét.[2] Rövidebb tanulmányokban, cikkekben számos résztéma publikálására sor került, például az 1949-ben alapított *Könyves Kálmán Szabadegyetem Évkönyve*iben.[3] Az emigrációban élõ kutatók nagy elõnye, hogy bõségesen áll a rendelkezésükre írott és szóbeli forrás, valamint saját személyes tapasztalataik. Azonban kevésbé kötik õket az egyetemes tudományosság szabályai, gyakran kedvtelésbõl, mûkedvelõként dolgoznak, viszont súlyosan nehezednek rájuk a kinti magyarok sokszor egy-

[1] Szelecz 1937 és uõ. 1934.
[2] Kögl 1992.
[3] Három ilyen kiadvány jelent meg *Magyar műhely a Dél Keresztje alatt* címmel, 1960-ban, 1964-ben és 1999-ben.

másnak ellentmondó elvárásai. Így gyakran hiányzik a megfelelõ rálátás és távolságtartás témájukkal kapcsolatban.

Az eddigi – hazai vagy brazíliai – kutatások elsõsorban az intézménytörténetre irányultak (egyesületek, egyházak, cserkészet, bizonyos sajtótermékek stb. történetére), másfelõl igyekeztek megvilágítani a magyar közösségek helyzetét a befogadó ország kül- és belpolitikai széljárása által meghatározott, változó körülmények között. További kutatási irányt jelölhet ki többek között a diaszpórában élõ egyes jelentõsebb személyiségek életútjának feldolgozása vagy a magyar politika és az emigráció viszonya. E kettõ összekapcsolására törekedtünk a jelen tanulmány témájának megválasztásakor.

Ifj. Horthy Miklós személye az emigráció történetével foglalkozóknak kétszeresen is érdekes lehet. Elõbb mint Brazíliában akkreditált magyar királyi követ (1939–1942), akinek a külföldön élõ honfitársakra igen nagy figyelmet fordító magyar politika „meghosszabbított keze" gyanánt feladatköréhez tartozott a külképviselet vonzáskörébe tartozó magyarok gondozása is. Ifj. Horthy Miklós maga így rangsorolja feladatait: „A riói magyar követség feladatkörét a következõ sorrendbeli fontossággal gondolom megjelölni. […] 1., …hazánkat jó irányban ismertté és megbecsültté tenni … 2., Nyersanyagellátásunk kompenzálása magyar mezõgazdasági vagy ipari cikkekkel, kereskedelmi forgalmunk erõs mértékben való növelése lehetõleg a nekünk legmegfelelõbb árufajtákkal. 3., …akár a városi zsidó, úgy mint a vidéki paraszt kolónia…", azaz az ott élõ magyarok gondozása.[4] Mindezzel egybecseng az akkori külügyminiszter, Csáky István néhány sora, aki a dél-amerikai magyar kirendeltségek feladatait a következõkben látta: „Délamerikában sok a tennivaló: nemcsak az odaszakadt véreink szorulnak fokozottabb ápolásra, hanem a kereskedelmi kapcsolatok kiszélesítése is egy teljes értékû ember energiáját kívánják meg."[5]

Ifj. Horthy Miklós életrajzának kronológiáját követve, személye megváltozott szerepben másodszor is a diaszpórakutató látóterébe kerülhet, hiszen a második világháború után maga is a magyar politikai emigráció tagjává vált, és élete második, nagyobbik felét Dél-Amerikában és Ibériában töltötte.[6] Mégis térjünk vissza követi idõszakára, annál is inkább, mivel ez a néhány év a magyar kolónia sorsát alapvetõen befolyásoló brazil belpolitikai viszonyok szempontjából is figyelemre méltó.

Brazíliában 1937-tõl mûködött Új Állam (Estado Nôvo) néven Getúlio Vargas (1883–1954) elnök tekintélyuralmi rendszere, amelynek egyik jellegzetessége a sajátos nacionalizmus volt. Ennek jegyében vált a rezsim fontos célkitûzésévé az ekkoriban kovácsolódó nemzettudat erõsítése, az igen heterogén társadalom homogenizálása, ilyen módon a bevándorlócsoportok erõteljes, fe-

[4] *Ifj. Horthy Miklós levele Bartheldy Tibornak 1939. augusztus 29-én*. Országos Levéltár (továbbiakban OL) Küm. K 58 17. csomó 1939-III/2. 47–49. lap.

[5] *Csáky István 1939. május 11-i levele Vélics berni magyar követhez*. OL Küm. K 58 18. csomó 1939-I/3.

[6] Életérõl bõvebben vö. Szilágyi–Sáringer 2002.

lülrõl vezérelt asszimilálása is. Az Új Állam idején szigorították a bevándorlás feltételeit, korlátozták a bevándorlók munkaerõpiaci részvételét, anyanyelvhasználatát – ez súlyosan érintette a brazíliai magyar nyelvû sajtót –, az egyesületek szabad mûködését. A magyar egyesületek ezért névleg brazilokká váltak, illetve vezetõségükbe brazilokat vontak be. A központi tanterv és követelményrendszer következtében pedig ellehetetlenült a magyar iskolák mûködése, bár a gyakorlatban nem mindig volt helyettük a törvényeknek megfelelõ brazil iskola.[7]

A brazíliai magyarok ekkoriban a mai állapothoz képest széttagoltabban éltek – Rio de Janeiróban, Porto Alegrében és a legnagyobb számban São Paulo állam fõvárosában, valamint a belsõ, azaz interiorbéli területein, bár a São Paulo városba való koncentrálódásuk már megindult. A magyar közösség több szempontból is rétegzett volt. Horthy követ erre utal egy jelentésében: „A riói, legalább 95%-ban zsidó magyarság viselkedéséröl az 1941. évben nem lehet jót mondani. … Meggyõzõdésem az, hogy ezzel a nagyrészt zsidókból… álló csoporttal… magyar szellemû, hazafias kultúrmunkát nem lehet végezni, legalább is [ameddig] a legrégebbiek ki nem dõlnek, és a tisztességes keresztény magyarok arányszáma meg nem nõ. […] Sokkal jobb a helyzet São Paulo és Rio Grande do Sul államokban, ahol még São Paulo városban is, a túlnyomó többség keresztény magyarokból áll; emellett ott vannak kultúrintézményeink, iskoláink, tanítóink, papjaink.”[8] A Brazíliában élõ magyarság ebben az idõben rétegzett volt tehát vallásilag. A katolikus – a bencés atyák vezetésével[9] –, a református, az evangélikus és a zsidó vallás követõi, valamint néhány kisegyház, úgynevezett misszióegyesület (Hetednapi adventisták) hívei egyaránt megtalálhatók voltak a Magyarországról kivándoroltak között.[10] Ugyanakkor politikai rétegzõdésrõl is beszélhetünk, amely különösen a második világháború után jelölt ki éles törésvonalakat. Azonban a kolónia jellege már 1919 után változóban volt, amikor a korábbi, alapvetõen gazdasági motivációval érkezõ magyarok mellett megjelentek a politikai emigránsok. Közülük egy visszaemlékezõ a São Pauló-i egyesületekrõl beszélve így jellemzi az akkori helyzetet: „Volt egy »Segélyegylet« nevû, amit tisztán a Horthy-kormány hozott létre, de hát az velünk teljesen szemben álló társaság volt. Jó könyvtára volt, de ettõl függetlenül jobboldali egyesület volt, nagyon kevés taggal. Sokkal több tagja volt a Köztársasági Körnek.”[11] Bár az emlékezõ itt érezhetõen „hazabeszél” az inkább baloldali érzelmû magyarokat tömörítõ Köztársasági Kör javára, szavaiból világos, hogy az egyesületek fõ profilja, a segélyezés, a kulturális vagy a sporttevékenység sok esetben politikai felhangokkal párosult. Ami pedig az aktív koloniális életet élõk számára ilyen értelemben megosztó ténye-

[7] A brazil Új Állam nemzetépítõ politikájáról bõvebben vö. Szilágyi 1997.

[8] *Követi jelentés 1942. február.* OL Küm. K 63. 79. csomó 1942. 9. Rio de Janeiro 15–16. lap.

[9] Vö. *A magyar bencések 50 éve Brazíliában.* 1981.

[10] Vö. A brazíliai magyar vallásos élet. In *Délamerikai Magyar Ujság Naptára.* 1941.

[11] A Tóth Jánossal készített interjú. In Anderle–Kaczúr 1988, 66.

zõként mûködött, az nem az aktuális valóság, a brazíliai jelen, hanem sokkal inkább az „aktuális múlt”, a magyarországi viszonyok emléke vagy a friss otthoni hírek lecsapódása, esetleg a kolónián belüli egyéb emberi torzsalkodás volt. A kortárs megfigyelõ valami hasonlót tapasztalt a *Délamerikai Magyar Ujság*ot forgatva az 1930-as évek közepén: „A hatalmas formátumú lap végigolvasása után az elsõ impresszió: *az embereket nem érdekli Amerika.* Az egész lapban egyetlen egy hír sincs Dél-Amerika, vagy pláne Brazília politikai viszonyairól, vagy más társadalmi és gazdasági eseményérõl. […] Ezzel szemben az európai eseményekrõl … hasábos tudósítások informálják az olvasót. […] Legrészletesebben az óhaza eseményeirõl tájékoztatják az olvasót.”[12]

A megosztottság ellenére a két világháború közti idõszakban a magyar külképviseletek, jelesül a ríói követség és a São Pauló-i konzulátus részérõl folyamatos törekvést tapasztalhatunk azzal kapcsolatban, hogy a brazíliai magyarság minél szélesebb körét vonják látókörükbe; hogy saját irányításukkal (azaz alapvetõen a magyarországi hivatalos politikai/ideológiai eszméknek alávetve) a lehetõ legnagyobb létszámban mozgósítsák õket; és hogy ébren tartsák bennük a magyar kultúrát, pontosabban annak bizonyos, támogatásra érdemesített szeletét, vagyis hogy „hazafias szellemû kultúrmunkát” végezzenek. Úgy látjuk, hogy ebben a São Pauló-i konzulátus volt az aktívabb id. Boglár Lajos vezetésével,[13] így a kultúrmunka elsõsorban a São Pauló-i, városi magyarságot érte el. Míg a vidéki telepeken élõ bevándorlók számára inkább csak a bencés atyák missziós tevékenysége, illetve egy-egy alkalomszerû gesztus – mint például a követi látogatások (1940-ben, 1941-ben) – jelenthettek valamiféle szimbolikus kapcsolatot az anyaországgal. Ezekrõl az eseményekrõl nemcsak a magyar nyelvû, hanem gyakran a brazil sajtó és más nemzetiségû bevándorlók lapjai is tájékoztatták olvasóikat: „A sãopauloi nem magyar nyelvû sajtó megemlékezett Szent István király napi nemzeti ünnepünkrõl, a kolónia által rendezett ünnepségekrõl. Ugyancsak bõségesen megemlékeztek a lapok a Követ Úrnak augusztus havában az ország belsejében létezõ magyar kolóniákon tett látogatásáról. […] bõségesen beszámoltak [a magyar lapok] a São Paulóban a m. kir. Követ Úr jelenlétében lefolyt hõsök vasárnapi ünneprõl. … Mindkét lap közölte a Követ Úrnak São Paulóba érkezését, látogatását az új szövetségi interventornál, továbbá az interiorbeli telepekre való utazását.”[14]

Hogy mibõl is állt az emlegetett kultúrmunka? Ma azt mondanánk, alapvetõen oktatási és szabadidõs tevékenység szervezésébõl, amelynek támogatásában és bizonyos fokú irányításában a trianoni Magyarország brazíliai kiküldöttjei által – legyenek azok diplomaták, papok, tanítók – részt vett. A magyar közösségek anyanyelvükön mûködõ iskolákat tartottak fenn, ahol néhány, az 1930-as évek közepén otthonról érkezett úgynevezett julián-tanító mûködött. A külképviseletek figyelemmel kísérték a magyar egyesületek mûködését, és a

[12] Magyar világ Délamerikában, újságcikk (i.n.e.) aláírással. *Ujság,* 1935. május 5. 8.
[13] Errõl az idõszakról emlékiratait lásd Boglár 1996.
[14] *A konzulátus 1940. szept. 30-i sajtójelentése az 1940. július–szeptemberi időszakról*. OL Küm. K 66 439. csomó 1940. 1–5. tétel, 3. lap.

nemzeti ünnepekrõl (március 15., augusztus 20. vagy akár a Felvidék visszacsatolásának alkalmával rendezett ünnepség) is az õ irányításukkal emlékezett meg a kolónia. A magyar diplomaták támogatásuk fejében bizonyos követelményeket támasztottak a brazíliai magyar nyelvû sajtóval szemben is. Elvárásaikat tükrözi Petravich Gyula, riói ügyvivõ jelentése: „Külön felemlítésre méltó, hogy nemzeti ünnepeinken, valamint ifjú Horthy Miklós követ úrról való megemlékezésnél mindkét lap kifogástalan igyekezettel siet a magyar gondolatot szolgálni. Nem hallgatható el azonban az [Délamerikai Magyar] Ujságnál az utóbbi idõben e téren is bekövetkezett romlás. Miklós-napjáról például egyáltalán nem emlékezett meg önálló cikkel."[15]

A kolónia kulturális életét az 1920-as évek elejétõl kezdve folyamatosan kiépülõ intézményrendszer (egyházak, iskolák, színjátszó, sportstb. egyesületek) támogatta, mely a két világháború közti idõszakban még meglehetõsen kiterjedt és sokrétû volt. Mi történt ezzel a hálózattal a brazil asszimilációs politika erõsödése idején? Maguk az egyének és az emigránscsoportok, valamint a külképviseletek alapvetõen háromféle stratégiát követtek, amellett hogy folyamatosan jelezték az óhazának helyzetük megváltozását. Egyrészt alapvetõ attitûdjük a befogadó országhoz való lojalitás volt, alkalmazkodni és élni, ahogy lehet, az egyre kedvezõtlenebb körülmények között. 1939-ben az egyik tanító hazaküldött jelentésében a következõket olvashatjuk: „Februárban megalakítottuk az Ypirangai Magyar Házat, amely ugyan csak mint brazil egyesület mûködhetik, brazil alapszabályokkal és vezetõséggel. A magyar vezetõség mindent megtesz, hogy tagjai számára magyar kultúrát és szórakozást nyújtson, a hatósági illetékek, engedélyek azonban szinte megfojtják az ilyen kicsiny és szegény egyesületeket."[16] A kis egyesület tehát alkalmazkodik a törvényekhez, brazil vezetõséggel és alapszabállyal mûködik, fizeti a súlyos illetékeket, nehezen, de mûködik. A konzulátus is alkalmazkodik, teljesíti a kb. 3000 magyar részvételével tartott (fogalmat alkothatunk az aktív koloniális életet élõk létszámáról), Szent István-napi ünnepségen „kíváncsiskodó" brazil felügyelõ kívánságait: „A konzulátusnak az ünnepi misén magyar nyelven mondandó szentbeszéd tartásához a rendõrfõnök engedélyét kellett kérnie. […] Jellemzõ, hogy a misén megjelent a rendõrség egy detektívje is, aki a magyar predikációt annak elhangzása alatt a konzulátus egyik hivatalnokával mondatról mondatra lefordíttatta."[17] A lojalitás az egyetlen járható út, erre int hazatérte után az egykori riói követ, ifj. Horthy Miklós is, aki a Magyarország és Brazília közötti diplomáciai viszony megszakadását (1942) követõen már csak rádióüzenetekben[18] érhette el az egykor gondjaira bízott brazíliai ma-

[15] *1940. január 2-án kelt sajtójelentés az 1939-es év október–decemberi időszakáról*. OL Küm. K 66 439. csomó 1940 1–5. tétel, 3. lap.

[16] *Kordás Ferenc tanító jelentése 1939. július 15-én*. OL Küm. K 71. 86, csomó. 1939. I/6. tétel.

[17] *A konzulátus jelentése 1939. augusztus 30-án.* OL Küm. K 71 86. csomó, 1939 I/6. tétel.

[18] A Latin-Amerikába sugárzott magyar nyelvû rádióadásokról bõvebben lásd Szilágyi 1998.

gyarságot: „Az új otthont nyújtó hazátokkal szemben vállalt kötelezettségeiteket magyar becsülettel és hûséggel teljesítsétek. Dolgos és derék polgárai legyetek minden délamerikai államnak, amelynek kötelékében éltek és kenyereteket megkeresitek. De emellett soha ne feledkezzetek el származásotokról és a Duna-völgyében élõ magyar néprõl, amely kényszerûségbõl vagy szegénységbõl, de mindkét esetben fájdalmasan bocsátott el benneteket új hazátokba."[19]

Bármennyire törekedtek is a magyarok a befogadó ország iránti lojalitásra, viselkedésük második alapösszetevõje a kiskapuk keresése volt. Újra csak alkalmazkodni, és élni, ahogy lehet, az egyre kedvezõtlenebb körülmények között. Egyik visszaemlékezõ szerint: „Amikor aztán kitört a háború Európában, bezárták a Köztársasági Kört, bezárták a magyar egyesületeket és iskolákat. Ezért mi megalakítottuk a szabad magyar mozgalmat. A magyarokat igyekeztük felvilágosítani, kerületrõl kerületre járva. […] Elõadásokat tartottunk, elbeszélgettünk az ott élõkkel…"[20] A konzulátus 1941-es „segélykiáltásában" is a kényszermegoldásokat keresi: „Az idegen nyelvû lapok augusztus 1-jére beígért megszüntetése körül hallatszanak bizonyos hangok, hogy a külföldiek lapjainak idegen nyelvrõl brazil nyelvre való áttérését 90 nappal meghosszabbítanák, de erre vonatkozólag São Paulóban semmi biztosat nem lehet tudni… minél nagyobb mennyiségben küldessék jól szerkesztett magyar lap az itteni kolóniákon való szétosztásra. Az egyes telepek és csoportok, egyletek, egyházak ilyen eszközökkel való ellátása nem ütköznék a brazil törvénybe… Ha azután a két magyar lap kénytelen lenne becsukni, illetve portugál nyelvre átnyergelni, akkor megtalálnánk a módját annak, hogy a koloniális híreinket valamilyen egyszerûbb formában a magyarsághoz eljuttassuk."[21]

Voltak azonban olyan esetek, amikor már nem lehetett sem alkalmazkodni, sem kiskapukat találni. Ekkor következett a harmadik megoldási mód, a visszavonulás. A külföldre szakadt magyarok gondozását célzó hazai politika például két julián-tanító esetében kényszerült visszavonulásra, 1939-ben. Rusz Mihály igazgató-tanítót és feleségét, Rusz Mihályné Erdõs Anna tanítónõt még elindították itthonról, hogy segítsék a Brazíliában élõ magyarok anyanyelvi oktatását, de decemberben a külügyminisztérium táviratilag rendelte haza a már úton lévõ családot Genovából, „a nemzetközi helyzetre való tekintettel".[22]

A brazíliai magyar közösségekre nézve kedvezõtlen intézkedések egyre szaporodtak 1938-tól, az Új Állam bevezetése, majd 1939-tõl, a második világháború megindulása miatt, végül 1942-ben Brazília és Magyarország, a háborúban ellentétes oldalra kerülve, elõször a diplomáciai viszonyt szakította meg,

[19] Ifj. Horthy Miklós újévi rádióüzenete a dél-amerikai magyarokhoz. *Népszava,* 1944. január 4. 10.

[20] Csipak Péter visszaemlékezése. In Anderle–Kaczúr 1988, 122.

[21] *Boglár Lajos sajtójelentése 1941. július 3-án az 1941. április–júniusi időszakról.* OL Küm. K 66 491. csomó, 1941. 1–5. tétel.

[22] Az esetre vonatkozó iratok OL. Küm. K 71 86. csomó, 1939. I/6. tétel.

majd szemben álló hadviselõ felekké váltak. Sor került a diplomaták kölcsönös hazahívására, a magyar kolónia elveszítette az intézményes kontaktust az óhazával, így az utolsó háborús évek kapcsán nincs értelme a brazíliai magyarság és az ottani külképviseleteink viszonyáról beszélni. A háború után 1946-ban érkezett ismét magyar diplomata Rio de Janeiróba, Koós Ádám követségi tanácsos személyében, azonban a kapcsolat jellege a magyar emigránsok és a diplomaták között véglegesen megváltozott.

Bibliográfia

A magyar bencések 50 éve Brazíliában. 1981. São Paulo, A Szent Gellért Kolostor Kiadása.

Anderle Ádám – Kaczúr Ágnes 1988. *„Brazil változat". Magyarok São Paulóban a két világháború között.* Szeged, kézirat és magnófelvételek.

Boglár Lajos, id. 1996. *Magyar világ Brazíliában – A múlt századtól 1942-ig*. Budapest.

Délamerikai Magyar Ujság Naptára. 1941. São Paulo.

Kögl J. Szeverin 1992. *Magyarok Brazíliában*. São Paulo, Könyves Kálmán Szabadegyetem Kiadása.

Magyar műhely a Dél Keresztje alatt. I–III. 1960, 1964, 1999. São Paulo, Könyves Kálmán Szabadegyetem Kiadása.

Szelecz Arnold 1934. *São Paulo földrajza, különös tekintettel a magyarságra*. São Paulo, Tip. „Cultura".

Szelecz Arnold 1937. *Magyar történelem a brazíliai magyarság használatára*. São Paulo.

Szilágyi Ágnes Judit 1997. *Nemzetépítés és kultúrpolitika Brazíliában: az Estado Nővo*. PhD dolgozat, kézirat. Budapest–Szeged.

Szilágyi Ágnes Judit 1998. Rádió és propaganda Brazíliában az 1930–40-es években. *Világtörténet,* tavasz–nyár, 50–55.

Szilágyi Ágnes Judit – Sáringer János 2002. *Ifj. Horthy Miklós, a Kormányzó kisebbik fia*. Budapest, Holnap Kiadó.

Források: Országos Levéltár, a Külügyminisztérium iratai, a korabeli lapok közül: a *Népszava* és az *Ujság* cikkei.

KATONALEVELEK – NYELVTUDÁS, IDENTITÁSTUDAT. AMERIKAI MAGYAROK MÁSODIK GENERÁCIÓJA AZ AMERIKAI HADSEREGBEN A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN[1]

Kovács Ilona

Az Amerikába kivándorolt magyarok történetének sokféle megközelítése lehetséges. Az anyanyelvi kultúra – abban is az olvasás és a könyv szerepének vizsgálata – szempontjából meghatározó tényezõ a magyar nyelv ismerete és az önazonosság kérdése. Ezúttal a századfordulón kivándoroltak gyermekeinek nyelv- és tudatállapotát vizsgálhatjuk annak a levélcsomagnak az alapján, amelyet a Rutgers Egyetem Központi Könyvtárának Történeti Gyûjteménye õriz.[2]

1. A LEVÉLÍRÓK ÉS KÖRNYEZETÜK

A leveleket a második világháború idején New Brunswickból (NJ) az amerikai hadseregbe bevonult második generációs magyar fiatalok írták lelkészüknek, Kósa Andrásnak, aki a Magyar Védelmi Bizottság elnöki szerepét is betöltötte.

A behívások 1942-ben kezdõdtek. A New Brunswick-i református egyház jelentése a következõ sorokban örökíti meg ezt a tényt: „Viszik fiainkat egymás után. Üres az ifjak padsora a templomban. Csak gyülekezetünkbõl 186-an szolgálnak az Egyesült Államok különbözõ fegyvernemeiben. Nevükre templomi zászló elhelyezésével gondolunk. A város más magyar egyházaival és egyesületeivel együtt a magyar baptista egyház kertjében elhelyezett táblára véssük neveiket.”[3]

Kik is voltak ezek a fiatalok, s miért is tekinthetõk egy generáció reprezentánsainak?

New Brunswickból közel ezer magyar fiatal vonult be az amerikai hadseregbe, akiknek névsora ismert, közülük 18-an haltak hõsi halált, akiknek életrajza is ismert a háborút követõen közzétett emlékalbumból. Ezek az adatok elegendõ támpontot nyújtanak a generáció azonosításához.[4]

[1] Kutatásaimat a Fulbright Bizottság támogatásával végeztem.

[2] RUALA. 1941–1945. A magyar nyelvû levelek idézetei megõrizték azok eredeti helyesírását, az angol nyelvû levelekbõl idézett részletek magyar fordítását közöltem.

[3] *Souveniralbum* 1946, 19.

[4] *Souveniralbum* 1946, 19–20.

New Brunswick jó példája az amerikai magyar városi közösségeknek. Magyar lakossága a 30-as években a teljes lakosságnak egyötödét tette ki. A helybéli gyárakban alkalmazott magyarok néhány utcában (Nelson, French, Hamilton, Sommerset Street) tömörültek, és zárt közösséget alkottak.

Létrejöttek a tipikus etnikus intézmények, vizsgálatunk szempontjából a legfontosabbak: a magyar egyházak. Az 1910-es évek végétõl már hat magyar templom mûködött a városban: két református, a katolikus, a lutheránus, a görög katolikus és a baptista. A második generáció nevelésében különösen nagy szerepet játszottak ezek az egyházak, mert New Brunswickban mind a protestáns, mind a katolikus egyházak programjának részét képezte a magyar nyelv oktatása. A magyar identitástudat és a magyar nyelv ismerete a családi közösségen kívül a magyar egyházak keretében, az egyházak által fenntartott iskolákban, valamint az egyesületek körében kibontakozó magyar társasági életben formálódott.[5]

A hétvégi, valamint a nyári magyar egyházi iskolák fõ célként jelölték meg a magyar nyelvû írás és olvasás, a bibliai ismeretek, valamint a magyar közösség normáinak elsajátítását. (Lényegében az amerikai *public school* képzéséhez képest kiegészítõ szerepet töltöttek be.) Ismeretes, hogy a második világháború elõtt a városban idõszakonként mind a református, mind a katolikus egyház mindennapos magyar elemi iskolát is fenntartott,[6] de a gyermekek többsége iskolai végzettségét az amerikai *public school*ban szerezte meg, és alanya volt a kor amerikanizációs programjának.[7]

Kósa András, a levelek címzettje 1925-ben került református lelkészként a városba. Rendkívül sikeres magyar egyház- és közösségépítõ munkája mély nyomot hagyott a város életében. Vizsgálatunk szempontjából különösen oktató- és ifjúságnevelõ munkája figyelemre méltó.[8] Ebben a közösségben nõttek fel a hadba vonuló fiatalok is.

Hogyan viszonyult a New Brunswick-i magyarság az Egyesült Államok háborújához? Milyen útravalóval indították õket az amerikai hadseregbe?

Idézzünk a Magyar Védelmi Bizottságnak a magyar egyházakhoz és egyletekhez intézett felhívásából:

> *„Az Amerikai Egyesült Államok, melynek kenyerét esszük, és szabadságát élvezzük, veszélyben van. A nemzeti összefogás eszméjének megvédésére és a világ békéjének biztosítására fegyverbe szólította polgárságát. A nemzetmentő és*

[5] Molnar, August J. 1977, 258–64.

[6] Varga, Yolan 1995, 1. és *Aranyjubileumi emlékkönyv – Golden anniversary album of the Magyar Reformed Church* 1965, 11.

[7] Puskás Julianna 2000, 242. és Varga, Yolan.

[8] *Aranyjubileumi emlékkönyv – Golden anniversary album of the Magyar Reformed Church* 1965, 15., 17.

szabadságot biztosító munkából Amerika magyarságának, így tehát nekünk is ki kell venni részünket, hogy ez által is bebizonyítsuk hálánkat és ragaszkodásunkat fogadott hazánkkal szemben."[9]

Ebben a számukra ellentmondásos történelmi pillanatban a mindkét hazához való ragaszkodás és hûség egyensúlyát igyekeztek megteremteni úgy, hogy az USA háborújában való részvételt felvállalták, mintha a csapdába esett és leigázott Magyarország szabadságáért indultak volna harcba az amerikai szabadságeszmény jegyében. A társadalmi környezet is elfogadta ezt a kettõs lojalitást. Az amerikai álláspontot fejezte ki Joseph D. Greene-nek, a Rutgers Egyetem katonai tanszéke tanárának 1943. augusztus 29-én tartott beszéde, amely Lincoln szabadságideálját összekapcsolta 1848 szabadságeszméivel s a jelen háború jogvédõ programjával:

„Ti, magyarok leszármazottai egy nagy kultúrának! A szabadságért való önfeláldozás és odaadás legyőzhetetlen lelkületét hoztátok el hozzánk. Lángoljon ez az örök lélek bennetek éppen olyan hevesen a jövőben is, mint a múltban mindannyiszor, ahányszor az ember jogai veszélybe kerültek!"[10]

2. A LEVELEK

A mintegy 300 levél 1942 és 1944 között keletkezett, körülbelül egyharmad részük magyarul, kétharmad részük angolul. Néhány kivételtõl eltekintve valamennyi kézírással készült. Vizsgálatunk szempontjából 122 angol és magyar nyelvû levél bizonyult figyelemre méltónak.

Hogyan tükrözõdik a kétféle identitás a levelekben?

A bevonult fiatalok elõször Amerika különbözõ régióinak kiképzõtáboraiba kerültek: Texasba, Észak-Karolinába, Louisiana mocsaraiba, Floridába, majd Ázsiába, Afrikába és Európába küldték õket a különbözõ hadszínterekre. Levelek érkeztek ezekbõl a táborokból, ahol különbözõ kiképzésben részesültek, majd levelek jöttek a Fülöp-szigetekrõl, Olaszországból, Angliából, Franciaországból, ahol merõben más kultúrákkal ismerkedtek meg, s a háborúval a maga valóságában szembesültek. Az élmény kettõs: a kis New Jersey-béli városka, New Brunswick magyar hagyományoktól meghatározott zárt közösségébõl tágabb, idegen világba léptek, és új ismeretek birtokába jutottak. Ugyanakkor távol kerültek a biztonságot nyújtó családi és társadalmi közegtõl, a magyar–angol kétnyelvûség megszokott világától.[11]

[9] *Souveniralbum* 1946, 5. (Fordítás.)

[10] *Souveniralbum* 1946, 11. (Fordítás.)

[11] RUALA 1941–1945. James Vajda, Oct 13, 1942; Charles Kovacs, Dec. 10, 1942; Demes István, január 18, 1944; Köblös Árpád, September 28, 1944; Louis A. Kish, Oct. 11th, 1944.

Ez az otthoni világ most is féltõ gonddal tartotta velük a kapcsolatot. Otthonról nemcsak a családok, hanem az egyházak és a Magyar Védelmi Bizottság is rendszeresen küldött üdvözletet és csomagot az ünnepekre, zsoltároskönyvet, valamint az egyház újságát *(Egyházi Látogató)* lelki és szellemi táplálékként, közösségi híradásként. Az egyház egykori heti hírlevelében nyomon követhetõk a folyamatok.[12]

A bevonult katonák elsõ leveleiben a honvágy természetes megnyilvánulása mellett dominál az új élmény öröme, a kiképzés eseményei, valamint az otthoni közösség által megerõsített lojalitás és azonosulás Amerika céljaival, a katonaélet elvárásaival. (Valószínûleg fõként az amerikai iskolában elsajátított amerikai patrióta szemlélet hatására.)[13]

Lássunk néhány idézetet – a legtöbbjük magyar fordításban:

„Tudatom a tiszteletes urral, hogy én szeretem a katonaéletet."[14]
(3, 51 Chonko Gilbert, March 7. 1943.) (5.)

„A koszt nagyon jó itt, és minden nagyon jól megy. Napi 6 órát töltünk az iskolában és a szabad időnkben is elég sokat kell tanulni. Mindenre megtanítanak minket, amit a haditengerészetnél tudni kell."[15] (13.)

„Egy percig sem sajnálom, hogy itt vagyok a hadseregben, mert nagyszerű dolgokat tanultam és izgalmas élményeim voltak, és remélhetőleg abban az örömben lesz részem, hogy azokról majd egy nap beszámolhatok; annak ellenére, hogy nem vagyok más, csak egy közkatona, szeretném, hogy tudja, hogy jó katona vagyok és az is maradok – végül is nem lehet mindenki tiszt, kell, hogy valaki közkatona is legyen."[16]

A levelekben megjelenik az új környezet: a trópusi természet, a hegyvidék szépségének, az európai városok érdekességeinek leírása, az újfajta tanulmányok öröme:

„Az atlanti parton vagyunk ismét egy manőveren Kaliforniában. Valahol a Mojave sivatagban. Távol sok-sok mérföldre minden embertől és településtől. Minden oldalon hegyek vesznek körül. Bár kicsinek látszanak, ha felmegyünk rájuk, az autók, teherkocsik gyermekjátéknak néznek ki onnan, szinte elférnek a tenyerünkben. Nappal meleg van, de az éjszakáink hidegek."[17]

[12] BA 1942–1944.
[13] Varga, Yolan. 142–145.
[14] RUALA 1941–1945. Gilbert Chonko, March 7, 1943.
[15] RUALA 1941–1945. Frank Deak, Oct. 29, 1942. (Fordítás.)
[16] RUALA 1941–1945. Al. Takacs, Oct 30, 42. (Fordítás.)
[17] RUALA 1941–1945. Kormány Béla – William Carmen, 1942. dec. 4. (Fordítás.)

„Ez a hely egy fennsíkon fekszik, körülbelül 60 négyzetmérföldnyi nyílt terület, zsályacserje és szikla mindenütt, ameddig a szem ellát. Sohasem láttam ennyi sziklát életemben. Kicsik és nagyok, réteg réteg fölött. A távolban a Cascadok hegylánca. Gyönyörű látvány, különösen nappal, amikor láthatók a hófödte csúcsai. És a bombázók állandóan éjjel és nappal különböző, 4-től 12-es formációkban repülnek felettünk.”[18]

A háború késõbbi éveiben, 1943–1944-ben keletkezett levelekben egyre több szó esik a háború keserû tapasztalatairól, az emberi lelket torzító hatásáról, valamint a háború befejezésének reményérõl:

„…mert it semit se ugy csinálunk, ahogy mi akarjuk, it mindent ugy kel csinálni ahogy parancsolják, nem rosz az it való hejzet, csak meg kel szokni” – írja Kovács Béla 1943-ban.[19]

„Kedves Tiszteletes Úr !
Szerencsésen megérkeztem ebbe a szép olasz földre… Valami nagy rombolás mehetett végbe… és a nép oly szegény, hogy képessek a katonákat órákik kísérgetni, mig valamit kapnak…”[20]

„..sokszor nagyon sokszor el gondolkozom azon, hogy az emberből mijen egy vadat és vak merőt tudnak csinálni, mert itt köztünk, bizony nagyon kevés van, aki nem az, mikor a sors oda abba a hejzetbe viszi…”[21]

„…reméljük, hogy ennek is vége lesz rövidesen, amit mi mindnyájan nehezen várunk…”[22]

Minden kiábrándító tapasztalat ellenére mindvégig gyakoriak a „szabadságért” harcba szállt Amerikával azonosuló megnyilatkozások. Ennek õszintesége még akkor sem vonható kétségbe, ha feltételezzük a katonai posta cenzúrájának elvárásait.

Takács Alex/Sándor 1942-ben írja angolul, valahonnan Dél-Amerika partjairól, hogy ott mindenki fekete:

„Úgy gondolom, én vagyok itt az egyetlen ’Yankee’…”[23]

[18] RUALA 1941–1945. Llick, Dec. 6, 1942. (Fordítás.)
[19] RUALA 1941–1945. Kovacs Bela, April. 19, 1943.
[20] RUALA 1941–1945. Csak Ambrus, May 10, 1944.
[21] RUALA 1941–1945. Szabo András, 6-27-44.
[22] RUALA 1941–1945. Szabo András, 11-7-44.
[23] RUALA 1941–1945. Alex Takacs, March 19/42. (Fordítás.)

Makran Lajos levele már 1944-bõl való. Angolul a következõket írja:

> *„Miután megtudtam az otthoni újságból, hogy a bajtársaim (pals) közül sokan olyan távoli országokba kerültek, valósággal bántott, hogy nem lehetek ott, és nem harcolhatok velük vállvetve a jogainkért.”*[24]

Olykor szép példáját látjuk a kettõs kötõdésnek – ilyen Sándor István levele, aki a magyar közösség áldozatkészségének, mentõautók adományozásának hírére csöndes öntudattal és büszkeséggel jegyzi meg:

> *„…halotam, hogy a Magyarság két ambuláncot ajándékozot. Ez elég szép, hogy a Magyarok is mutassák, hogy ők is tudnak segitni.”*[25]

Az amerikai identitás mellett azonban nemegyszer megszólal a szûkebb közösséget jelölõ amerikai magyar identitás, amelynek egyik fõ szimbóluma a magyar templom. Többször vágyakozóan említik, jó lenne ismét ott lenni a testvérek között az Isten házában. Zsoldjukból pedig küldik adományaikat a templom javítására (Köblös Árpád).[26] Máskor pedig így fogalmaznak:

> *„Értem az Egyházi Látogatóból* – írja Szabó Béla –, *hogyan a templomot meg fogják reperálni. Küldöm ezt a kis adományt a reperálás részére.”*[27]

Hogyan tükrözõdik a magyar nyelv ismerete a levelekben?

Ebben a vonatkozásban a magyar és angol nyelvû levelek aránya már önmagában jelzésértékû. A két nyelv használatának mértéke mutatja, hogy a generáció igen nagy hányadában kétnyelvû, és az írásbeliség terén elõnyben részesíti az angolt. A késõbbiekben nyilatkozataikból látni fogjuk, hogy a generáció kétnyelvûsége a szóbeliség szintjén meglehetõsen általános volt. Most nem tekintjük feladatunknak, de érdemes lenne a levelek alapján az angol nyelv elsajátításának színvonalát is megvizsgálni. Bennünket elsõsorban a magyar nyelvû levelek érdekelnek ugyan, de még ebben a kérdésben sem hagyhatók figyelmen kívül az angol nyelvû levelek, mert számos vallomás hangzik el azokban a magyar nyelv ismeretérõl, a fiatalok és a nyelv viszonyáról, a nyelvi identitás értékérõl.

A levelek alapján a nyelvismeret három szintjérõl alkothatunk képet: az írásbeliség, az olvasáskészség és a szóbeliség helyzetérõl.

A magyar nyelvû levelek a *magyar szóbeliség* jó állapotát tükrözik. A szókincs a családban és a magyar közösségben tanult sok szép kifejezést õriz: *meg-*

[24] RUALA 1941–1945. Lewis Makran, April 12, 1944. (Fordítás.)
[25] RUALA 1941–1945. Sándor István, Sept 5, 1943.
[26] RUALA 1941–1945. Köblös Árpád , September 28, 1944.
[27] RUALA 1941–1945. Szabó Béla, Apr 9th, 1944.

emlékezett felőlem, fohászkodni (11. levél, Szabó András) (28.), *nem csalatkoztam* (45. levél) (29.), *midőn,* (5. levél) (30.), *mahónap* (100.), *csekély összeg* (31,), (vö. még 9. levél Géressy) (32.).

A magyar szóbeliség õrizte a tájnyelvi ízeket, s ezek folyamatosan színezik a levelek stílusát is: (10. levél) *nékem, amikint, Isten vélek, éngemet* (33.), (11. levél) *köztök, mindég* (34.), (45. levél) *ottholról, alkalmok* (35.).

Sokszor a botladozó írásbeli fordulatok minden nehézkességük ellenére a tartalom szépségét közvetítik, s azt illusztrálják, hogy a gondolkodás színvonala nem azonos az íráskészség és a magyar nyelvû frazeológia színvonalával (vö. két levél) (36.).

A levelek megszólító és befejezõ formulái minden egyszerûségük ellenére, valamint a levelek megtisztelõ hangvétele a magyar nyelvû érintkezés szóbeli formáinak biztonságát, a magyar közösségen belüli szocializáció magas szintjét jelzik.

A *magyar nyelvű írásbeliség* már sokkal kevésbé jó állapota szûrhetõ le a levelekbõl.

A helyesírás bizonytalanságán túl – amikor is a *j* és *ly* vagy a kettõs mássalhangzók, például a múlt idõ *tt*-jének, vagy a fokozás két *bb*-jének jelölése okoz gondot – nagy a bizonytalanság a magyar mássalhangzók jelölésében, ha az ejtés és az íráskép eltér egymástól, mint például a zöngés és zöngétlen mássalhangzók, valamint az ékezetes betûk írásában. Ugyancsak bizonytalan a szóhatárok megállapítása, a ragok jelölése. Nemegyszer több szót egybeírnak, de még gyakrabban szótagokat vagy egy ragot is önálló szóként írnak le.

Az írás nehézségérõl mind a magyar, mind az angol nyelvû nyilatkozatok vallanak.

Íme néhány magyar nyelvû szöveg:

„Tisztelt Bizotság
Kissé nehezen megy a magyar írás, de még is magyarúl akarom meg kösszönni az ajándékot” – írja Perényi Andor.[28]

„Tiszteletes úrnakis nagyon köszönöm, hogy magyarul tudok írni és olvasni, de olvasni az édes anyám levelet tudom leg joban” – írja Köblös Árpád.[29]

„Most veszek időtt meg köszöni a tisztelletes úrt, hogy megtanított valahogyan Magyarul írni és olvasni. Sajnálatos, hogy iljen essetben kel ezt meg tenni. Csak most veszem észre, hogy miljen jó, mert csak ez által tudok az édes anyámmal levellezni. Más képen néki mással kéne íratni nékem és ez soha oljan, mintha ő írta volna. A második essetben ő néki nem kell máshoz vinni a levelleket, amitt én írok, elolvasatni és magyarázni.

[28] RUALA 1941–1945. Perényi Andor, December 18, 1943.
[29] RUALA 1941–1945. Köblös Árpád, 1944. Január 7.

Talán nem is a leg jobban tudok irni, de még is megértnek azok akiknek irok. És én is jobban érzem magamot, mert mindég csak azt irják, hogy csak magyarúl írjak" – vallja Demes István Olaszországból 1944-ben.[30]

„Nem tudok jól írni magyarul, de talán valahogy el fogják tudni olvasni" – állapítja meg Bor Ferenc.[31]

„…Nem tudok irni pontosan magyarol, de remélem, hogy el lehet olvasni. Amit csak tudok hat magyar nyari iskolában tanultam. Anyam is meg volt lepődve, mikor magyaról irtam neki es igen jol eset neki, hogy csak-ugyan tanultam, mikor kellet. Tudom, hogy hibas heljeken az irás, de örülök, hogy enyit is tudok" – mondja Lõrincz Guszti Floridából küldött levelében.[32]

„Eben az ezredbe körülbelöl 15 magyar ember van. Mikor csak lehet hát, ki szokunk meni, és magyarul danolunk és beszélünk. Valamikor szokok egy néhánynak irni, haza magyarul, mert a szüleik nemtudnak más nyelvet csak magyart olvasni és az emberek meg nem tudnak magyarul irni. A szüleik szoknak válaszolni, és mindég írják, hogyan mennyire örülnek, hogyan itten van valaki, aki a magyar szót és nyelvet tudja irni és olvasni" – írja Szabó Béla Camp Davisbõl.[33]

Úgy tûnik az *olvasás* könnyebben megy az írásnál. Azok is, akik csak angol nyelvû levél megírására vállalkoznak, jelzik, hogy tudják olvasni a magyar nyelvû küldeményeket: leveleket, énekeskönyveket, újságokat.

Részlet egy eredetileg angol nyelvû levélbõl:

„Bizonyára meglepő, hogy hírt hall felőlem, de nem tudtam megállni, amikor megkaptam kicsi újságját, az »Egyházi Látogató«-t…
…anélkül, hogy megnézném a címet, rápillantok erre az újságra, és azt mondom magamnak, a mindenit, ki a csuda kap itt magyar újságot…
…sajnálom, hogy nem tudok írni magyarul, bár olvasni elég jól tudok. Az enyéim mindig magyarul írnak, s velük gyakran írunk egymásnak."[34]

A két nyelv egymás mellett élése hatást gyakorol egymásra, helyenként találkozunk anglicizmusokkal, mint az a Demes István fentebb idézett levelébõl is látható: a kettõs tagadást nem érzi, és a magyar igei vonzatok helyébe az angol lép. Többször az angol helyesírás hatására a tulajdonnévbõl származó melléknév nagy kezdõbetûje jelenik meg, például a *Magyar* szó leírásakor. Mindezek ellenére többségében meglepõ a magyar nyelv tisztasága.

[30] RUALA 1941–1945. Demes István, Január 18, 1944.
[31] RUALA 1941–1945. Bor, Ferenc, Jan. 24, 1944.
[32] RUALA 1941–1945. Lorincz Guszti, May 7, 1944.
[33] RUALA 1941–1945. Szabó Béla, April 9th, 1944.
[34] RUALA 1941–1945. Lewis Makran, April 12, 1944.

Láthatóan erõsen szétválik a két nyelv használata, s általában nem jellemzõ a magyarított angol, az ún. Hunglish nyelvhasználat, néha ugyan feltûnnek olyan közismert kifejezések mint például a *mufolok*. Ritkán, de elõfordul, hogy a szókincsben az új ismeretekkel megjelennek az új angol fogalmak, legtöbbször magyarított változatban, fonetikus írásmódban, magyar ragokkal ellátva, például a *kempben* vagy *kemben*, *szörviszben, finisel*, *incsinér,* feltehetõen jórészt hallomásból lejegyezve – néha, nyilván a vizuális élmény hatására, helyesen leírva, például: *lightot* vagy *weekend pass*.

Mint jeleztük, ritka a gondolkodásban az anglicizmusok jelentkezése, azonban az angol nyelvi környezet írásbeli beidegzõdései általában következetesen megjelennek. Még a magyar levelek többségében is a dátum formája angol, az aláírásnál a nevüket még akkor is ékezet nélkül írják alá, ha a magyar keresztnévi változatot használják. Az utóirat jelölésére automatikusan megjelenik a *P. S.,* és a *fordíts* helyett a lap alján azt írják: *over.*

3. MILYEN KÖVETKEZTETÉS VONHATÓ LE A MAGYAR LEVELEK OLVASTA KAPCSÁN? SZABAD-E EGYÁLTALÁN KÖVETKEZTETÉSEKET LEVONNI A MÁSODIK GENERÁCIÓ MAGYAR NYELVHASZNÁLATÁVAL, MAGYAR OLVASÁSKÉSZSÉGÉVEL KAPCSOLATBAN?

Az itt bemutatott részletek csak rövid ízelítõt nyújtanak az egész levélanyagból, és azok csupán egy metszetét képezik a generáció írás- és olvasáskészségének, de annak a vizsgált összefüggésben hiteles forrását jelentik. Egy teljesebb kép kialakításához nyilván további elemzésekre van szükség. Egyet azonban megállapíthatunk: bármilyen szerény, bármennyire korlátozott volt is ez a képesség, a mélyen motivált élethelyzetben mûködésbe lépett, és betöltötte funkcióját.

Tudjuk, hogy éppen ez, a háború okozta élethelyzet és tapasztalat indította el a második generáció nagyobb mérvû asszimilációját, a kérdés azonban az, hogy ennek a generációnak az életében voltak-e, lehettek-e olyan erõs egyéni és közösségi motivációk, amelyek ezt a képességet máskor is mozgósították. Ez azonban már további elemzés tárgya.

Bibliográfia

BA 1942–1944. (Bethlen Archives 1.3 Kósa András Papers Magyar Református Egyház heti hiradója 1942–1944.) (New Brunswick, NJ, American Hungarian Foundation.)

RUALA 1941–1945. (Rutgers University. Alexander Library. Archives. Hungarian Defense Council. 1941–1945.)

Aranyjubileumi emlékkönyv – Golden anniversary album of the Magyar Reformed Church 1965. New Brunswick, NJ.

Molnar, August J. 1977. Hungarian pioneers and immigrants in New Jersey since colonial days. In Cunningham, Barbara (ed.): *The New Jersey ethnic experience*. Union City, NJ, Wise & co., 249–266.

Puskás, Julianna 2000. *Ties that bind ties that divide: one hundred years of Hungarian experience int he United States*. New York–London, Holmes & Meier.

Souveniralbum 1946. New Brunswick, NJ, Hungarian Defense Council.

Varga, Yolan 1995. *Hungarian schools in the United States: one hundred years*. Kézirat.